

HOCKEY VOOR IEDEREEN?

EEN MIXED METHODS ONDERZOEK NAAR DE ACCEPTATIE VAN LESBISCHE, HOMO- EN BISEKSUELE
PERSONEN ONDER JEUGDLEDEN VAN HOCKEYVERENIGINGEN EN WELKE ROL DE VERENIGINGSCONTEXT
DAARIN SPEELT

Hockey voor iedereen?

Een mixed-methods onderzoek naar de acceptatie van lesbische, homo- en biseksuele personen onder jeugdleden van hockeyvereniging en welke rol de verenigingscontext daarin speelt

Auteur

Anne Keeris
Studente Universiteit Utrecht
Master Sportbeleid en Sportmanagement
Studentnummer 6692540
Studiejaar 2020-2021
Utrecht, juni 2021

Scriptiebegeleider Universiteit Utrecht

Dr. I. Claringbould

Tweede lezer Universiteit Utrecht

Dr. M. Dortants

Stage-organisatie

Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB)

Adres

Orteliuslaan 1041
3528 BE Utrecht

Stagebegeleider

S. Benus
Seniormedewerker Vereniging en Hockeyers (Strategie/Beleid)

Utrecht University

Voorwoord

Na het volgen van de tweejarige master Sportbeleid en Sportmanagement kan ik met trots zeggen dat hierbij het eindproduct van de master voor u ligt. De twee jaar zijn voorbij gevlogen, waarin ik veel heb geleerd, nieuwe mensen heb leren kennen en heel veel plezier heb gehad.

Dat ik gedurende deze twee jaar stage heb gelopen bij de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB) was een enorme toevoeging. Doordat ik de vrijheid kreeg om binnen de organisatie bij verschillende afdelingen mee te werken, zijn deze twee jaar super leerzaam geweest. Daarnaast heb ik op deze manier veel collega's leren kennen en kon ik steeds beter mijn weg vinden in de organisatie. Helaas heeft het laatste jaar in het teken gestaan van Covid-19, ook bij de KNHB. Hierdoor was de switch van fysiek naar online werken noodzakelijk. Hoewel ik de Weerelt en alle collega's heb gemist, hebben we er online met elkaar het beste van gemaakt.

Deze scriptie is het resultaat van ruim een halfjaar onderzoek doen. Waar ik aan het begin van de master huiverig was over dit laatste halfjaar, is het me uiteindelijk meegevallen. Doordat de keuze van het onderwerp vrij is, heb ik onderzoek kunnen doen naar een onderwerp wat ik interessant vind.

Gedurende dit halfjaar onderzoek doen heb ik ondersteuning gehad van een aantal mensen die ik graag wil bedanken. Allereerst mijn scriptiebegeleider, Inge Claringbould. Dankjewel Inge voor alle feedback momenten en de nuttige tips die je me telkens gaf. Jouw kennis en kijk op dit onderwerp hebben dan ook zeker bijgedragen aan dit eindresultaat.

Daarnaast wil ik graag Stephan Hakkers bedanken; dank voor de tijd die je hebt genomen om wekelijks met me te sparren over mijn scriptie. En natuurlijk dank voor je hulp met de online enquête! Ook Carolien Snieders wil ik hieraan toevoegen; dankjewel dat je zo hebt meegedacht aan de beginperiode van het onderzoek en je betrokkenheid daarna.

Ook mijn collega's wil ik graag bedanken, waarbij ik Sophie Benus als eerste wil bedanken. Dank Sophie voor de maandelijkse bijpraatmomenten. En daarnaast wil ik graag Sascha en Eline bedanken, de USBO-ervaringsdeskundigen. Bij jullie kon ik altijd terecht met al mijn vragen en natuurlijk om gezellig een bakje koffie te doen.

Tot slot wil ik mijn medestudenten bedanken. Samen naar de bibliotheek, zodat we toch net wat meer plezier hadden in onze scriptiedagen!

Veel leesplezier!

Anne Keeris

Samenvatting

‘Hockey voor iedereen’ luidde de campagne van de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB) in 2017. Ook de overheid heeft actieplannen lopen om de sport meer inclusief te maken. Door middel van deze campagnes en actieplannen wordt een stap in de goede richting gezet; er is namelijk aandacht voor het onderwerp inclusie in de sport. Inclusie betreft meerdere onderwerpen, waaronder ook de acceptatie van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen en biseksuele personen (hierna LHB-personen). De vraag is dan ook: hoe staat de acceptatie van LHB-personen ervoor in de hockeysport?

Om een campagne te laten slagen, is het belangrijk om als sportbond te weten waar de schoen wringt en waar je precies op moet inzetten. De KNHB heeft dan ook een onderzoek uitgezet om in kaart te brengen hoe de homoacceptatie bij de mannentophockeyers spelend in de Hoofd-, Promotie- en Overgangsklasse ervoor staat. De resultaten hiervan waren dat de acceptatie nog altijd niet volledig is. Dit betekent dat binnen de hockeysport niet voor iedereen een veilig sportklimaat gegarandeerd is, waar juist op wordt ingezet door de overheid en de KNHB. Om de bevindingen van het onderzoek in het mannentophockey breder te bekijken, is in dit onderzoek gekeken naar de acceptatie van LHB-personen onder jeugdleden bij hockeyverenigingen. Dit is immers de nieuwe generatie, die over een aantal jaar plaatsneemt in het bestuur en commissies van verenigingen. De onderzoeksvraag die centraal staat in dit onderzoek luidt als volgt: ‘Hoe ervaren jeugdleden in de leeftijdscategorie van 16-18 jaar de LHB-acceptatie binnen hun vereniging en hoe speelt de verenigingscontext hierbij een rol?’

De verenigingscontext wordt geschetst aan de hand van de theorieën van Bourdieu en Puwar. De theorie van Bourdieu (in Calhoun, Gerteis, Moody, Pfaff & Virk, 2012) beschrijft hoe individuen zich bewegen in verschillende posities en plekken (in dit geval binnen de hockeyvereniging) en welke ervaringen diegene meeneemt. Eenmaal binnen de vereniging krijgen individuen te maken met nieuwe kennis en ervaringen welke zij weer toepassen in hun gedrag. Puwar (2004) schetst daarbij hoe er gereageerd kan worden door huidige leden op het binnenkomen van nieuwe leden op de vereniging. Hierbij wordt de situatie ook bekeken vanuit de persoon die de ruimte (in dit geval de hockeyvereniging) nieuw betreedt. Oftewel, op basis van deze theorieën wordt gekeken hoe (LHB-)jeugdleden de verenigingscontext ervaren en hoe zij zich daarin begeven.

Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van zowel een online enquête als semigestructureerde interviews. Een opvallende uitkomst uit de enquête is dat jeugdleden zichzelf als zeer acceptierend tegenover LHB-personen beoordelen, wat juist bij andere vragen in de enquête wordt tegengesproken. Zo worden er nog steeds veel homograppen gemaakt in jongensteams en is het douchen met LHB-personen iets waar jeugdleden niet positief tegenover staan. Uit de interviews blijkt dat LHB-sporters hun coming-out een spannend moment vinden, aangezien ze het moeilijk vinden om in te schatten hoe er gereageerd wordt door team- en verenigingsgenoten. Dit komt doordat seksuele voorkeur een onderwerp is wat (bijna) niet besproken wordt op de hockeyvereniging. Tot slot is zowel in de enquête als bij de interviews naar voren gekomen dat er een belangrijke taak is weggelegd voor trainers/coaches om LHB-acceptatie bespreekbaar te maken.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Hoofdstuk 1 - Inleiding	7
1.1 Aanleiding.....	7
1.2 Relevantie.....	7
1.2.1 Wetenschappelijke relevantie	7
1.2.2 Jeugdteams.....	8
1.2.3 Maatschappelijke relevantie	9
1.3 Doel van het onderzoek	9
1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen	9
1.5 Organisatorische context	10
1.5.1 Overheid	10
1.5.2 KNHB.....	10
1.5.3 Verenigingen	11
1.6 Leeswijzer	12
Hoofdstuk 2 - Theoretisch kader	13
2.1 Bourdieu	13
2.1.1 De hockeyvereniging als veld	13
2.1.2 Leden en kapitaal	13
2.1.3 Verenigingshabitus	14
2.2 Puwar.....	15
2.2.1 De ruimte.....	15
2.2.2 Sportvereniging als ruimte	16
2.2.3 Insider op de hockeyvereniging worden	16
2.2.4 Improvisatievermogen	17
2.3 Gebruik van Bourdieu en Puwar in dit onderzoek	17
Hoofdstuk 3 - Literatuur	18
3.1 Context en achtergrond	18
3.1.1 Groep LHB-personeel in Nederland	18
3.1.2 Participatie sport LHB-volwassenen.....	18
3.2 LHB-jongeren	18
3.2.1 Sportparticipatie LHB-jongeren.....	18
3.2.2 Ervaringen van LHB-jongeren.....	19
3.3 Acceptatie van LHB-personeel door jongeren	20
3.4 Cultuur binnen de sport	21

3.4.1 Ontwikkeling verenigingshabitus Nederland	21
3.4.2 Toegankelijkheid sportvereniging Nederland	21
3.4.3 Heteronormativiteit en homo-negativiteit in hockeyverenigingen Nederland	21
3.4.4 Perspectief van de hockeyer	22
3.5 Gebruik van literatuur in dit onderzoek	22
Hoofdstuk 4 - Methoden	23
4.1 Onderzoeksperspectief	23
4.2 Onderzoekseenheden	23
4.2.1 LHB(TI) en leeftijd	23
4.2.2 Selectie van verenigingen.....	24
4.2.3 Selectie van respondenten interviews	24
4.3 Dataverzameling.....	25
4.3.1 Enquête	25
4.3.2 Semigestructureerde diepte-interviews.....	25
4.3 Data-Analyse.....	26
4.4 Validiteit en betrouwbaarheid	26
4.4.1 Betrouwbaarheid.....	26
4.4.2 Validiteit	27
Hoofdstuk 5 – Resultaten	28
5.1 Enquête	28
5.2 De vereniging.....	32
5.3 Zichtbaarheid LHB-personen op de vereniging.....	34
5.4 Teams en LHB-personen.....	35
5.5 Ervaringen LHB-personen.....	37
5.6 Uit de kast?.....	39
5.7 Rol trainer/coach.....	40
5.8 Wat helpt LHB'ers in de toekomst?.....	40
Hoofdstuk 6 – Analyse.....	43
6.1 Habitus.....	43
6.2 Space invaders.....	44
6.3 Kapitaal.....	44
6.4 De norm bespreken	46
Hoofdstuk 7 – Conclusie en Discussie	47
7.1 Conclusie	47
7.2 Discussie	49
Hoofdstuk 8 – Aanbevelingen	50

Hoofdstuk 9 – Reflectie	52
Literatuurlijst	53
Bijlage 1 – Enquête	57
Bijlage 2 – Topiclijst	68
Bijlage 3 – Codeboom.....	71
Bijlage 4 – Tabellen SPSS	73
Bijlage 5 – Vlag	76

Hoofdstuk 1 - Inleiding

1.1 Aanleiding

Eind september 2020 zijn resultaten naar buiten gekomen van een onderzoek naar homoacceptatie in tophockey binnen Nederland (KNHB, 2020a). In dit onderzoek zijn de Hoofd-, Promotie- en Overgangsklasse van het mannenhockey onderzocht door middel van een enquête. Uit dit onderzoek blijkt dat homoacceptatie binnen hockeyverenigingen nog altijd onvoldoende is. Zo geeft 40 procent van de respondenten aan dat het moeilijk is om in het mannentophockey uit de kast te komen (Cremers & Elling, 2020). Verder is het opmerkelijk dat de heteronormativiteit een belangrijke rol speelt bij die acceptatie, ook binnen de hockeywereld. Heteronormativiteit houdt in dat heteroseksualiteit de norm is (Van Lisdonk, Nencel, & Keuzenkamp, 2018). Een voorbeeld hiervan is dat 16 procent van de respondenten het aanstootgevend vindt als twee mannen elkaar zoenen, tegenover 3 procent wanneer een man en een vrouw elkaar zoenen (Cremers & Elling, 2020).

In 2018 stond Thijs de Greeff, oud hockeyinternational, in de krant over zijn coming-out. Hij kwam pas uit de kast nadat zijn topsportcarrière voorbij was (Dallinga, 2018). De Greeff geeft aan dat de omgeving er totaal niet naar was om uit de kast te komen. Dit komt overeen met de conclusie die Cremers en Elling (2020) trekken uit het onderzoek naar homoacceptatie in het mannentophockey. Volgens Cremers en Elling (2020), zijn de machocultuur en heterocultuur op hockeyverenigingen oorzaak van de drempel om uit de kast te komen en daarmee een deel van het probleem. Het onderzoek laat zien dat er weliswaar een hetero normatieve cultuur heerst, maar dat spelers niet de intentie hebben om deze cultuur te veranderen. De betrokkenen zien zichzelf niet als onderdeel van het probleem, waardoor het probleem naar alle waarschijnlijkheid niet zal verminderen. Cremers en Elling (2020) geven aan dat kwalitatief vervolgonderzoek meer inzicht kan geven in het gebrek aan LHBT-acceptatie (Lesbische vrouwen, Homoseksuele mannen, Biseksuelen en Transgenders) binnen de hockeysport (Collewijn, 2020).

1.2 Relevantie

1.2.1 Wetenschappelijke relevantie

Tot nu toe is alleen onderzoek gedaan naar de acceptatie van LHBT-personen binnen het mannentophockey; interessant is om te kijken hoe het in bredere zin gesteld is met de homoacceptatie binnen sportteams van hockeyverenigingen. Ook mist een beeld van de jongere generatie binnen hockeyverenigingen, van deze leeftijdsgroep is nog niet bekend hoe zij denken over dit thema. Onderzoek naar dit thema bij jeugdleden is dan ook van toegevoegde waarde; jeugdleden zijn immers volop in ontwikkeling en seksualiteit speelt een belangrijke rol voor deze leeftijdsgroep en dus ook binnen sportverenigingen met jongeren. Buiten de sportcontext is reeds onderzoek gedaan naar de mening van jongeren over seksualiteit. Uit het onderzoek 'Seks onder je 25e', uitgevoerd door de GGD, het CBS en het RIVM onder 20.500 jongeren tussen de 12 en 25 jaar in Nederland, blijkt dat 40% van de homo- en biseksuele jongens in 2017 is uitgescholden vanwege hun seksuele voorkeur (de Graaf, van den Borne, Nikkelen, Twisk & Meijer, 2017). Ook is ruim 15% van de homo- en biseksuele jongens bedreigd en ruim 10% geschopt en geslagen (de Graaf et al., 2017). Kuyper (2015) beschrijft dat LHB-jongeren meer dan vier keer vaker worden gepest dan heteroseksuele leeftijdsgenoten. Hieruit blijkt dat de groep homo- en biseksuelen veelvuldig te maken krijgen met geweld en discriminatie. Daarnaast blijkt uit het onderzoek van de Graaf et al. (2017) ook dat 36% van de jongens en 41% van de meisjes het een probleem vinden om te vertellen dat ze (ook) op seksegenoten vallen. Voor meisjes

is dit aantal sinds 2012 iets gestegen. Deze cijfers uit het onderzoek 'Seks onder je 25e' roepen de vraag op hoe de acceptatie van LHB-personen bij de jeugdspelers van hockeyverenigingen ervoor staat.

1.2.2 Jeugdteams

Het belang van zo'n onderzoek naar jeugdteams wordt toegelicht door middel van drie punten, namelijk: het creëren van een veilige omgeving, de voordelen van lidmaatschap bij een vereniging en de gemiddelde leeftijd van een coming-out bij jongeren.

Ten eerste het belang van een veilige omgeving op de vereniging, oftewel een veilig sportklimaat. Een veilig sportklimaat draagt bij aan het behoud van jeugdleden (Schipper-van Veldhoven, 2016). Wanneer jeugdleden zich veilig voelen op de sportvereniging gaan zij met plezier sporten. En plezier in de sport speelt mee in de keuze om wel of niet te blijven sporten (Schipper-van Veldhoven, Steenberg & Bronkhorst, 2019). Uit onderzoek van Vertommen et al. (2016) blijkt dat minderheidsgroepen, waaronder LHB-sporters, een verhoogd risico hebben slachtoffer te worden van grensoverschrijdend gedrag in de jeugdijaren (onder 18). Oftewel het belang van onderzoek naar jeugdleden is van belang, aangezien een veilig sportklimaat bijdraagt aan het behoud van jeugdleden. Wanneer jeugdleden lid blijven van een vereniging kunnen zij de voordelen van het lidmaatschap bij die vereniging ervaren. Deelnemen aan sportactiviteiten levert sociale en pedagogische meerwaarde op, zoals leren samenwerken, het opbouwen van sociaal kapitaal en het omgaan met winnen en verliezen van wedstrijden (Elling, 2005). Het lidmaatschap bij een sportvereniging kent ook verschillende voordelen. Zo komt de jeugd in aanraking met andere mensen (Kloosterman & Coumans, 2014) en kunnen ze zich ontplooien en ontwikkelen (Bouwknegt, 2009). Wanneer LHB-jongeren afzien van lidmaatschap, zullen zij deze sociale ontwikkelingen elders moeten opdoen.

En tot slot heeft het belang van dit onderzoek te maken met de leeftijdsfase waarin jongeren gemiddeld gezien uit de kast komen. Uit het onderzoek van de Graaf et al. (2017) blijkt namelijk dat de gemiddelde leeftijd dat homo- en biseksuele jongens aan iemand vertellen dat ze zich (ook) aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht op 17,2 jaar ligt. Bij meisjes ligt deze leeftijd op 16,1 jaar. Om uit te kunnen komen voor hun seksuele voorkeur hebben jongens en meisjes een veilige omgeving nodig. Zo blijkt uit een artikel op Hockey.nl dat ook in de breedtesport uit de kast komen moeilijk is. In het artikel vertelt Neco dat hij liever was gestopt met hockey als hij op zijn achttiende de keuze kreeg tussen uit de kast komen of stoppen (Scholte, 2017). Uiteindelijk is hij op zijn 27e voor zijn team uit de kast gekomen. Dit voorbeeld is slechts één van de waarschijnlijk vele jongeren die in de kast zitten op de sportvereniging. Zo blijkt uit onderzoek van Denison (2015) onder Australische jongeren tot 22 jaar oud, dat 74% van de lesbiennes en 81% van de homo's volledig of gedeeltelijk in de kast zit binnen hun sportteam. Deze uitkomst schetst geen beeld van de Nederlandse context, echter wordt hiermee wel aangetoond dat uit de kast komen voor jongeren in de sportcontext niet vanzelfsprekend is. Daarnaast is uit onderzoek gebleken dat LHB-jongeren in Nederland een lager psychosociaal welzijn ondervinden en minder tevreden zijn met hun leven (van Lisdonk, 2017). Zo vindt er meer suïcidaliteit plaats onder LHB-jongeren dan onder hun hetero leeftijdsgenoten (van Lisdonk, 2017). Kortom, de leeftijd waarin jeugdleden zich bevinden is cruciaal in het coming-out proces van LHB'ers. Wanneer zij zich niet veilig voelen op de vereniging (punt één) kan dit tot gevolg hebben dat zij niet uitkomen voor hun seksuele voorkeur binnen hun hockeyvereniging of zich terugtrekken uit de sport (punt twee). Het laatstgenoemde heeft als gevolg het missen van de voordelen van het lid zijn van een sportvereniging en sport in het algemeen.

Op basis van bovenstaande punten kan het belang worden ingezien van onderzoek naar een veilig sportklimaat voor alle leden van een vereniging, zodat iedereen de voordelen van een lidmaatschap kan ervaren. In dit onderzoek wordt gefocust op LHB-personen, voor wie een veilig sportomgeving niet vanzelfsprekend is. Om bij te dragen aan de reeds bestaande literatuur wordt gefocust op de jeugdleden van hockeyverenigingen. Hoe is de acceptatie van LHB-personen in deze leeftijdsgroep?

1.2.3 Maatschappelijke relevantie

Wat meespeelt in deze vraag naar de acceptatie bij jeugdleden is de cultuur binnen de hockeyvereniging. Jeugdleden zijn vaak van jongs af aan lid bij een vereniging. Zij krijgen mee hoe de cultuur van de vereniging in elkaar zit. Jeugdleden kijken wellicht op tegen oudere leden, speelsters en spelers van dames 1 en heren 1. En wat jeugdleden in deze teams zien gebeuren, wordt overgenomen door de jongere generatie. De Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB) heeft een open en respectvolle hockeycultuur in haar strategische visie opgenomen. Voormalig Manager Verenigingsdienstverlening van de KNHB, Arno den Hartog, vindt het onderzoek binnen het mannentophockey een goed middel om het onderwerp meer bespreekbaar te maken. Dit is volgens hem nog niet voldoende. Zo zei hij in een interview met hockey.nl het volgende: "Maar hoe helpen we spelers en speelsters op zo'n manier dat ze ook daadwerkelijk de keuze maken uit te komen voor hun geaardheid?" (Collewijn, 2020).

De vraag van Den Hartog is bij de jeugdleefstijd extra van belang. Leden moeten zich volgens hem veilig kunnen voelen op de vereniging. De KNHB en haar verenigingen stellen zichzelf dan ook ten doel om een veilig sportklimaat te creëren voor alle leden. Om dit te kunnen garanderen moet er volgens de KNHB naast het onderzoek binnen mannentophockey ook gekeken worden hoe binnen de jeugdteams de acceptatie van LHB-personen ervoor staat.

1.3 Doel van het onderzoek

In dit onderzoek staat de acceptatie van lesbische vrouwen/meisjes, homoseksuele mannen/jongens en biseksuele personen (hierna LHB) centraal. Reeds bestaande onderzoeken naar dit thema in de sport focussen veelal op volwassenen. Binnen dit onderzoek is gekozen om te focussen op de acceptatie van LHB-personen onder jeugdleden binnen hockeyverenigingen.

Het doel van dit onderzoek is inzicht krijgen in de acceptatie van LHB-personen door jeugdleden bij hockeyverenigingen en de ervaringen van LHB-jeugdleden hierin. Hierbij wordt de acceptatie van LHB-personen beschreven en daarnaast wordt ook gekeken hoe de (historische) verenigingscontext een rol speelt.

1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal:

'Hoe ervaren jeugdleden in de leeftijdscategorie van 16-18 jaar de LHB-acceptatie binnen hun vereniging en hoe speelt de verenigingscontext hierbij een rol?'

Door middel van onderstaande deelvragen wordt de onderzoeksvraag onderzocht. Het antwoord op de eerste en tweede deelvraag komt terug in het kwantitatieve deel van dit onderzoek (paragraaf 7.1).

1. Hoe is de LHB-acceptatie bij jeugdleden van hockeyverenigingen?
2. Hoe zijn trainers en coaches van invloed op de ervaringen van jongens en meisjes over LHB-acceptatie?

Hockey voor iedereen?

Het antwoord op deelvraag 3 tot en met 6 komt terug in het kwalitatieve deel van dit onderzoek (paragraaf 7.2).

3. Op welke wijze wordt er door trainers/coaches nu aandacht besteed aan inclusie in de sport?
4. Wat hebben jeugdleden die uit de kast wilden komen of zijn gekomen nodig van hun trainer/coach om LHB-acceptatie bespreekbaar te maken?
5. Hoe ervaren jeugdleden hun coming-out en hoe ervaren ze het klimaat voor wat betreft de acceptatie van LHB-personen op de vereniging?
6. Op welke wijze wordt er binnen de verenigingen nu aandacht besteed aan inclusie in de sport?

1.5 Organisatorische context

1.5.1 Overheid

De strijd om meer diversiteit in de sport speelt al sinds de vorige eeuw. Zo was er in de jaren tachtig en negentig aandacht voor sociale inclusie en anti-discriminatie (Hoeijmakers & Elling, 2019). Ook de overheid heeft de afgelopen 10 jaar verschillende programma's opgezet om een inclusiever sportklimaat in Nederland te creëren. Twee voorbeelden hiervan zijn het actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat' en het 'Nationaal Sportakkoord', beide geïnitieerd door het ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) in samenwerking met sportbonden en gemeenten (Van der Meer & Westerhof, 2016).

Het actieplan 'Naar een veilig sportklimaat' (hierna VSK-programma) is in 2011 gestart, de KNHB was een van de voortrekkers van dit VSK-programma samen met NOC*NSF en de KNVB. Het doel van het VSK-programma is het stimuleren van gewenst gedrag en sportplezier en het voorkomen van ongewenst gedrag (Kennisbanksportenbewegen, 2011). Onder ongewenst gedrag vallen verschillende wangedragingen, waaronder discriminatie op basis van seksuele voorkeur (Romijn, van Kalmthout & Breedveld, 2015). Het VSK-programma bestaat uit verschillende trainingen en opleidingen voor trainers, coaches, bestuurders en juryleden. Ook ouders werden meegenomen in dit programma. Met de ouders werd besproken hoe zij een veilig sportklimaat voor hun kinderen kunnen faciliteren en stimuleren (Van der Meer & Westerhof, 2016).

Het meest recente beleidsstuk van de overheid dat gericht is op de sport is het Nationaal Sportakkoord. Dit is door het ministerie van VWS in 2018 gelanceerd (Bruins, Bolsius, van Zanen & Bolhuis, 2018). Een van de ambities die is geformuleerd in het Nationaal Sportakkoord is inclusief sporten en bewegen (Bruins et al., 2018). Binnen deze ambitie valt het verkleinen van de belemmering om te gaan sporten op basis van iemands seksuele voorkeur. Opvallend is echter dat in de afspraken die geformuleerd zijn om de ambities te behalen, de LHB-groep niet specifiek benoemd wordt als groep waar aandacht aan wordt besteed.

1.5.2 KNHB

Binnen de hockeysport wordt via verschillende campagnes diversiteit en inclusie reeds 20 jaar onder de aandacht gebracht (Graat, 2020). Een recent voorbeeld hiervan is dat de KNHB sinds 2018 is aangesloten bij de Alliantie Gelijkspelen bestaande uit de John Blankenstein Foundation (JBF), NOC*NSF, de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond, de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond en Stichting Roze Voetbal Fanclubs. De Alliantie Gelijkspelen voert een beleidsprogramma uit dat gericht is op de acceptatie van homoseksualiteit in de sport (JBF, 2020a). Dit beleidsprogramma wordt ondersteund door twee ministeries; 'Onderwijs Cultuur en Wetenschap' en 'Volksgezondheid Welzijn en Sport'. Naast de actieve rol binnen de Alliantie Gelijkspelen, is de KNHB ook zelf actief met het

Hockey voor iedereen?

onderwerp LHB-acceptatie bezig. Zo is een open en respectvolle hockeycultuur opgenomen in de strategische visie van de KNHB richting 2026. Een ander voorbeeld is de campagne die de KNHB in 2017 is gestart: 'Hockey voor iedereen'. Waarbij het doel is, zoals op de KNHB site vermeld staat: 'Jezelf kunnen zijn, het beste uit jezelf halen en vooral plezier hebben in hockey. Dat is wat iedereen wil, ongeacht religie, achtergrond, huidskleur of seksuele voorkeur' (KNHB, 2017).

1.5.3 Verenigingen

Het beleid dat de KNHB voert, als overkoepelend orgaan van hockeyverenigingen, staat los van het beleid dat op hockeyverenigingen wordt opgesteld. Hockeyverenigingen schrijven immers zelf hun verenigingsbeleid en bepalen daarmee per vereniging wat hoog op de agenda staat. Het aantal hockeyverenigingen dat beleid voert op de acceptatie van LHB-personen is dan ook niet met zekerheid vast te stellen. Bij de nulmeting van het Nationaal Sportakkoord is onderzocht hoe de cijfers sportbreed ervoor staan, ook op het gebied van verenigingsbeleid. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat slechts 29% van de verenigingsbestuurders aangaf dat er bij de vereniging expliciet beleid is voor het tegengaan van discriminatie waarbij ook aandacht is voor seksuele voorkeur (Pulles et al., 2020). Er kan dus gesteld worden dat het bestuur van een vereniging invloed heeft op het al dan niet agenderen van LHB-acceptatie op de vereniging. Oftewel het voeren van verenigingsbeleid op het gebied van LHB-acceptatie vergt verdere aandacht.

Desalniettemin hebben verenigingen andere initiatieven omarmd om de acceptatie van LHB-personen onder de aandacht te brengen. Zo werden in oktober 2018 de meeste regenboogaanvoerdersbanden gedragen in de hockeysport (Reijs, 2018) en kunnen hockeyverenigingen op eigen initiatief een workshop aanvragen bij de JBF. De JBF is in 2008 opgericht en verzorgt workshops waarbij het doel is om de bewustwording te laten toenemen over hoe een inclusievere omgeving voor LHB-personen kan worden gecreëerd in de sport (JBF, 2020b).

1.5.3.1 Verenigingscultuur

Op dit moment is het bespreekbaar maken van je seksuele voorkeur binnen de cultuur van hockeyverenigingen niet eenvoudig. Zo blijkt uit de cijfers van het onderzoek naar homoacceptatie in top hockey binnen Nederland dat er bij hockeyverenigingen een cultuur bestaat, waarbij het voor volwassen LHB-personen niet makkelijk is om uit de kast te komen (Cremers & Elling, 2020). Bij jeugdleden van hockeyverenigingen is niet bekend hoe zij dit ervaren. In het onderzoek 'Seks onder je 25e' werd wel blootgelegd dat uitkomen voor je seksuele voorkeur, buiten de sportcontext, ook bij de jeugd nog altijd lastig is (de Graaf et al., 2017).

Naast het bestuur en beleid van een vereniging, wordt daarom verwacht dat ook andere actoren een rol spelen in de LHB-acceptatie. Zo is een vereniging ingebed in de samenleving en staat hockey daarmee ook niet totaal los van de samenleving. Desalniettemin is een vereniging een afgebakend kader binnen deze samenleving, waarbij ze een min of meer eigen cultuur hebben. Deze cultuur wordt gevormd door de personen die actief zijn binnen de vereniging. Hieronder vallen het bestuur, trainers, coaches en (ouders van) de leden van een vereniging. Binnen de vereniging hebben al deze personen een bepaalde rol. Zo speelt de begeleiding van teams een belangrijke rol bij de jeugdleden, ook in de acceptatie van LHB-personen. Knoppers (2006) stelt dat trainers uitgerust moeten worden met didactische vaardigheden om de normen van mannelijke sporters en vrouwen die sporten te veranderen. De heersende norm is dat mannen hun hetero zijn bewijzen door middel van sportprestatie en dat vrouwelijke sporters als mannelijk worden bestempeld wanneer ze goede sportprestaties neerzetten (Knoppers, 2006). Deze gendernormen kunnen worden gezien als een

cultuur die heerst binnen een team en vereniging. Of deze cultuur bespreekbaar kan worden gemaakt, is afhankelijk van de trainer, ouders en bestuurders van de vereniging (Knoppers, 2006). Dit aangezien zij in belangrijke mate de cultuur van de vereniging bepalen. Oftewel hierbij komt wederom het beleid van een vereniging kijken.

1.5.3.2 Verenigingscultuur en veiligheid

Om een inclusieve sport te creëren is het belangrijk dat sportverenigingen een veilige plek vormen voor alle leden. Wanneer veiligheid op de vereniging niet gegarandeerd kan worden heeft dit consequenties. Zo blijkt uit onderzoek van Elling (2018) dat homoseksuele mannen minder snel in verenigingsverband sporten. Zij kiezen ervoor individueel te sporten in bijvoorbeeld fitnesscentra, of wanneer ze wel bij een vereniging sporten kiezen ze voor een homolesbische sportvereniging. Oftewel bij volwassen LHB'ers kan de cultuur van de sportvereniging de toegankelijkheid van de sport belemmeren.

Naast de eigen keuze om niet in verenigingsverband te sporten, kan er ook sprake zijn van discriminatie waardoor leden de keuze maken te stoppen met de sport (Elling, 2005). Uit het onderzoek van Elling (2005) blijkt dat discriminatie vooral speelt bij sociaal-culturele minderheden, hieronder vallen LHB-personen. Dit zorgt voor een belemmering van deze minderheden in hun sportdeelname. De verlaagde sportdeelname onder deze groep is een probleem, aangezien sport in Nederland voor iedereen toegankelijk moet zijn. De overheid en sportbonden zien, zoals beschreven in paragraaf 1.5.1, de noodzaak van de toegankelijkheid van de sport ook in.

1.6 Leeswijzer

Dit onderzoek is opgebouwd in negen hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk is een inleiding van het onderwerp. In hoofdstuk 2 worden theorieën van Bourdieu en Puwar uiteengezet die in dit onderzoek worden toegepast. Daaropvolgend staat in hoofdstuk 3 de literatuur beschreven, daarin staat onder andere de acceptatie van LHB-personen onder jongeren beschreven en wordt ingezoomd op de cultuur binnen de sport. Hoofdstuk 4 beschrijft de methodologie. In hoofdstuk 5 staan de resultaten van het kwantitatief en kwalitatief onderzoek beschreven, deze resultaten worden in hoofdstuk 6 geanalyseerd. De onderzoeksvraag en deelvragen worden beantwoord in hoofdstuk 7, de conclusie. In hoofdstuk 8 worden de aanbevelingen uiteengezet die uit dit onderzoek volgen. Tot slot staat in hoofdstuk 9 de reflectie op het onderzoek beschreven, dit is dan ook de afsluiting van dit rapport.

Hoofdstuk 2 - Theoretisch kader

Voor dit onderzoek, waarin de acceptatie van LHB-personen en de rol van de cultuur in de sport centraal staan, wordt gebruik gemaakt van theoretische perspectieven van Bourdieu (in Calhoun, Gerteis, Moody, Pfaff & Virk, 2012) en Puwar (2004).

2.1 Bourdieu

Drie kernbegrippen van de socioloog Pierre Bourdieu zijn 'het veld', 'habitus' en 'kapitaal'. Deze drie begrippen zijn verbonden met elkaar en hebben daarmee ook invloed op elkaar. In onderstaande alinea's worden de begrippen verder toegelicht, evenals de link die ze met elkaar hebben. Daarnaast wordt aan de hand van deze drie begrippen gekeken hoe er door jeugdleden van hockeyverenigingen betekenis wordt gegeven aan de cultuur op de vereniging en hoe deze van invloed is op de acceptatie van LHB-personen. Bourdieu's theoretisch perspectief is in eerdere onderzoeken binnen de sport reeds toegepast. Zo hebben Claringbould en Adriaanse (2015) onderzoek gedaan binnen het voetbal, waarbij zij onder andere ook gekeken hebben naar 'het veld' en 'de habitus', namelijk hoe ouders gender construeren op het veld, in relatie tot hun voetballende zoon. Ook Elling en Janssens (2009) maken gebruik van Bourdieu's theorie in een onderzoek naar de verschillen in sportkeuze tussen LHB-personen en heteroseksuele personen in de Nederlandse sportcontext.

2.1.1 De hockeyvereniging als veld

Een hockeyvereniging kan gezien worden als een afgebakende plek waarbinnen een min of meer vaste groep personen zich bewegen. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) omschrijft een plaats, plek of ruimte als een veld. Hij beschrijft dat spelers binnen een specifiek veld een soort spel spelen. De spelers zijn in het geval van een sportvereniging de bestuurders, trainers/coaches, leden en vrijwilligers. Het spel dat gespeeld wordt, gaat volgens (impliciete) normen en waarden die gelden binnen het veld. Oftewel binnen de hockeyvereniging gelden bepaalde regels en iedereen die zich binnen de lijnen van de hockeyvereniging begeeft, weet welke positie die hoort in te nemen.

Velden zoals Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) ze omschrijft, kunnen weer onderverdeeld worden in sub-velden en kunnen elkaar zo overlappen. Zo kan het veld van de hockeyvereniging deels overlappen met het veld van een team dat aan het trainen is. Op elk van deze velden kunnen andere (deels eigen) regels en gedragingen gelden, waarvan de spelers in het veld op de hoogte zijn. Zo verloopt een training anders dan een wedstrijd, zelfs al wordt er op hetzelfde veld en door dezelfde spelers gespeeld. Hierdoor kunnen spelers zich in het ene veld vrijer voelen dan in een ander veld, alle spelers van een veld hebben invloed op wat er in het veld gebeurt. Dit wordt bovendien beïnvloed door ervaringen in eerdere situaties.

2.1.2 Leden en kapitaal

Zoals beschreven zijn de leden stuk voor stuk allemaal spelers die weten hoe het spel binnen het veld van de vereniging gespeeld wordt. Al deze leden van een hockeyvereniging zijn losstaande actoren en nemen als spelers in het veld een eigen geschiedenis mee naar het veld. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) ziet dit als vormen van kapitaal die iemand meeneemt naar het veld. Oftewel spelers bezitten een bepaald kapitaal voordat zij het veld betreden en zij maken hier gebruik van in het veld. Naast de spelers in het veld representeert en symboliseert ook het veld zelf een bepaalde vorm van kapitaal, evenals de club of de buurt waar de club gelegen is. Hij stelt dan ook dat kapitaal niet los te zien is van het veld waarin het toegepast wordt.

Hockey voor iedereen?

Kapitaal is aanwezig in verschillende vormen, namelijk economisch kapitaal, sociaal kapitaal, cultureel kapitaal, symbolisch kapitaal en fysiek kapitaal (in Calhoun et al., 2012). In dit onderzoek zijn cultureel kapitaal, symbolisch kapitaal en sociaal kapitaal van belang. Allereerst sociaal kapitaal, dit bestaat uit het netwerk om je heen. In het veld van een hockeyvereniging zijn dit bijvoorbeeld; de andere teams/leden van de vereniging, de trainer/coach van je team, toeschouwers en het bestuur van de vereniging. Daarnaast cultureel kapitaal, dit bevat onder andere de kennis en vaardigheden over het omgaan met de in het veld geldende normen en waarden. Binnen de lijnen van het veld van de hockeyvereniging zijn deze normen en waarden van actoren overeenkomstig, aangezien deze gemeenschappelijke normen en waarden worden gezien als essentieel om als vereniging te overleven (Stokvis, np). Er kan gesteld worden dat binnen een vereniging dus actoren bewegen die qua sociaal kapitaal en cultureel kapitaal overeenkomsten hebben, daardoor kan het zo zijn dat leden van een vereniging verwachten dat andere actoren binnen de vereniging overeenkomstige waarden en normen hanteren. Op deze manier kan bijvoorbeeld verwacht worden dat mannen en vrouwen die lid zijn van een vereniging dezelfde seksuele voorkeur hebben als zichzelf. Tot slot symbolisch kapitaal, hierbij gaat het niet over de daadwerkelijke hoeveelheid kapitaal die je bezit, maar juist over de waarde die wordt gehecht door de mensen om je heen aan het kapitaal dat je bezit of de positie die je bekleedt. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) koppelt 'symbolic violence' aan symbolisch kapitaal, aangezien mensen kunnen worden benadeeld op basis van het label dat ze krijgen van de sociale omgeving. Een voorbeeld hiervan binnen hockeyverenigingen komt uit een onderzoek van Bos, Keuzenkamp, Duyvendak en Hekma (2006). Zij concluderen dat binnen een hockeyvereniging het sociale verkeer een heteroseksuele lading heeft. Dit blijkt uit het feit dat het gedrag en gesprek worden gedomineerd door "veroveringen bij de andere sekse" (p. 138). Hierdoor is het voor lesbische en homoseksuele sporters lastig deel te nemen aan het gesprek en kunnen zij het gevoel krijgen aan de zijlijn te staan. Oftewel ze worden benadeeld door de sociale omgeving op basis van hun symbolisch kapitaal, ze veroveren immers geen personen van de andere sekse. Bos et al. (2006) concluderen dan ook dat LHB-sporters bij hockeyverenigingen gediskwalificeerd zijn zodra 'de derde helft' (het na borrelen) begint. Diskwalificatie wordt in deze context bedoeld zoals socioloog Goffman beschreef, namelijk "... the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance." (Bos et al., 2006, pp. 138).

2.1.3 Verenigingshabitus

De overeenkomsten in kapitaal kan tussen leden zorgen voor een bepaalde onderlinge verbondenheid op de vereniging. Deze verbondenheid tussen leden zorgt ervoor dat ze niet actief over omgangsnormen hoeven na te denken. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) omschrijft het als spelers van het veld die zich bewust zijn van de gedragingen die bij een situatie horen. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) omschrijft dit geïnternaliseerde gedrag als de habitus. Het gedrag dat je laat zien is gebaseerd op ervaringen van eerder sociale situaties, oftewel je habitus wordt gevormd door 'social learning'. Mensen zijn zich niet altijd bewust van hun habitus, ze weten weliswaar wat ze doen, maar het is dus een soort gewoonte. Oftewel je weet wat je moet doen op basis van de situatie waarin je je bevindt. Hiermee is habitus gebaseerd op eerdere ervaringen en dus niet uitsluitend op basis van externe regels. Door middel van habitus kunnen personen in het veld zichzelf positioneren. De keuze van positionering in het veld is een afgeleide van de habitus. Hiermee is habitus verbonden met de positionering in een veld.

Binnen een veld kan de habitus worden gevormd door de normen en waarden die gelden in dat veld. Zo kan binnen het veld van de sportvereniging een habitus worden gecreëerd onder de leden, een verenigingshabitus. Deze verenigingshabitus kan tot stand komen doordat de habitus van leden van

de vereniging worden gereproduceerd door anderen, dit is sociale reproductie van de habitus (Elling & Janssens, 2009). Oftewel de percepties, gedachten en actie van personen worden steeds opnieuw gereproduceerd om ze in stand te houden. Hierbij ontstaat er een bepaald beeld van het gedrag dat mannen en vrouwen binnen een verenigingen horen te vertonen, daarmee is er sprake van een gender gebonden verenigingshabitus.

Wanneer een LHB-sporter binnenkomt bij een vereniging, kan diegene de gender gebonden verenigingshabitus opmerken. Dit kan ervoor zorgen dat de LHB-sporter zich vrij voelt om open te zijn over seksuele voorkeur, of juist niet. Deze openheid kan per veld verschillen, zo kan een LHB-sporter binnen het veld van het eigen team, bijvoorbeeld tijdens trainingen, het gevoel hebben open te kunnen zijn over seksuele voorkeur. In een ander veld, bijvoorbeeld een uitwedstrijd waar nare opmerkingen of scheldwoorden worden gebruikt, zal een LHB-sporter de openheid aanpassen aan deze situatie.

2.2 Puwar

Puwar (2004) beschrijft in haar boek 'Space Invaders' hoe uitsluiting van minderheden in publieke ruimtes tot stand komt, zij gebruikt hiervoor de termen 'space', 'space invader' en 'insider'. Deze begrippen worden toegelicht aan de hand van de effecten van een ruimte. Tot slot wordt het improvisatievermogen uitgewerkt.

2.2.1 De ruimte

Puwar (2004) gebruikt de term 'space', waarvoor in dit onderzoek de term ruimte wordt gehanteerd, te vergelijken met Bourdieu's 'veld'. In publieke ruimtes is ondervertegenwoordiging van bepaalde minderheden, bijvoorbeeld op basis van gender, etnische achtergrond of seksuele voorkeur. Deze ondervertegenwoordiging komt tot stand doordat bepaalde uitsluitingsmechanismen van kracht zijn in de ruimte. Dat dit gebeurt beschrijft Puwar (2004) als het gevolg van het historische beeld van een bepaalde ruimte. Hierdoor is er een vanzelfsprekendheid over wie zich in deze ruimte bevindt en wie niet. In de hockeycontext houdt dit in dat de hogere sociale klassen het historisch beeld zijn van de ruimte, aangezien de hockeysport historisch gezien na 1900 door deze hogere klassen werd beheerst (Van Bottenburg, 2004). Degene die zich vanuit historisch oogpunt altijd in de ruimte hebben begeven, hebben bovendien de normen en waarden voor die ruimte bepaald. Hier is in de loop van de tijd wel wat verandering in gekomen, oftewel het historische beeld verandert. Deze verandering gaat echter niet makkelijk en daarmee is hockey nog altijd vrij elitair. Puwar (2004) stelt dan ook dat wanneer de norm verstoord wordt pas opvalt dat de ruimte oorspronkelijk gevuld was met een homogene groep. Hierdoor is een ruimte nooit neutraal (Puwar, 2004), al zijn mensen zich niet altijd bewust van de geldende waarden en normen. Een voorbeeld van het verstoren van de norm is het moment waarop Thijs de Greeff uit de kast kwam als oud-tophockeyer (Dallinga, 2018). Zijn teamgenoten hebben achteraf gereageerd op de coming-out van Thijs, waaruit bleek dat homoseksueel zijn binnen de mannensport niet wordt verwacht. Daarmee wordt de norm in het mannentophockey dat iedereen die daaraan deelneemt heteroseksueel is doorbroken (Cremers & Elling, 2020).

De personen die volgens de oorspronkelijke norm in een ruimte thuishoren noemt Puwar (2004) de somatische norm. Deze personen vallen niet op in de ruimte, oftewel deze personen zijn als het ware niet zichtbaar ('unmarked'). Daartegenover staan de personen en lichamen die wel zichtbaar zijn, dat zijn de 'space invaders', 'marked bodies' of 'dissonant bodies'. Wanneer een 'space invader' de ruimte binnenkomt kan bij de personen aanwezig in de ruimte, de somatische norm, desoriëntatie ontstaan. In de publieke ruimtes wordt de witte man gezien als somatische norm door Puwar (2004).

2.2.2 Sportvereniging als ruimte

Of binnen hockeyverenigingen sprake is van een somatische norm op basis van sekse is moeilijk te zeggen. Zo zijn in de leeftijd 16-18 jaar meer meisjes lid van hockeyverenigingen, namelijk ongeveer 16.400 meisjes tegenover 6.400 jongens (KNHB, 2020b). Deze aantallen zijn echter in de seniorenleeftijd meer gelijk verdeeld (37.600 vrouwen en 33.300 mannen). Wat wel gesteld kan worden, is dat de hockeysport sterke genderregels kent, bijvoorbeeld op basis van kledingvoorschriften. Zo spelen de mannen in een shirt met broekje, waar vrouwen in een shirt met rokje spelen. Hiermee is hockey een van de weinige teamsporten waar het tenue voor mannen en vrouwen afwijkend is.

Een andere norm die bij hockeyverenigingen heerst is gebaseerd op seksuele voorkeur, waarbij de aanname door leden gemaakt wordt dat andere leden heteroseksueel zijn. Oftewel er heerst een hetero normatieve cultuur op hockeyverenigingen (Cremers & Elling, 2020). Van LHB-sporters wordt dus ook verwacht dat zij heteroseksueel zijn. En aangezien niet te zien is dat ze tot de LHB-groep behoren wanneer zij de ruimte betreden, worden ze over het algemeen gezien als een heteroseksuele sporter. Puwar (2004) omschrijft dit als een 'ill fitting suit' (een slecht passend pak), oftewel er wordt van iemand verwacht dat die zich volgens geldende (in dit geval 'heteroseksuele') normen gedraagt, die voor een deel niet passen bij de voor diegene geldende norm. Het voorbeeld dat Puwar (2004) hierbij beschrijft is wanneer een vrouw op een functie solliciteert die tot dan toe alleen door mannen is vervuld. Hierdoor wordt verwacht dat deze functie en het bijpassend script niet bij een vrouw past en de functie dus een 'ill fitting suit' is voor de vrouw. Oftewel er gelden min of meer vaste verwachtingen ten aanzien van de posities en rollen waar mannen en vrouwen in kunnen en mogen plaatsnemen. In het geval van een hetero normatieve cultuur is dit dat een man zich aangetrokken voelt tot een vrouw en vice versa. Hierdoor is het niet altijd makkelijk om als LHB-sporter de stap te zetten om uit de kast te komen en dus jezelf buiten deze verwachte rol te plaatsen. In een onderzoek van Bos et al. (2006) zijn dertien hockey(st)ers geïnterviewd die tot de LHB-groep behoren. Deze respondenten gaven aan vaak de enige openlijke LHB-sporter te zijn op de hockeyvereniging. Dit maakt niet alleen dat zij opvallen en zichtbaar zijn, maar ook valt hierdoor op hoe weinig LHB-sporters zich op de vereniging bevinden.

2.2.3 Insider op de hockeyvereniging worden

Als 'space invader' is het lastig om insider te worden in een ruimte, maar het is niet onmogelijk (Puwar, 2004). Hiervoor zijn verschillende opties. Als eerste kunnen LHB-sporters op hockeyverenigingen, die voor wat betreft hun seksuele voorkeur onzichtbaar willen blijven, zich gedragen zoals de andere leden. Thijs de Greeff geeft hier een mooi voorbeeld van. Hij zei in een interview dat hij voor een wedstrijd altijd mee deed met de teamyell 'één hoeraatje voor de scheidsrechters en die homo's' (Dallinga, 2018). Daarnaast verwachten niet LHB-sporters op de vereniging dat een mede sporter ander gedrag vertoont als deze sporter tot de LHB-groep behoort. Voorbeelden van deze vooroordelen zijn dat homoseksuele mannen zich vrouwelijker gedragen en lesbische vrouwen mannelijker zijn. Om dit stereotype beeld niet te bevestigen, en om onzichtbaar te blijven, kunnen LHB-sporters zich gedragen naar de normen van de hetero verenigingsleden. Dit blijkt uit een onderzoek van Bos et al. (2006); de mannelijke hockeyers in dat onderzoek gaven aan zich te gedragen zoals hun heteroseksuele verenigingsgenoten, zelfs wanneer ze uit de kast waren gekomen binnen de vereniging, zodat ze geaccepteerd werden. Eén van de antwoorden die een homoseksuele hockeyer gaf, luidt: "Als je jezelf presenteert als rasechte homo, met handtasje, nagels, en iedere dag een nieuw truitje, dan is het

anders dan wanneer je je redelijk normaal gedraagt, zoals een heteroman zich hoort te gedragen'' (Bos et al., 2006, pp. 134-135). Insider worden of erbij horen, betekent dus dat je je aan moet passen. Naast de optie om je als LHB-sporter aan te passen aan de hetero normatieve cultuur op de hockeyvereniging zijn er andere manieren om 'insider' te worden in de vereniging. Puwar (2004) beschrijft het hebben van een 'mentor' op de vereniging. Deze mentor kan ervoor zorgen dat je als LHB-sporter makkelijker kan toetreden tot de ruimte. Een voorbeeld hiervan kan zijn een lid van de commissie 'sportiviteit en respect' op een hockeyvereniging. Tot slot zijn rolmodellen een mogelijkheid om het voor LHB-sporters makkelijker te maken zich een 'insider' op de vereniging te voelen. Zo blijkt uit het onderzoek naar homoacceptatie in het mannentophockey dat 64% van de respondenten aangeeft dat het delen van een coming-out verhaal door een (oud)-tophockeyer het beste zou bijdragen aan de LHB-acceptatie (Cremers & Elling, 2020).

2.2.4 Improvisatievermogen

Voor jeugdleden kan een trainer of coach een rol spelen in het worden van een 'insider' op de vereniging. Een trainer of coach kan namelijk een bepaalde cultuur creëren in een team, oftewel een 'mentor' zijn voor de jeugdleden. De KNHB heeft onderzoek gedaan naar jeugdleden van 12-18 jaar en daaruit blijkt dat een sociale klik met de trainer en coach een positieve factor is op de hockeybeleving van jeugdleden (KNHB, 2019). Ook improvisatievermogen speelt mee in het worden van een insider voor jeugdleden. Zo beschrijft Puwar (2004) dat sociale interactie niet rationeel is. Iedereen die deelneemt aan de interactie op een veld zoals Bourdieu het omschrijft, heeft geleerd het spel van sociale interactie te spelen. Hierdoor weten actoren binnen een veld welk gedrag ze moeten vertonen en van welk sociaal kapitaal ze gebruik moeten maken, zodat ze onderdeel worden van het veld. Of zoals Puwar het stelt, zodat ze een 'insider' worden. Om te leren welk gedrag je moet vertonen heeft iedereen binnen het veld een improvisatievermogen. Puwar (2004) beschrijft dat dit improvisatievermogen wordt gevormd door je culturele achtergrond, trajecten die je als persoon doorloopt en hoe goed je bent in het spelen van het sociale interactie spel. Hierin vertoont het improvisatievermogen van Puwar overeenkomsten met positionering van Bourdieu. Wanneer we de theorie van Puwar (2004) betrekken op jongeren, is te zien dat jongeren goed zijn in het spelen van het sociale interactie spel en zich aanpassen aan geldende waarden en normen. We weten namelijk dat jongeren binnen het domein sport het vaakst ervoor kiezen niet uit de kast te komen (Keuzenkamp, 2010). Ze schatten dit domein dus in als relatief LHB-onvriendelijk en daardoor onveilig.

2.3 Gebruik van Bourdieu en Puwar in dit onderzoek

Op basis van de theorie van Bourdieu en Puwar worden in dit onderzoek verschillende elementen toegepast om daarmee inzicht te krijgen in de data. Ten eerste 'velden' zoals Bourdieu het omschrijft. Hierbij wordt gekeken naar de velden waarin jeugdleden van een hockeyvereniging zich begeven. Dit zijn onder andere de hockeyvereniging en het team. Ten tweede de verenigingshabitus, deze wordt gebruikt om te beoordelen hoe jongeren normen, waarden en kapitaal inschatten. Hierbij worden verschillende velden vergeleken waarin jongeren zich begeven binnen de hockeyvereniging. Deze keuze is gemaakt aangezien de cultuur, oftewel verenigingshabitus in dit onderzoek centraal staat, hierbij spelen vooral de eigen vereniging en het eigen team een belangrijke rol. Tot slot wordt de positionering van jongeren onderzocht. Oftewel hoe jongeren proberen een insider te worden binnen de vereniging en binnen het team. Een vraag die hierbij van belang is, is of de jongeren de (hetero)normen op de vereniging in stand houden. Dit kan gezien worden als de context waarin de (LHB-) speler zich bevindt (zie onderzoeksvraag).

Hockey voor iedereen?

Hoofdstuk 3 - Literatuur

Dit onderzoek focust op de acceptatie van LHB-personen onder jeugdleden bij hockeyverenigingen. Daarbij wordt de cultuur van de vereniging als verklaring gehanteerd. Het is daarom belangrijk om in dit hoofdstuk een aantal onderdelen te beschrijven. Allereerst achtergrondinformatie over de LHB-personen in Nederland. Daarnaast hoe de LHB-acceptatie binnen Nederland, en specifiek onder jongeren, er op dit moment voor staat. En tot slot hoe de cultuur in de sport zich heeft ontwikkeld.

3.1 Context en achtergrond

3.1.1 Groep LHB-personen in Nederland

Vragen naar seksuele voorkeur zijn pas sinds 2006 opgenomen in grootschalige bevolkingsonderzoeken in Nederland (Kuyper, 2016). Kuyper heeft verschillende bevolkingsonderzoeken vergeleken om tot een schatting van het aantal LHB-personen in Nederland te komen. De schatting die Kuyper (2016) maakt op basis van deze vergelijking is dat 4-6% van de Nederlandse bevolking tot de LHB-groep behoort.

3.1.2 Participatie sport LHB-volwassenen

Uit onderzoek van Kuyper (2016) komt naar voren dat er geen verschil is in de sportdeelname tussen LHB-personen en heteroseksuelen. Eerder onderzoek van Elling, Smits, Hover en Van Kalmthout (2011), liet een vergelijkbare uitkomst zien. Waar wel verschillen gevonden zijn ten opzichte van heteroseksuele sporters, is de manier waarop sport wordt beoefend. Zo sporten homoseksuelen minder vaak in verenigingsverband, dit geldt voor zowel mannen als vrouwen (Kuyper, 2016). Bij mannen is het verschil echter wel groter dan bij de vrouwen, zo sport 23% van de homoseksuele mannen in verenigingsverband, ten opzichte van 30% van de heteroseksuele mannen. Bij de vrouwen sport 20% van de lesbische vrouwen in verenigingsverband en 24% van de heteroseksuele vrouwen. Ook Elling en Janssens (2009) vonden in hun onderzoek dat homo- en biseksuele mannen minder in verenigingsverband sporten. Zij concludeerden daarnaast dat homo- en biseksuele mannen minder vaak actief zijn in 'mannelijke' team- en contactsporten. In het onderzoek van Elling en Janssens (2009) wordt niet expliciet gesproken over de hockeysport. Wanneer gekeken wordt naar het onderzoek van Cremers en Elling (2020) is een duidelijker beeld geschetst over de situatie binnen de hockeysport. Cremers en Elling (2020) hebben niet naar de seksuele voorkeur van de hockeyers zelf gevraagd, oftewel zowel hetero-, homo- en biseksuele spelers zijn hierbij meegenomen. Daaruit komt naar voren dat mannelijke hockeyers minder homo- en biseksuele mannen kennen binnen de hockeysport dan binnen hun privé sfeer. Een verklaring hiervoor geven de auteurs van het onderzoek niet.

3.2 LHB-jongeren

3.2.1 Sportparticipatie LHB-jongeren

Bij de groep volwassen LHB-personen is te zien dat zij specifieke keuzes maken met betrekking tot het type sport die ze beoefenen. De groep LHB-jongeren betreft lesbische, homoseksuele en biseksuele meisjes en jongens tussen de 16 en 25 jaar. Uit onderzoek van Keuzenkamp (2010) naar het sportgedrag van LHB-jongeren blijkt dat van de LHB-jongeren twee derde een sport beoefent. Meisjes kwamen hieruit naar voren als de groep die meer sport dan jongens (64% versus 57%). Daarnaast sporten lesbische of biseksuele meisjes vaker in verenigingsverband dan homo- of biseksuele jongens (60% versus 47%). Het is lastig om de cijfers van LHB-jongeren te vergelijken met heteroseksuele jongeren, aangezien onderzoeken naar sportparticipatie onder jongeren wel worden uitgevoerd, echter wordt in deze onderzoeken geen onderscheid gemaakt tussen LHB-jongeren en heteroseksuele

jongeren. Om een beeld te geven van de sportparticipatie onder jongeren in het algemeen worden de cijfers van allesoversport.nl en het Mulier Instituut gebruikt. Uit het onderzoek van allesoversport.nl blijkt dat van de jongeren tussen de 18 en 25 jaar 70% wekelijks sport en dat 38% lid is van een sportvereniging (Duijf et al., 2019). In het onderzoek van het Mulier Instituut wordt de leeftijdsgroep 12-19 jarigen gehanteerd (Van den Dool, 2019). In deze groep doet 85% van de ondervraagden aan sport en is 54% lid van een sportclub of -vereniging. Zoals gezegd kunnen deze onderzoeken niet worden vergeleken met de onderzoeken van sportparticipatie onder LHB-jongeren, aangezien bij de onderzoeken naar de gehele jeugd niet gefilterd kan worden op seksuele voorkeur. Naar alle waarschijnlijkheid zullen de verschillen tussen LHB-jongeren en niet LHB-jongeren alleen maar groter zijn als in onderzoeken ook specifiek niet LHB-jongeren wordt bevraagd.

3.2.2 Ervaringen van LHB-jongeren

Om inzicht te krijgen in de acceptatie van LHB-jongeren in de Nederlandse samenleving wordt in de volgende alinea's een vergelijking gemaakt tussen de volgende domeinen; school/studie, de thuissituatie, de vriendenkring en sport. Deze vergelijking wordt gemaakt op basis van het onderzoek van Keuzenkamp (2010), waarin een groep LHB-jongeren tussen de 16 en 25 jaar is onderzocht. Op basis van dit onderzoek blijkt dat voor jongeren de keuze om wel of niet uit de kast te komen afhankelijk is van de sociale context waarin zij zich begeven. Sport komt hier duidelijk in naar voren als context waarin jongeren het minst snel uitkomen voor hun seksuele voorkeur.

3.2.2.1 School/studie

Vanaf 2012 is het verplicht om op basis- en middelbare scholen voorlichting te geven over LHB-personen (Nu.nl, 2012). Deze verplichting is ingevoerd, aangezien uit de kast komen voor scholieren nog altijd niet veilig voelt en daarmee niet vanzelfsprekend is. Zo bleek uit onderzoek dat 29% van de LHB-jongeren niet uit de kast is wanneer ze op school zitten of studeren. Daarnaast komt naar voren dat ruim 16% van de respondenten ervaart dat hun medescholieren of medestudenten enige moeite hebben met het accepteren van hun seksuele voorkeur (Keuzenkamp, 2010). Bucx, Jalvingh en Sman-de Beer (2015) hebben de effecten van een pilot onderzocht waarin voorlichting over LHBT op basis- en middelbare scholen werd gegeven. Zij concludeerden dat LHB-jongeren op middelbare scholen zich veiliger voelden na de voorlichting. Daarnaast bleek dat persoonlijke verhalen van LHBT-personen de groep scholieren aan het denken kan zetten (Bucx et al., 2015). Dit zou betekenen dat de voorlichtingen op scholen een positief effect hebben op de acceptatie van LHBT-personen. Echter verscheen in april 2020 een rapport waarin stond dat 25% van de LHB-jongeren discriminatie ervaren op school, dit is een toename van 13% ten opzichte van het onderzoek uit 2013 (Sociaal Cultureel Planbureau, 2020).

3.2.2.2 Thuissituatie

Naast school en/of studie hoort de thuissituatie een plek te zijn waar je je als kind veilig moet voelen. Toch kunnen ook ouders negatiever reageren dan gehoopt wanneer hun kind uit de kast komt. De angst voor de reactie van ouders kan ertoe leiden dat jongeren ervoor kiezen hun seksuele voorkeur voor zich te houden. Uit het onderzoek van Keuzenkamp (2010) blijkt dat 30% van de jongeren nog niet uit de kast zijn bij hun ouders. Hierbij kan een aanname gemaakt worden dat een deel van deze 30% nog niet uit de kast is doordat zij een negatieve reactie verwachten, dit is echter niet bevraagd in het onderzoek. Van de respondenten die wel uit de kast zijn bij hun ouders ervaart slechts 4% dat hun ouders de seksuele voorkeur niet of grotendeels niet accepteren.

3.2.2.3 Vriendenkring en sport

Jongeren ontwikkelen zich niet alleen in de school- of collegebanken. Ook buitenschoolse activiteiten zijn van invloed op jongeren. Hierbij zijn vrienden/vriendinnen en sporten belangrijke aspecten. Toch is ook in deze groepen acceptatie niet vanzelfsprekend. Bij de groep respondenten heeft 20% van de jongens en meisjes meegemaakt dat een vriendschap met een seksegenoot werd beschadigd doordat zij uitkwamen voor hun seksuele voorkeur (Keuzenkamp, 2010). Wat daarnaast een belangrijke uitkomst is van het onderzoek van Keuzenkamp (2010), is dat jongeren binnen het domein sport het vaakst de keuze maken om niet uit de kast te komen. Van de meisjes is 37% niet uit de kast voor medesporters, bij de jongens is dit 38% (Keuzenkamp, 2010). Een verklaring voor deze geslotenheid kan de homo-onvriendelijkheid van de sportomgeving zijn, ruim 10% van de respondenten geeft namelijk aan dat de sportomgeving een homo-onvriendelijke sfeer heeft. Wat in het onderzoek van Keuzenkamp (2010) niet onderzocht is, is of LHB-jongeren de homo-onvriendelijke cultuur op de vereniging ook als reden geven om niet uit de kast te komen. Op basis hiervan wordt gesteld dat verder onderzoek naar de link tussen de homo-onvriendelijke verenigingscultuur en het niet uit de kast komen van jongeren van belang is.

3.3 Acceptatie van LHB-persoon door jongeren

Naar alle waarschijnlijkheid wordt de coming-out van LHB-jongeren bepaald door de inschatting die zij van tevoren maken over of hun seksuele voorkeur door hun omgeving geaccepteerd wordt. Hierover weten we dat ook jongeren negatieve oordelen hebben over de liefde tussen seksegenoten. Zo weten we bijvoorbeeld dat jongeren het, net zoals volwassenen, afkeuren wanneer twee seksegenoten met elkaar zoenen (Keuzenkamp, 2010). Zo vindt 50% van de middelbare scholieren twee zoenende jongens vies en vindt 29% twee zoenende meisjes vies. In het onderzoek is ook gevraagd naar de mening van middelbare scholieren wanneer een jongen en een meisje elkaar zoenen, dit vindt slechts 3% van de middelbare scholieren vies (Keuzenkamp, 2010). Bovendien blijkt dat jongens hier veel negatiever over denken dan meisjes. Zo blijkt uit het onderzoek 'Seks onder je 25e' dat 40% van de jongens en 20% van de meisjes het afkeuren als twee jongens met elkaar vrijen (de Graaf et al., 2017). En niet alleen intimiteit wordt afgekeurd, ook vriendschappen komen onder druk te staan. Zo kwam in dit onderzoek ook naar voren dat dat 4% van de meisjes en 12% van de jongens vriendschappen met hun beste vriend of vriendin zouden verbreken wanneer deze als homo- of biseksueel uit de kast komt. Deze uitkomsten geven weer dat de afwachtende houding van LHB-jongeren om uit de kast te komen een onderliggende reden hebben, namelijk de angst om niet geaccepteerd te worden door anderen. Tegelijkertijd blijkt dat deze angst om uit de kast te komen vaak niet wordt begrepen door niet LHB-persoon. Er wordt vanuit gegaan dat het gewoon mogelijk is om uit de kast te komen in Nederland. Hoewel Nederland wordt gezien als hét land in Europa dat zeer LHB-vriendelijk is komen van Lisdonk, Nencel en Keuzenkamp (2018) tot een andere conclusie. Zij concluderen dat LHB-persoon in de Nederlandse samenleving weliswaar getolereerd worden, maar dat de heteronormativiteit van de samenleving in takt blijft. Dit houdt in dat heteroseksualiteit de norm is, die bovendien vaak gepaard gaat met homofobie (van Lisdonk, Nencel, & Keuzenkamp, 2018). Het is dus een misvatting om te denken dat in een tolerante samenleving geen vooroordelen over de groep LHB-persoon zouden bestaan (van Lisdonk, Schelfhout, Bilajbegovic & Bakker, 2018). Uit divers onderzoek blijkt dat heteronormativiteit en homofobie nog steeds een cruciale impact hebben op de levens van jonge mensen (16-18 jarigen) met een homo- of biseksuele voorkeur (Van Lisdonk, 2017).

3.4 Cultuur binnen de sport

3.4.1 Ontwikkeling verenigingshabitus Nederland

Het verenigingsleven in Nederland zoals we het nu kennen heeft zich de afgelopen eeuw behoorlijk ontwikkeld. Bij de eerste oprichting van sportverenigingen in Nederland was nog sprake van een ballotagecommissie. Hierbij werden nieuwe leden geweigerd als zij niet de juiste komaf hadden om lid te worden van een vereniging (Van der Roest, 2018). Dit zorgde ervoor dat homogene groepen mensen lid waren van een sportvereniging. Naarmate de interesse in sport binnen de maatschappij groeide, nam ook de verscheidenheid aan mensen die een sport beoefende toe. Van der Roest (2018) beschrijft in een onderzoek dat 'de elite' en de 'normale burgers' botsten op het voetbalveld, aangezien zij andere gedragsregels normaal achtten. Mede als gevolg van deze frictie op voetbalvelden kan de snelle groei van het aantal hockeyverenigingen na 1900 worden verklaard. Hockey werd een van de statussporten, oftewel de hogere sociale klassen beheerste vroeger deze sport (Van Bottenburg, 2004). Vanaf de jaren 70 is door middel van beleid het ledenbestand van sportverenigingen diverser geworden (van der Roest, 2018). Inmiddels wordt van sportverenigingen verwacht dat zij voor iedereen toegankelijk zijn, ook de KNHB streeft deze doelstelling na (KNHB, 2020a).

3.4.2 Toegankelijkheid sportvereniging Nederland

De toegankelijkheid van de sport voor iedereen is weliswaar vastgelegd in het beleid van de overheid, dit betekent echter nog niet dat de toegankelijkheid van de sport voor iedereen vanzelfsprekend is. Spaaij (2014) beschrijft dat binnen sportverenigingen nog altijd sprake kan zijn van sociale uitsluitingsvormen, oftewel niet iedereen die lid wil worden, voelt zich even welkom. De cultuur van een vereniging is een belangrijk mechanisme hiervan (van der Roest, 2018), in dit onderzoek wordt de term verenigingshabitus gebruikt. Deze verenigingshabitus kan een bepaald imago van een sportvereniging creëren wat ertoe bijdraagt dat de ledenpopulatie van deze sportverenigingen homogeen blijft. Deze homogene groep bepaalt de omgangsnormen en cultuur van de vereniging, oftewel wat als 'normaal' wordt gezien. Elling (2005) beschrijft dat wanneer minderheden, zoals LHB-personen, lid worden van zo'n vereniging er vaak wordt verwacht dat ze zich aanpassen aan deze omgangsnormen. Dit wordt zelfs verwacht wanneer deze omgangsnormen discriminerend zijn voor henzelf, bijvoorbeeld in situaties waar grappen gemaakt worden over homoseksuelen.

3.4.3 Heteronormativiteit en homo-negativiteit in hockeyverenigingen Nederland

Elling & Janssens (2009) beargumenteren dat heteronormativiteit een element is wat terugkerend is binnen competitieve teamsporten. Grappen, opmerkingen en zelfs discriminatie zijn dan ook een reden voor LHB-personen om een teamsport te mijden. Een veelgehoorde reactie over homograppen is dat men denkt dat dit vooral speelt bij voetballers. Door deze aanname gaat de aandacht binnen dit onderwerp in de sportwereld dan ook vaak uit naar voetbal. Hierdoor wordt vergeten dat dit probleem ook binnen andere teamsporten een belangrijke rol speelt. Hoeijmakers en Elling (2018) beschrijven dat bij diverse mannelijke teamsporten nog steeds sprake is van homo-onvriendelijke opmerkingen. Ook in een hockey specifiek onderzoek van Cremers en Elling (2020) komt naar voren dat 45% van de respondenten 'homo' als scheldwoord binnen de hockeysport meemaakt. Daarnaast geeft nog 38% van de respondenten aan dat in hun eigen team negatieve opmerkingen of grappen worden gemaakt over homo- of bisexualiteit (Cremers & Elling, 2020). In dit onderzoek van Cremers en Elling is ook naar oorzaken van deze negatieve opmerkingen en grappen gevraagd. Hierop wordt door de respondenten geantwoord dat 'het een normaal onderdeel van de hockeycultuur is'. Cremers en Elling

koppelen dit aan de heersende hetero- en machocultuur op verenigingen, waardoor de acceptatie van LHB-personen belemmerd wordt.

3.4.4 Perspectief van de hockeyer

Bij het schrijven van (verenigings)beleid is het belangrijk om perspectieven van (jeugd)sporters mee te nemen. Oftewel wat ervaren jeugdleden en wat vinden zij belangrijk. Schipper-van Veldhoven (2016) beschrijft in een onderzoek dat ideaal gezien de behoeften en wensen van jeugdleden worden beantwoord door de trainer/coach. Zij benoemt daarbij dat de focus vooral op plezierbeleving ligt. Echter gaat het bij hockey, net als bij andere teamsporten, ook over winst en verlies. Naast omgaan met winst en verlies komt een steeds meer pedagogische opdracht in handen van de trainer/coach. Deze trainers/coaches hebben niet altijd een opleiding gevolgd en staan er dan ook vaak op vrijwillige basis (Schipper-van Veldhoven et al., 2019). Hierdoor missen trainers/coaches kennis over de pedagogische kant van teams begeleiden. Dit is terug te zien in onderzoek waaruit blijkt dat de ervaringen van jongeren zelf niet altijd worden gezien en gehoord door trainers (Claringbould, 2011 in Schipper-van Veldhoven, 2016). Uit oogpunt van dit onderzoek betekent dit dat de ervaringen van jeugdleden belangrijk zijn om te horen, om zo te komen tot een beter sportklimaat.

3.5 Gebruik van literatuur in dit onderzoek

Onderstaande punten uit de literatuur worden meegenomen in dit onderzoek, aangezien de verwachting van de onderzoeker is dat deze punten ook meespelen in de cultuur van hockeyverenigingen en daarmee belangrijk zijn voor dit onderzoek.

Allereerst komt naar voren komt dat jongeren het vaakst de keuze maken om niet uit de kast te komen binnen de sport (Keuzenkamp, 2010). Ten tweede, dat de acceptatie van LHB-personen door jongeren niet overal vanzelfsprekend is, waarbij een verschil is op te merken tussen jongens en meisjes. En tot slot komen de toegankelijkheid van sportverenigingen en de omgangsvormen die daarbij horen naar voren in de literatuur. De sportvereniging is voor LHB-sporters moeilijker te betreden dan voor niet LHB-sporters. En daarnaast wordt van LHB-sporters verwacht dat zodra zij binnen zijn in de sportvereniging, ze zich aanpassen aan de omgangsnormen die gelden op de vereniging.

Hoofdstuk 4 - Methoden

In dit hoofdstuk wordt het onderzoeksperspectief, de onderzoekseenheden, de manier van dataverzameling, de data-analyse en de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek toegelicht. Tot slot wordt de rol van de onderzoeker beschreven.

4.1 Onderzoeksperspectief

Dit onderzoek probeert antwoord te geven op de ervaringen van jeugdleden met betrekking tot de LHB-acceptatie op hun hockeyvereniging. Hierbij is het doel om inzichtelijk te maken wat kan bijdragen aan hoe veilig jeugdleden zich voelen op een hockeyvereniging, oftewel wanneer voelen zij zich veilig genoeg om uit de kast te komen. Om hier antwoord op te geven is gebruik gemaakt van kwantitatief en kwalitatief onderzoek.

De kwalitatieve data zijn verzameld door middel van semigestructureerde interviews met LHB-sporters; op deze manier kunnen de respondenten hun eigen ervaringen omschrijven. Deze worden geanalyseerd door middel van de interpretatieve onderzoeksbenadering. Het draait in dit onderzoek immers om ervaringen van jeugdleden, welke voor elk individu verschillend zijn. Oftewel individuen kennen een eigen betekenis toe aan bepaalde gebeurtenissen.

Naast het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek is ook een kwantitatief onderzoek uitgezet. De Boer (2016) beschrijft dat wanneer een kwantitatieve en kwalitatieve benadering worden gecombineerd dit kan leiden tot een vollediger beeld van de werkelijkheid. De kwantitatieve benadering wordt onderzocht door middel van een online enquête (hierna enquête). Deze is uitgezet bij vooraf geselecteerde jeugdteams, waarbij geen onderscheid is gemaakt tussen LHB-sporters en niet LHB-sporters.

4.2 Onderzoekseenheden

In deze paragraaf wordt de keuze voor verschillende onderzoekseenheden van dit onderzoek nader toegelicht. Allereerst wordt de afbakening van het onderzoek met betrekking tot LHB-persoon en leeftijd toegelicht. Daarna de selectie van verenigingen en respondenten van de enquête. En tot slot de respondenten van de interviews.

4.2.1 LHB(TI) en leeftijd

In dit onderzoek is ervoor gekozen te focussen op lesbische, homo- en biseksuele personen. De afkorting LHB(TI) is meer bekend, dit staat voor lesbische vrouwen (L), homoseksuele mannen (H), biseksuelen (B), transgenders (T) en intersekse personen (I) (Mensenrechten, z.d.). Er is een keuze gemaakt in dit onderzoek om met name te focussen op seksuele voorkeur. Lesbische, homo- en biseksuele personen kunnen worden onderzocht op basis van hun seksuele voorkeur. Transgenders en intersekse personen passen minder goed binnen deze onderzoeksomvang, aangezien het onderzoek dan ook betrekking heeft op gender en genderidentificatie. Oftewel, wanneer TI-persoon in dit onderzoek werden meegenomen hadden ook genderuitingen meegenomen moeten worden in het onderzoek. Kortom, LHB en TI is moeilijk te scheiden, echter wordt in dit onderzoek toch gefocust op seksuele voorkeur.

Daarnaast is bij het uitzetten van de enquête de keus gemaakt om de A- en B-jeugd te onderzoeken. In de A-jeugd spelen jeugdleden in de leeftijd van 16 of 17 jaar, in de B-jeugd betreft het 14 of 15 jarigen (KNHB, 2016). De indeling van jeugdleden op basis van leeftijd vindt bij de KNHB plaats in oktober, oftewel aan het begin van het seizoen. Hierdoor kunnen B-jeugdleden bij de start van het seizoen 15 jaar oud zijn en gedurende het seizoen 16 jaar oud worden. Om ervoor te zorgen dat de 16-

jarigen uit de B-jeugd ook worden meegenomen in het onderzoek, is de keus gemaakt om de enquête ook uit te zetten bij de B-jeugd.

4.2.2 Selectie van verenigingen

In Nederland zijn er 323 hockeyverenigingen aangesloten bij de KNHB (KNHB, z.d.-a). Hiervan zijn in dit onderzoek 12 verenigingen geselecteerd. De selectie van hockeyverenigingen in dit onderzoek wordt *'purposive sampling'* genoemd, dit houdt in dat respondenten worden geselecteerd op basis van vooraf bepaalde eigenschappen. Dit is een vorm van *'non-probability sampling'*, oftewel in dit onderzoek heeft niet elke vereniging een gelijke kans op selectie gehad. Dit aangezien er geen random selectie van verenigingen heeft plaatsgevonden, maar een selectie is gemaakt op basis van twee criteria. Deze criteria zijn belangrijk om dit onderzoek te laten aansluiten op het eerder uitgevoerde onderzoek naar homoacceptatie in het mannentophockey. En daarmee zijn deze criteria ook belangrijk voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag (Bryman, 2012).

De eerste selectie van verenigingen is gemaakt op basis van de jeugdindeling in seizoen 2020-2021 (KNHB, 2020c). Hieruit zijn verenigingen geselecteerd die met evenveel meisjes- als jongensteams in de A- en B-jeugd in de hogere jeugdcompetities spelen. Deze hogere jeugdcompetities zijn de Topklasse en de Subtopklasse. Op deze manier is dit onderzoek in lijn met het onderzoek naar tophockey bij de mannen, aangezien bij dat onderzoek teams in de drie hoogste competitie categorieën zijn bevraagd.

Tot slot zijn verenigingen geselecteerd op basis van de districtsindeling van de KNHB. De KNHB heeft Nederland opgedeeld in zes districten, in dit onderzoek zijn uit elk district twee verenigingen gekozen. Op deze manier is geprobeerd een zo goed mogelijke afspiegeling te creëren van hockeyverenigingen in Nederland. Nadat de verenigingen zijn geselecteerd is telefonisch contact opgenomen met de voorzitters, waarbij het onderzoek mondeling is toegelicht. Hierop werd door de voorzitters instemmend gereageerd. Slechts één vereniging heeft aangegeven dat zij niet wilde deelnemen aan het onderzoek, aangezien zij de jeugdleden niet wilde belasten met een enquête in de periode dat er niet gehockeyd kan worden (i.v.m. Covid-19). Hierna is binnen dit district een andere vereniging geselecteerd op basis van eerder genoemde criteria. Naar de voorzitters van de deelnemende verenigingen is een e-mail verstuurd met daarin de link naar de enquête. Deze e-mail is door de voorzitters doorgestuurd naar de geselecteerde teams. In figuur 1 staan de districten vermeld met daarbij het aantal teams per district die de enquête hebben ontvangen.

Selectie Verenigingen

District	Aantal teams (Jongens)	Aantal teams (Meisjes)
Noord-Nederland	4	4
Noord-Holland	4	4
Zuid-Holland	4	4
Zuid-Nederland	6	6
Oost-Nederland	4	4
Midden-Nederland	4	4
Totaal	26	26

Figuur 1. Selectie onderzoekseenheden (verenigingen)

4.2.3 Selectie van respondenten interviews

Bij de selectie van respondenten voor de semigestructureerde interviews is gebruik gemaakt van het netwerk van: medewerkers van de KNHB, de onderzoeker zelf en Thijs de Greeff (oud-international). Hierbij waren drie selectiecriteria, allereerst dat de respondenten op het moment van het interview tussen de 18 tot 25 jaar oud waren. Daarnaast is hen van tevoren gevraagd of ze gehockeyd hebben

toen ze de leeftijd 16 tot 18 jaar hadden. Bij respondent 8 is hierop een uitzondering gemaakt, hij hockeyste tot en met zijn 15^e. En tot slot behoren de geïnterviewden allemaal tot de LHB-groep. Figuur 2 geeft een overzicht van de geïnterviewde personen met daarbij in de eerste en tweede kolom de verenigingskenmerken (ligging van de vereniging inclusief een anonieme aanduiding van de vereniging door middel van een letter (A t/m H)). In kolom 3 t/m 5 zijn persoonlijke kenmerken (geslacht en leeftijd) en de duur van het interview weergegeven.

Selectie geïnterviewden

Respondent + Vereniging	District	Geslacht	Leeftijd (in jaren)	Duur interview (in minuten)
1 – Vereniging A	Zuid-Nederland	Vrouw	25	51
2 – Vereniging B	Midden-Nederland	Man	25	72
3 – Vereniging C	Zuid-Nederland	Man	25	78
4 – Vereniging A	Zuid-Nederland	Vrouw	23	47
5 – Vereniging D	Oost-Nederland	Vrouw	18	68
6 – Vereniging E	Noord-Nederland	Man	22	64
7 – Vereniging D	Oost-Nederland	Vrouw	22	79
8 – Vereniging F	Midden-Nederland	Man	21	47
9 – Vereniging G	Midden-Nederland	Vrouw	21	44
10 – Vereniging H	Noord-Holland	Man	25	54

Figuur 2. Selectie onderzoekseenheden (respondenten)

4.3 Dataverzameling

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethode, oftewel een ‘mixed-methods’ aanpak.

4.3.1 Enquête

De enquête wordt ingezet om een grote groep jeugdleden over dit onderwerp te bevragen. Op deze manier kan inzichtelijk gemaakt worden hoe relevant het thema is voor deze generatie. De KNHB had geen data beschikbaar over dit onderwerp in deze leeftijdscategorie, vandaar dat de keuze is gemaakt hiermee te starten. De enquête wordt onder 52 jeugdteams van hockeyverenigingen uitgezet. De enquête naar de homoacceptatie binnen het mannentophockey, oorspronkelijk opgesteld door het Mulier Instituut, wordt hierbij als leidraad genomen. Aangezien jeugdleden worden onderzocht in plaats van volwassenen zijn de vragen enigszins aangepast. Daarnaast worden in dit onderzoek ook meisjes geënquêteerd, hiervoor zijn ook aanpassingen gedaan, zodat de enquête toereikend is voor zowel jongens als meisjes. De nieuwe versie van de enquête (bijlage 1) is eveneens in samenspraak met het Mulier Instituut opgesteld, daarnaast heeft ook de Alliantie Gelijkspele meegelezen. Na het afnemen van de enquête worden de resultaten verwerkt en geanalyseerd.

4.3.2 Semigestructureerde diepte-interviews

De vragen die gesteld worden in de interviews worden gebaseerd op de literatuur. Hierbij wordt voorafgaand aan de interviews een topiclijst opgesteld (bijlage 2), zodat de onderwerpen die besproken worden vooraf vaststaan. Om ruimte te creëren voor verdiepende vragen is gekozen voor semigestructureerde interviews. Tijdens de interviews wordt verdiepend ingegaan op drie aspecten. Als eerste de context waarin jeugdleden zich begeven binnen de hockeyvereniging, op deze manier kan worden geschetst in welk groepen en situaties jeugdleden zich begeven binnen de vereniging. Ten tweede hoe zij de acceptatie van LHB-personen hebben ervaren, dit wordt bevraagd binnen de context

die geschetst is in het eerste deel van het interview. Een jeugdlid kan immers het team als veilig en LHB-vriendelijk ervaren, maar de vereniging niet, of andersom. Tot slot de rol die de trainer/coach speelt, dit aspect wordt onderzocht aangezien in het onderzoek van Cremers en Elling (2020) geconcludeerd werd dat aandacht voor LHBT-acceptatie bij de opleiding van trainers een belangrijke rol speelt in de acceptatie van LHBT-personen in de sport.

De keuze om interviews te houden met personen die 18-25 jaar oud zijn is gemaakt op basis van het onderzoek 'Seks onder je 25e' (de Graaf et al., 2017). Uit deze cijfers blijkt dat de leeftijdsfase van 16-18 jaar het moment is waarop jongeren uit de kast komen. Met de spelers en speelsters van 18-25 jaar oud wordt in gesprek gegaan over het de ervaringen die zij hadden toen ze in de leeftijd 16-18 jaar waren, oftewel een (recent) retro-perspectief. Door spelers en speelsters van 18-25 jaar te interviewen die uit de kast zijn, gaat de onderzoeker er vanuit dat het gesprek over seksualiteit beter gevoerd kan worden. De respondenten kunnen waarschijnlijk beter reflecteren op de situatie nu ze wat ouder zijn. Daarnaast zijn in de leeftijdscategorie 16-18 jaar nog niet alle jongens en meisjes uit de kast, waardoor zij wellicht niet vrijuit durven spreken over dit onderwerp.

4.3 Data-Analyse

De tien interviews zijn getranscribeerd, in deze transcripten is gezocht naar terugkerende aspecten en ervaringen. Hierdoor kon een eerste grove schets gemaakt worden van de codeboom die daarna gebruikt werd om de interviews te coderen. Dit was dan ook de volgende stap in de analyse van de interviews, het coderen van de tien transcripten. Hierbij is gebruik gemaakt van de codeboom op basis van de meest opvallende aspecten en ervaringen, inclusief de codes afkomstig uit de topiclijst en de onderzoeksvraag en deelvragen. Met deze codeboom zijn alle transcripten eerst open gecodeerd, waarbij de eerste codes zijn toegekend aan de data. Daaropvolgend is door middel van axiaal coderen de codeboom enigszins aangepast. Zo zijn er codes toegevoegd of codes samengevoegd met andere codes. De definitieve codeboom (bijlage 3), is gebruikt als leidraad bij het opstellen van het resultatenhoofdstuk. Uit de codeboom zijn namelijk thema's naar voren gekomen die veelvuldig terugkwamen in de interviews.

De enquête is 96 keer volledig ingevuld. Allereerst kregen de respondenten de mogelijkheid om bij de vraag over geslacht, leeftijd, land van herkomst en hoelang ze al lid zijn van de vereniging het antwoord 'wil ik niet zeggen' aan te kruisen. Deze optie is door twee respondenten ingevuld, zij zijn niet meegenomen in het overzicht van achtergrondgegevens van respondenten (hoofdstuk 5). Hun antwoorden worden wel meegenomen in de verdere resultaten, met uitzondering van de resultaten waarbij de antwoorden van jongens en meisjes worden vergeleken. De data van de enquête is geanalyseerd door middel van SPSS en het online enquêteprogramma 'Alchemer'.

4.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Een onderzoek wordt beoordeeld op de validiteit en betrouwbaarheid ervan. Als eerste wordt de betrouwbaarheid van dit onderzoek beschreven, daarna de interne en externe validiteit.

4.4.1 Betrouwbaarheid

Een kwantitatief onderzoek is betrouwbaar wanneer het nogmaals kan worden uitgevoerd door een andere onderzoeker (Gratton, Jones & Robinson, 2011). Het kwantitatieve deel van dit onderzoek is zeer betrouwbaar, aangezien de enquête te vinden is in de bijlage en ook de selectie van onderzoekseenheden voor de enquête volledig te herhalen is. De betrouwbaarheid daalt echter enigszins, aangezien de enquête via de voorzitters van de vereniging is uitgezet onder de geselecteerde teams. Hierdoor is controle hierop door de onderzoeker niet mogelijk. Ook de twee herinneringsmails om de enquête in te vullen zijn naar de voorzitters gemaïld, hierdoor kan het zo zijn dat enkele teams

Hockey voor iedereen?

vaker een herinnering hebben gehad dan andere teams, afhankelijk van of de voorzitter deze heeft doorgestuurd naar de teams.

De betrouwbaarheid van het kwalitatieve gedeelte is in dit onderzoek ook zo goed mogelijk geprobeerd te waarborgen. Echter heeft de betrouwbaarheid van het kwalitatieve gedeelte van dit onderzoek minder betrekking op het volledig kunnen herhalen van het onderzoek. Bij dit gedeelte draait het meer om de interpretatie van de uitkomsten, dat deze herhaald kan worden door andere onderzoekers (Gratton et al., 2011). Dit is zoveel mogelijk gewaarborgd door het volledig transcriberen van de interviews. Deze transcripten kunnen worden opgevraagd bij de onderzoeker. Echter is het herhalen van een kwalitatief onderzoek lastig, aangezien interpretaties die gedaan worden en betekenissen die worden gegeven per context verschillen (Bryman, 2012).

4.4.2 Validiteit

Het concept validiteit bestaat bij een onderzoek uit interne én externe validiteit. De validiteit van een onderzoek laat zien of je daadwerkelijk meet wat je beoogt te meten en of je dus geldige conclusies kunt trekken uit je resultaten (Gratton et al., 2011). Bryman (2012) beschrijft dat de onderzoeksresultaten een goede afspiegeling moeten zijn van de realiteit om de interne validiteit te garanderen. De interne validiteit van dit onderzoek is gewaarborgd door het gebruik van verschillende methodes, namelijk literatuuronderzoek, een enquête en semigestructureerde interviews. De enquête is opgesteld met behulp van het Mulier Instituut en de Alliantie Gelijkspele, waardoor de vraagstelling is getoetst door experts in het onderzoeksdomein. Hiermee is de interne validiteit gewaarborgd, aangezien verwacht kan worden dat door het gebruik van experts de gegeven antwoorden een goede afspiegeling zijn van de realiteit. Ook bij de interviews is getracht de interne validiteit te waarborgen. De respondenten is voorafgaand aan het interview verteld dat de interviews anoniem worden getranscribeerd en verwerkt, zodat ze vrijuit antwoord konden geven op de gestelde vragen.

Naast interne validiteit kent een onderzoek ook externe validiteit. De externe validiteit binnen dit onderzoek heeft betrekking op of de uitkomsten te generaliseren zijn naar andere verenigingen (Bryman, 2012). De resultaten uit de enquête van dit onderzoek zijn beter te generaliseren dan de interviews. De enquête is namelijk door een grotere groep ingevuld en is dan ook bedoeld om een algemeen beeld te krijgen van de LHB-acceptatie van jeugdleden. Hierbij is rekening gehouden met de representativiteit van de jeugdleden door een landelijke dekking van de geselecteerde verenigingen, waardoor de externe validiteit toeneemt.

De interviews in dit onderzoek zijn niet bedoeld om te kunnen generaliseren, de bedoeling hiervan is om inzicht te krijgen in de ervaringen van LHB-spelers. Hierbij gaat het dus meer om de externe herkenbaarheid van de inzichten voor andere verenigingen en niet om de externe generaliseerbaarheid.

Hoofdstuk 5 – Resultaten

Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van dit onderzoek. Allereerst worden de resultaten uit de enquête weergegeven (paragraaf 5.1). Daarna wordt ingegaan op de resultaten uit de interviews (paragraaf 5.2 t/m 5.8).

5.1 Enquête

Een aantal punten zijn belangrijk voor de leesbaarheid van paragraaf 5.1; deze worden hieronder kort toegelicht. Allereerst wordt in paragraaf 5.1 bij enkele vragen het verschil tussen de gegeven antwoorden van jongens en meisjes weergegeven. Wanneer tussen jongens en meisjes geen duidelijke of opvallende verschillen gevonden zijn, worden de antwoorden niet weergegeven per geslacht. Daarnaast is in figuur 5 de 5-puntsschaal (heel erg, enigszins, een beetje, nauwelijks, niet) samengevoegd tot een 3-puntsschaal (ja, neutraal, nee). Dit is gedaan om de leesbaarheid van de resultaten in de figuur te verbeteren. In bijlage 4 zijn de oorspronkelijke tabellen te vinden. Tot slot is in de enquête niet naar de seksuele voorkeur van de respondenten zelf gevraagd; in paragraaf 5.1 gaat het dan ook om de antwoorden van de jeugd in het algemeen.

Achtergrondgegevens respondenten

Allereerst worden de achtergrondgegevens van de respondenten geschetst om een beeld te geven van de respondenten. Deze achtergrondgegevens bestaan uit de verdeling van jongens en meisjes, de gemiddelde leeftijd, het opleidingsniveau, land van herkomst en hoelang ze lid zijn van de huidige hockeyvereniging.

De enquête is door 54 meisjes (56% van de respondenten) en 39 jongens (41% van de respondenten) ingevuld, de overige 3% heeft 'anders' of 'wil ik niet zeggen' geantwoord. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 16,6 jaar oud. Wat betreft het opleidingsniveau is de groep vrij hoogopgeleid. Van de middelbare scholieren zitten namelijk 83 van de 85 respondenten op havo/vwo. En van de studenten zitten 6 van de 10 op het hoger beroepsonderwijs (HBO) of wetenschappelijk onderwijs (WO). Één respondent geeft bij de vraag over opleidingsniveau aan 'geen van bovenstaande'. Daarnaast geeft ruim 96% van de respondenten aan dat Nederland het land van herkomst is. Hieruit kan niet met zekerheid worden geconcludeerd dat de respondenten uit een groep witte jongeren bestaat, aangezien voor jongeren met een biculturele achtergrond Nederland ook het land van herkomst kan zijn. Echter kan door het algemene beeld van de populatie van hockeyverenigingen wel de aanname gemaakt worden dat het voornamelijk witte jongeren betreft. Dit werd dan ook bevestigd tijdens de interviews, waarin respondenten aangeven dat de ledenpopulatie uit vrijwel enkel witte personen bestaat. Tot slot speelt 76% van de respondenten meer dan 4 jaar bij de huidige hockeyvereniging. Dit is belangrijk aangezien zij langere tijd aangesloten zijn bij de vereniging en er dus op inhoudelijke vragen goed gereageerd kan worden. Slechts 5% is minder dan één jaar aangesloten bij de huidige vereniging, de overige respondenten zijn tussen de 1 tot 4 jaar lid van de huidige vereniging (18%). Bij deze vraag heeft 1% geantwoord 'wil ik niet zeggen'. De achtergrondgegevens worden in onderstaande tabel (figuur 3) weergegeven.

Achtergrondgegevens

Verdeling meisjes/jongens	54 meisjes (56%)/ 39 jongens (41%)
Gemiddelde leeftijd	16,6 jaar
Opleidingsniveau (havo, vwo, HBO of Universiteit)	92,8%
Land van herkomst (Nederland)	96,6%
Meer dan 4 jaar lid van de huidige hockeyvereniging	76%

Figuur 3. Achtergrondgegevens respondenten

Hockey voor iedereen?

LHB-personen binnen de vereniging

De vraag of respondenten openlijk homo- of biseksuele jongens/mannen kennen binnen de vereniging wordt door 36,5% met ja beantwoord. Openlijk lesbische of biseksuele meisjes/vrouwen binnen de vereniging worden meer gekend, namelijk door 46,9%. Opvallend is dat de respondenten beduidend minder begeleiding (trainers/coaches) kennen die tot de LHB-groep behoren, zo kent 15,6% een homo- of biseksuele begeleider op de vereniging en 19,8% een lesbische of biseksuele begeleider. Daarnaast blijkt dat jeugdleden in hun privékringen (familie, vrienden en kennissen) meer LHB-personen kennen dan binnen de hockeyvereniging. Van de respondenten kent bijna 72% een homo- of biseksueel persoon binnen die privékringen en bijna 73% een lesbisch of biseksueel persoon. Dit duidt op minder zichtbaarheid van LHB-personen binnen hockeyverenigingen dan buiten de hockeyvereniging.

De stelling 'voor jongens/mannen is het moeilijk om in het hockey openlijk uit te komen voor hun homo- of biseksualiteit' wordt door 30,3% beantwoord met 'zeer mee eens' of 'mee eens'. Ook hierbij ligt het percentage anders als de stelling over vrouwen gaat. 'Voor meisjes/vrouwen is het moeilijk om in het hockey openlijk uit te komen voor hun lesbische- of biseksualiteit' wordt door 10,4% beantwoord met 'zeer mee eens' of 'mee eens'. Uit de antwoorden op deze stellingen blijkt dat jeugdleden de mogelijkheid om uit de kast te komen binnen het hockey verschillend inschatten voor jongens en meisjes.

Op de stellingen 'lesbische, homo- en biseksualiteit is prima bespreekbaar binnen mijn team (met teamgenoten)' wordt door 60,4% geantwoord 'zeer mee eens' of 'mee eens'. Als dit wordt bekeken per geslacht is te zien dat 74% van de meisjes en 43% van de jongens deze antwoorden geven. Hieruit blijkt dat de bespreekbaarheid van seksuele voorkeur binnen meisjesteams hoger is dan bij de jongensteams.

'In mijn team worden regelmatig grappen of negatieve opmerkingen over LHBT-personen gemaakt' is door 17,7% met 'zeer mee eens' of 'mee eens' beantwoord. Zeer opvallend is dat hierbij 2% van de meisjes deze antwoorden geven, tegenover ruim 38% van de jongens. Daarnaast geeft ruim 90% van de respondenten aan dat ze er geen enkel probleem mee zouden hebben wanneer een teamgenoot aangeeft lesbisch, homo- of biseksueel te zijn. Dit betreft 85% van de jongens en 96% van de meisjes, oftewel geen opvallend groot verschil. Daartegenover is dit percentage een stuk lager bij de vraag of ze er geen probleem mee zouden hebben om met een lesbische, homo- of biseksuele speler te douchen. Het percentage zakt bij deze vraag naar 61,5% die hier geen probleem mee zou hebben. Hierbij is wel een duidelijk onderscheid te zien tussen jongens en meisjes, namelijk 76% van de meisjes heeft hier geen probleem mee, tegenover 41% van de jongens. Uit deze resultaten blijkt dat jeugdleden, met name jongens, in hun gedrag uitingen hebben van geen volledige acceptatie van LHB-personen (grappen of negatieve opmerkingen over LHBT-personen maken en problemen met douchen met LHB-sporter). Terwijl de jeugdleden hun eigen acceptatie over LHB-personen juist hoog beoordelen, hierop wordt in de volgende paragraaf verder ingegaan.

Beoordeling acceptatie

Aan de respondenten is gevraagd een rapportcijfer te geven met betrekking tot de LHBT-acceptatie in het hockey, hierbij werden verschillende actoren bevraagd, namelijk; trainer/coach, KNHB, eigen vereniging, medespelers, supporters en zichzelf. In onderstaande tabel (figuur 4) is het gemiddelde rapportcijfer per actor weergegeven. Het is zeer opvallend dat de respondenten veel hoge cijfers

geven, terwijl uit andere vragen in de enquête juist blijkt dat er nog veel terrein te winnen is. Kortom de beantwoording van deze vraag geeft hoopvolle cijfers weer, de vraag is echter of de antwoorden hier sociaal wenselijk worden ingevuld, aangezien uit bovenstaande paragraaf naar voren kwam dat jongeren nog altijd grappen en negatieve opmerkingen maken en het douchen met LHB-sporters nog niet vanzelfsprekend is. Een andere verklaring hiervoor is dat de jeugdleden zichzelf zien als acceptierend tegenover LHB-personen en ze zich niet bewust zijn van hun negatieve gedragingen.

Deze hogere uitkomst van het rapportcijfer komt ook naar voren wanneer de antwoorden op de stelling 'lesbische, homo- en biseksualiteit is prima bespreekbaar met mijn trainer/coach' worden vergeleken met het rapportcijfer dat respondenten aan hun trainer/coach geven. De stelling wordt namelijk door 64,5% beantwoord met 'zeer mee eens' of 'mee eens' (44% van de jongens en 74% van de meisjes), terwijl het rapportcijfer dat de respondenten geven aan hun trainer/coach op een 8,6 uitkomt (figuur 4). Kortom, ook hier ligt het rapportcijfer hoger dan wanneer naar de antwoorden op de stelling over trainers/coaches wordt gekeken. Daarnaast is bij deze stelling opnieuw een verschil tussen jongens en meisjes gevonden, waarbij de bespreekbaarheid van seksuele voorkeur in jongensteams lager is dan die van meisjesteams. Tot slot is opvallend dat de vraag 'heeft je trainer/coach aandacht voor het bespreekbaar maken van seksualiteit' slechts door 24% van de respondenten wordt beantwoord met 'heel erg' of 'enigszins'. Hierbij is wederom een lagere score zichtbaar dan wanneer gekeken wordt naar het rapportcijfer wat de jeugdleden hun trainer/coach geven.

Hoe beoordeel jij de acceptatie van LHBT-personen door;	Gemiddeld rapportcijfer
Jezelf	9,1
Trainer/coach	8,6
KNHB	8,5
Jouw vereniging	8,4
Medespelers	7,8
Supporters	7,0

Figuur 4. Gemiddelde rapportcijfer op basis van de vraag: 'hoe beoordeel jij de acceptatie van LHBT-personen binnen het hockey?'

Verdere LHBT-acceptatie

In figuur 5 wordt weergegeven welke antwoorden zijn gegeven op de vraag 'in hoeverre staan de genoemde punten de (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg'. Opvallend is dat veel respondenten bij een aantal punten invullen 'weet niet'. Mogelijk komt dit doordat de respondenten te jong zijn om kennis te hebben over de rol van die specifieke factoren. Daarnaast kan verwacht worden dat 'de machocultuur en omgangsvormen in het hockey' vooral onder jongens gezien wordt als punt wat (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg staat, dit is echter niet het geval. De verdeling van de antwoorden tussen jongens en meisjes is nagenoeg gelijk op dit punt; 39,5% van de jongens beantwoordt de vraag met 'ja' en 37,6% van de meisjes. Oftewel de machocultuur heerst niet alleen bij jongens, maar ook bij meisjes. Dit betekent dat bij de vereniging als geheel een machosfeer heerst. Daarnaast worden de omgangsvormen in het hockey ook door zowel jongens als meisjes gezien als punt wat (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg staat. Tot slot is bij het punt 'de heterocultuur op de hockeyvereniging' wel een verschil gevonden in de antwoorden tussen jongens

Hockey voor iedereen?

en meisjes, zo beantwoordt 44,2% van de jongens dit punt met 'ja' tegenover 28,6% van de meisjes. Dit verschil tussen jongens en meisjes komt overeen met de eerder beschreven resultaten, waaruit bleek dat meisjes hoger scoren qua acceptatie van LHB-personen dan jongens.

	Ja	Neutraal	Nee	Weet niet
De machocultuur en omgangsvormen in het hockey	39,6%	15,6%	25%	19,8%
De heterocultuur op de hockeyvereniging	35,4%	14,6%	36,5%	13,5%
(Negatieve) reacties van supporters	30,2%	19,8%	33,3%	16,7%
De publieke opinie	29,2%	24%	22,9%	24%
De houding van trainers en coaches	17,7%	11,5%	61,4%	9,4%
Maatschappelijke normen over seksuele voorkeur en genderidentiteit	16,7%	24%	28,1%	31,3%
De (hockey)journalistiek	11,5%	11,5%	51,0%	26,0%
De clubs zelf	9,4%	6,3%	67,7%	16,7%
De sponsors van clubs	5,2%	9,4%	63,5%	21,9%

Figuur 5. Uitkomsten vraag: 'in hoeverre staan de genoemde punten de (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg'

Bij de vraag 'kruis aan welke maatregelen volgens jou bijdragen aan de LHBT-acceptatie in het hockey' konden respondenten een onbeperkt aantal maatregelen aankruisen. Hierop worden de volgende antwoorden gegeven (figuur 6). Het bestraffen van negatief gedrag gericht op LHBT-personen wordt door 57% van de respondenten als belangrijke maatregel genoemd, evenals positieve aandacht vanuit de sportjournalistiek (55%) en het aandacht besteden aan LHBT-acceptatie bij trainersopleidingen (52%). Bij de antwoordoptie 'anders, namelijk' worden twee antwoorden gegeven, ten eerste: "er over praten als iemand zich negatief uit tegenover een LHBT-persoon", oftewel het negatieve gedrag bespreekbaar maken. En het tweede antwoord luidt: "zorg dat het bespreekbaar wordt en dat er een plek is waar jongeren makkelijk terecht kunnen om hun verhaal kwijt te kunnen, een vertrouwenspersoon".

Maatregel	Procent aangekruist
Het bestraffen van negatief gedrag gericht op LHBT-personen op en rondom de hockeyvelden	57
Positieve aandacht en steun vanuit de sportjournalistiek en Hockey.nl	55
Bij trainersopleidingen aandacht besteden aan LHBT-acceptatie	52
Verhalen en ervaringen door (oud-)hockeyers en (oud-)hockeysters die tot de LHBT-groep behoren in de media delen	43

Meer bewustwording via een algemene mediacampagne	38
De aanvoerders laten spelen met een regenboogaanvoerdersband	33
Door binnen de hockeyverenigingen te praten over LHBT-acceptatie onder begeleiding van een buitenstaander	30
Anti-discriminatiecodes verplichten bij hockeyverenigingen	25
Voorlichting en workshops bij clubs over seksuele voorkeur en genderidentiteit	9
Weet ik niet	7
Geen van bovenstaande	6
Anders, namelijk	2

Figuur 6. Uitkomsten vraag: 'kruis aan welke maatregelen volgens jou bijdragen aan de LHBT-acceptatie in het hockey'

Tot slot vindt 85,4% van de respondenten het goed dat de KNHB de acceptatie van LHBT-personen actief bespreekbaar maakt.

5.2 De vereniging

Ervaringen jeugd en daarna

Jongeren hebben een andere ervaring op de vereniging in het begin (wanneer ze lid worden) ten opzichte van als ze ouder worden (en wat langer lid zijn). Wanneer jongeren lid worden als jeugdlid van de vereniging ervaren zij de vereniging als een plek waar ze graag naartoe gaan. Zo wordt het familie- en thuisgevoel veel genoemd door de respondenten. Ook het aspect gezelligheid komt vaak terug.

Respondent 7 (vrouw): "Het voelde gewoon meteen een beetje als mijn cluppie, een beetje als mijn thuis zeg maar."

Wat opvalt is dat deze indruk in de loop van de tijd verandert. Dit wordt beschreven aan de hand van twee voorbeelden, namelijk dat prestaties meer een rol gaan spelen en dat seksuele voorkeur een rol gaat spelen. Allereerst geven respondenten aan dat op een gegeven moment prestaties belangrijk worden. Dit is het moment waarop jeugdleden worden ingedeeld op basis van hun hockeykwaliteiten.

Respondent 2 (man): "Toen ik nog jong was, toen was er niet echt een soort van niveau, maar op een bepaald moment kwam ik wel in de hogere teams. En dan merk je toch van, oké, er zijn selecties en je moet het goed doen op bepaalde momenten."

Jeugdleden ervaren deze verschuiving van meer focus naar prestaties niet altijd als een positief punt. Zo komt er als het ware een scheiding tussen jeugdleden die hoger spelen en jeugdleden die wat lager spelen. Respondent 1 ervaart dit dan ook als niet prettig, ze beschrijft dat de hogere teams betere spullen krijgen en bepaalde privileges hebben op de vereniging. Oftewel, doordat prestaties meer een rol gaan spelen, beseffen respondenten dat daaraan een bepaalde status en beloning verbonden is.

Hockey voor iedereen?

Hoge teams staan hoger in de hiërarchie en ruimtes op de vereniging worden aan de hand daarvan verdeeld.

Respondent 1 (vrouw): "Ik vond het niet prettig dat alleen maar de goede teams mochten douchen en die kregen goede keeperspakken. En als je wat slechter was kreeg je geen goed keeperspak meer en mocht je niet douchen. Dus alleen de drie hoogste teams ofzo hadden dan goede spullen en doucheruimtes."

Ten tweede het moment dat seksuele voorkeur een rol gaat spelen. Voor jeugdleden van 16 tot 18 jaar zijn deze jaren namelijk ook biologisch gezien een fase waarin veranderingen plaatsvinden. Zo gaat seksualiteit een belangrijkere rol spelen naarmate jeugdleden ouder worden. Dit is logisch aangezien jeugdleden van 16-18 jaar in de puberteit zitten en daarbij ontwikkeling van seksualiteit komt kijken. Op verschillende plekken in de vereniging komen dan ook impliciete gewoontes naar voren die in deze leeftijdscategorie een rol gaan spelen. Voor LHB-personen is het soms lastig om zich in deze situaties te positioneren. Een van de voorbeelden hiervan is het kijken naar wedstrijden van teams van het andere geslacht. Respondent 4 beschrijft in onderstaande quote dat zij met haar team naar de jongens gingen kijken, ondanks dat de jongens niet goed konden hockeyen. Hieruit blijkt dat er een interesse was vanuit haar teamgenoten in de jongens. Haar teamgenoten maken hierbij de aanname dat iedereen in het team deze interesse deelt, oftewel hierin komt een hetero normatieve cultuur van de vereniging naar voren.

Respondent 4 (vrouw): "Met name na de hockey, dan was het altijd wel een dingetje dat we dan naar de jongens gingen kijken, naar hun hockeywedstrijden. Maar dat vond ik helemaal niet interessant. Dus ja, ze konden ook niet goed hockeyen, dus het was niet alsof we voor de hockey gingen kijken."

Aandacht voor het thema inclusie

Inclusie in de sport is een overkoepelend thema van aandacht voor LHB-personen in de sport. Inclusie in de sport betreft dan ook een breder scala van onderwerpen dan enkel seksuele voorkeur. Zo beschrijven geïnterviewden verschillende voorbeelden waarop hun vereniging actief is op het gebied van inclusie in de sport, namelijk; gehandicapten hockey (G-hockey), middagen waarop ouderen gebruik kunnen maken van het hockeyveld en het aanpakken van racisme. Ook op het thema LHB-acceptatie hebben twee respondenten gemerkt dat er aandacht is vanuit de vereniging. Eén vrouwelijke respondent geeft aan dat er op coming-out day aandacht is voor het onderwerp op de social media pagina van de vereniging en door het dragen van een regenboog aanvoedersband. Daarnaast geeft een mannelijke respondent aan dat er altijd een regenboogvlag wappert. Dit heeft een positieve invloed op hem; hij ervaart dit als een bevestiging voor LHB-sporters dat ze welkom zijn op de vereniging. Kortom, de aandacht die verenigingen geven aan het thema inclusie in de sport, in dit geval met name op het gebied van seksuele voorkeur, heeft een positieve invloed op het gevoel van LHB-sporters.

Respondent 10 (man): "De club waar ik hockeyde, daar wapperde altijd een regenboogvlag. Als ik dan op de club kwam dan had ik echt het gevoel van; ja, dat is voor mij. Dus daardoor voelde ik me wel echt heel erg welkom. Het is gewoon een impliciete bevestiging dat het oké is wie je bent."

Hockey voor iedereen?

5.3 Zichtbaarheid LHB-personen op de vereniging

LHB-personen uit de kast

Zichtbaarheid van LHB-personen op hockeyverenigingen komt vooral naar voren zodra leden van de vereniging uit de kast komen. Om een beeld te schetsen van de situatie is gevraagd in de interviews of de LHB-sporters andere LHB-personen op de vereniging kennen die uit de kast zijn. Vijf van de geïnterviewden geven aan dat zij geen LHB-personen kennen of gekend hebben op de vereniging.

Respondent 6 (man): "Nee ik kan niet echt iemand [die uit de kast is] noemen nee."

De overige vijf respondenten kennen wel LHB-personen op de vereniging, het aantal wisselt tussen het kennen van één persoon tot maximaal vijf personen. Tot slot geven slechts twee van deze vijf respondenten aan dat er bij de personen die uit de kast zijn op de vereniging ook mannen zitten. Hierbij geldt dat de geïnterviewden natuurlijk niet alle verenigingsleden persoonlijk kennen. Hierbij komt wel naar voren dat homo- en biseksuele mannen minder zichtbaar zijn op de vereniging.

Respondent 7 (vrouw): "Ja, toen op dat moment wist ik het van twee binnen de vereniging. En die hadden toevallig ook een relatie met elkaar, maar ja twee vrouwen waarvan ik het wist dan. En ik ken niemand die als man uit de kast is."

Gevolgen van on-bespreekbaarheid van LHB op de vereniging

Zoals hierboven beschreven, zijn op slechts de helft van de verenigingen LHB-personen uit de kast, oftewel zichtbaar. Respondenten geven dan ook aan dat ze de zichtbaarheid van LHB-personen op de vereniging hebben gemist. Als verschillende seksualiteiten meer zichtbaar waren geweest, is het voor jeugdleden makkelijker zichzelf in iemand te herkennen.

Respondent 2 (man): "[Als er LHB-personen uit de kast waren] dan was het waarschijnlijk makkelijker geweest, dan was het meer zichtbaar geweest, dat het ook iets is wat niet gek is of wat er gewoon mag zijn."

Deze onzichtbaarheid van LHB-personen heeft ook invloed op de bespreekbaarheid ervan. LHB-personen krijgen het gevoel dat ze de enige zijn op de vereniging, waardoor zelf het gesprek erover starten lastig is. Bovendien heeft de onzichtbaarheid tot gevolg dat veel van de respondenten het idee hebben dat het thema niet speelt op de vereniging. Met als gevolg dat (leden van) de vereniging er vanuit gaan dat er geen LHB-personen zijn op de vereniging. Waardoor het ook moeilijker is om uit de kast te komen. En zo lijkt een cirkel in stand te worden gehouden. Oftewel LHB-personen lijken er niet te zijn op de vereniging, omdat er nooit over gesproken wordt en vice versa. In onderstaande quote beschrijft respondent 2 hoe hij deze onzichtbaarheid heeft ervaren, waarbij ook naar voren komt dat de LHB-personen wel degelijk aanwezig waren op de vereniging; ze waren alleen niet zichtbaar.

Respondent 2 (man): "Ik denk dat er niet veel jongeren waren of ook niet veel mensen op de club waren die gay waren of zijn of daarvoor uitgekomen waren. Dus het leefde niet echt doordat het er niet echt was. Terwijl het was er wel. Want dat is dus het grappige, als ik op een datingapp kijk dan zie ik direct van oké, die zijn dus ook gay, maar dat heb ik nooit geweten op de club."

5.4 Teams en LHB-personen

Ook binnen het eigen team is het niet altijd duidelijk voor LHB-personen hoe er gereageerd zal worden op hun seksuele voorkeur. In deze paragraaf worden drie situaties beschreven die van invloed zijn op LHB-sporters, namelijk; sociale situaties met teamgenoten, de cultuur binnen teams en de kleedkamer.

Positioneren binnen team

Ook binnen teams is het niet vanzelfsprekend dat seksuele voorkeur besproken wordt. Hierdoor ervaren LHB-sporters situaties waarin zij zich niet comfortabel voelen, met name wanneer het in gesprekken over het andere geslacht gaat. Geïnterviewden geven hierbij aan dat ze proberen niet in het gesprek meegenomen te worden. Ze ervaren tijdens die gesprekken ongemak en voelen zichzelf ver van de groep afstaan. Het gedrag dat ze hierbij vertonen is dat ze zich meer op de achtergrond houden. Wat duidelijk naar voren komt, is dat de periode vóór de coming-out bij zowel mannelijke als vrouwelijke geïnterviewden ertoe geleid heeft dat ze niet wilden opvallen en ze zich daardoor gedurende de gehele periode hebben aangepast aan de heteroseksuele meerderheid. Een voorbeeld hiervan staat beschreven in onderstaande quote. Hieruit blijkt dat respondenten zich erg bewust zijn van hun gedrag en dat ze zich aanpassen in sociale situaties.

Respondent 2 (man): "Ik kan soms gewoon heel enthousiast zijn en dat is ook wat mensen juist altijd heel leuk aan mij vinden. En dat is denk ik wel heel erg onderdrukt geweest in die periode, juist omdat daar dan misschien uit te herleiden was dat ik op mannen zou vallen. Dus ik merkte wel een heel groot verschil toen ik uit de kast was, dat ik echt anders was dan daarvoor."

Het aanpassen in sociale situaties zoals hierboven beschreven is een van de positioneringstactieken die LHB-personen inzetten. Een andere optie die wordt ingezet door geïnterviewden is het juist niet meer meedoen aan sociale situaties, omdat ze zich er niet prettig bij voelen. Zo sloot respondent 7 niet aan bij de derde helft.

Respondent 7 (vrouw): "Ik had er gewoon minder behoefte aan, dat ik dacht; oké vandaag ff geen derde helft. [...] Maar ik denk omdat ik dan wel veel nadacht en daardoor eerder dacht: ja, ik heb effe geen zin, ik ga naar huis. Dat ik me wat meer terugtrok."

Kortom, een aantal respondenten geeft aan wel mee te doen met sociale situaties, ook al kunnen zij dan niet zichzelf zijn, terwijl anderen er de voorkeur aan geven helemaal niet mee te doen aan sociale situaties. Hieruit komt naar voren dat de respondenten erg zoekende zijn in hoe zij zich tijdens sociale situaties met het team positioneren.

Cultuur in teams

Ook de machocultuur in jongens- en mannen teams is met LHB verbonden, omdat meerdere mannen in de interviews aangeven dat deze cultuur van invloed is op de ervaringen binnen het team. Ze geven aan dat deze cultuur zelfs zo bepalend kan zijn dat ze de keuze maken om te stoppen met hockey. Ze beschrijven de machocultuur als jongens die binnen het team tegen elkaar opboksen, waarbij tegen de jongen die het mannelijkste is, wordt opgekeken. Door die machocultuur wordt ook de sfeer in het team bepaald. Daarnaast geeft een respondent aan dat deze cultuur meespeelt in het gevoel of je als jongen/man uit de kast kan komen binnen je team. Hiermee heeft de machocultuur van jongens- en

Hockey voor iedereen?

mannenteams dus invloed op LHB-sporters, aangezien deze cultuur invloed heeft op het wel of niet uit de kast komen.

Respondent 10 (man): "Ik denk dat de hoofdreden dat mensen niet uit de kast komen gewoon die machocultuur is binnen zo'n groep."

In de enquête kwam naar voren dat de meisjes/vrouwen de machocultuur ook als belangrijk punt zien wat (verdere) LHBT acceptatie in het hockey in de weg staat. Dit kwam daarentegen in de interviews met de vrouwen minder nadrukkelijk naar voren. Waarover wel werd gesproken door vrouwelijke respondenten, is de competitie die binnen vrouwenteams plaatsvindt. Hierdoor heerst ook in vrouwenteams een bepaalde rangorde. Zo kan het zijn, net zoals bij de mannenteams, dat je beter of juist minder goed in het team ligt, gebaseerd op die rangorde. Respondent 4 beschrijft in onderstaande quote hoe zij dit binnen haar team heeft ervaren. Oftewel, ook voor vrouwen geldt dus dat je 'plek' in het team bepalend is voor of je wordt geaccepteerd of niet. Voor lesbische of biseksuele vrouwen kan deze rangorde daarmee ook van invloed zijn op het wel of niet uit de kast komen.

Respondent 4 (vrouw): "Het ging om je hockey skills en als je goed genoeg was, werd je vaak ook wel binnen de groep geaccepteerd. Dus ik heb gewoon altijd het geluk gehad dat ik mee kon komen met dat niveau van hockeyen en dat ik daardoor er wel een beetje bij hoorde."

Kortom, in zowel mannen- als vrouwenteams blijkt dat er een bepaalde mate van in- en uitsluiting plaatsvindt op basis van de rangorde in het team. Dit in- en uitsluitingsmechanisme vindt niet alleen binnen teams plaats, ook binnen de vereniging worden leden door elkaar beoordeeld. Deze beoordeling is gebaseerd op basis van een combinatie van; je hockeytalent, zelfvertrouwen en of je knap bent of niet, alsof deze componenten elkaar kunnen compenseren. Respondent 1 beschrijft in onderstaande quote dan ook hoe hockeykwaliteiten en uiterlijk van invloed kunnen zijn op of je als LHB-persoon op de vereniging geaccepteerd wordt. Deze uitspraak laat zien dat acceptatie van LHB-persoonen binnen de hockeyvereniging nog geen vanzelfsprekendheid is. Slechts wanneer je aan een aantal eisen voldoet heb je kans op minder negatieve reacties.

Respondent 1 (vrouw): "Als je dus wat hoger hockeyt, dan kennen mensen je en dan praten mensen ook over je. En ik denk ook als je gewoon een knappe gay bent, dan is dat wel fijner dan dat je een lelijke gay bent. Dat helpt gewoon mee. Als je een beetje populair bent en een beetje knap en mensen mogen je en je komt dan uit de kast, dan is dat makkelijker en zul je ook niet echt snel iemand worden over wie ze wat zeggen op een negatieve manier."

Kleedkamer

Tot slot de kleedkamer, de omgeving waar teams samenkomen om te douchen of zich om te kleden. De kleedkamer roept bij een aantal geïnterviewden herinneringen op van situaties waarin ze zich ongemakkelijk voelden. Geïnterviewden die hoger in de competitie speelden, hebben ervaring met samen douchen met het team na de wedstrijd. Doordat in de leeftijdsfase 16-18 jaar nog niet alle geïnterviewden uit de kast waren, voelden ze zich in die periode bezwaard om met seksegenoten te douchen. Dit heeft vooral te maken met de gedachte wat teamgenoten ervan zouden vinden dat ze mee hebben gedoucht terwijl ze daarna uit de kast komen. Hierin komt angst voor afkeuring naar voren. Met name afkeuring voor het feit dat je als LHB-sporter met het team hebt gedoucht, zonder

Hockey voor iedereen?

dat je teamgenoten wisten dat je LHB'er bent. In onderstaande quote van respondent 9 komt deze angst voor afkeuring naar voren, waardoor zij zelf ook ongemak tijdens het douchen ervaart.

Respondent 9 (vrouw): "We gingen na elke wedstrijd samen douchen en ik vond dat wel gewoon awkward. Dat ik dacht van; oh als ze er dan wel achter komen [dat ze LHB-persoon is], dan vinden ze dat super awkward dat ik dat gewoon mee heb gedaan."

5.5 Ervaringen LHB-personen

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op ervaring die LHB-sporters gehad hebben op en rondom het hockeyveld. Allereerst de angst om uit de kast te komen, daarna de omgangsvormen in het hockey en tot slot de ervaringen op het hockeyveld zelf.

Angst voor coming-out

LHB-sporters maken een inschatting van de reacties die er kunnen komen op het uit de kast komen. Bij het maken van deze inschatting komt vaak angst voor afkeuring naar voren. Deze angst zorgt ervoor dat de twijfels toenemen over wel of niet uit de kast komen. Ze bedenken dan ook allerlei doemscenario's, waardoor de drempel telkens groter wordt. Dit heeft tot gevolg dat LHB-sporters langer rondlopen met het idee om uit de kast te komen, voordat ze dit daadwerkelijk doen. De respondenten zijn met name bang voor reacties van team- of verenigingsgenoten, omdat ze niet kunnen inschatten hoe deze gaan reageren. Dit komt omdat het onderwerp binnen de vereniging niet besproken wordt; daardoor vullen de LHB-sporters vaak zelf in hoe de reacties zullen zijn. Respondent 2 is één van de personen die niet kon inschatten hoe er op zijn coming-out zou worden gereageerd, waardoor de drempel hoger werd en hij de reacties van team- en clubgenoten zelf ging invullen. Dit had tot gevolg dat hij langer heeft gewacht met uit de kast komen binnen zijn team.

Respondent 2 (man): "Maar misschien lag het dan meer bij mezelf dat ik gewoon dacht van; dat is iets waar niemand op zit te wachten. Voor mijn gevoel gooi je dan een soort van bom, terwijl je weet natuurlijk helemaal niet hoe ze daarmee omgaan. Maar nu maakte ik daar gewoon in m'n eigen hoofd een voorstelling van. En als zoiets niet wordt besproken, dan weet je het ook niet en dan ga je maar voor de veilige weg."

Ook respondent 7 heeft moeite gehad met de gedachten over het wel of niet uit de kast komen. Dit had tot gevolg dat haar emoties hoog opliepen. Hierin is zichtbaar dat de twijfels over het uit de kast komen invloed hebben op het welzijn van LHB-sporters. Aangezien ze hun gevoelens en gedachten niet kunt uiten. Oftewel er is een interne strijd op te merken.

Respondent 7 (vrouw): "Maar in mijn hoofd was dat [uit de kast komen] gewoon echt een ding. En ik zat er dus week na week tegenaan te hikken. En juist met hockey komen altijd mijn emoties eruit, dus ik had gewoon weleens dat ik tijdens de training opeens moest huilen ofzo."

Omgangsvormen

Naast de invloed die de gedachten over uit de kast komen hebben op LHB-sporters, spelen ook de omgangsvormen bij hockeyverenigingen een rol in de ervaringen van LHB-sporters. In de enquête kwamen de omgangsvormen naar voren als punt wat (verdere) LHBT acceptatie in het hockey in de weg staat. Deze omgangsvormen worden hieronder kort geschetst, met daarbij de invloed hiervan op LHB-

Hockey voor iedereen?

sporters. In de interviews wordt bijvoorbeeld aangegeven dat in veel situaties verwacht wordt dat je als jongen of meisje bepaald gedrag vertoont. De geïnterviewden geven daarbij aan dat ze meegaan in dat gedrag. Dit doen ze aangezien ze zich niet anders willen voelen dan de andere jeugdleden. Zo geven vrouwelijke respondenten aan dat ze meepraten over jongens met hun teamgenoten. Daarnaast geven de mannelijke respondenten aan dat zij dezelfde ervaringen hebben, maar dan als het over meisjes gaat. Zo beschrijft respondent 8 in onderstaande quote dat hij meisjes helemaal niet interessant vond, maar toch mee ging in het gedrag van zijn leeftijdsgenoten. Oftewel de omgangsvormen in het hockey zijn van invloed op het gedrag van LHB-sporters, zij passen zich hierin aan.

Respondent 8 (man): "Ja ik deed veel mannelijker, veel meer wat er van me verwacht werd dan dat ik daadwerkelijk wilde. Dus ik wilde niet per se achter de meisjes aan, want ja daar lag mijn interesse niet zo. Maar ergens in mijn achterhoofd had ik ook wel zoiets van ja, dat moet."

Het hockeyveld

Op het hockeyveld is een deel van de geïnterviewden minder met hun seksuele voorkeur bezig, op dat moment draait het om de sport. Dit geldt voornamelijk voor de vrouwelijke respondenten. Tijdens wedstrijden ligt de focus voor hen op het winnen van de wedstrijd. Zo geeft respondent 4 aan dat ze tijdens wedstrijden gewoon bezig was met; het spel, het veroveren van de bal en zorgen dat er gescoord werd. Dit geeft aan dat de hetero normatieve cultuur voornamelijk in sociale situaties gecreëerd wordt en er op het hockeyveld zelf weinig dingen zijn die invloed hebben op lesbische of biseksuele sportes.

Respondent 4 (vrouw): "In het veld ging het echt om de sport voor mijn gevoel. Dan kon ik er ook niet over nadenken, want dan was ik achter de bal aan het aanrennen en dan moest ik scoren of iets en dan was ik met het spel bezig en niet zozeer met mensen van: nu sta ik wel dichtbij iemand te verdedigen."

De ervaring van respondent 4 schetst een positief beeld voor de lesbische en biseksuele sporters op het sportveld. Er zijn echter bij de mannen ook andere ervaringen. Zo worden er op het hockeyveld opmerkingen gemaakt die invloed hebben op homo of biseksuele sporters. Deze opmerkingen hebben dan ook te maken met seksuele voorkeur. Zo is de stem van respondent 2 weleens door tegenstanders nagedaan en is hij uitgescholden voor homo. Dit soort situaties zijn voor homo- en biseksuele sporters onveilige momenten en hebben daarmee ook invloed op hen; ze ervaren onzekerheid en worden afgeleid van het spel.

Respondent 2 (man): "Ik ben weleens voor homo uitgescholden, of dat mijn praten werd nagedaan, dat soort dingen. [...] Dan voel je je opeens heel onzeker, dan ben je heel bang dat iedereen het gehoord heeft. [...] Dat kon me wel beïnvloeden, ook qua spel bijvoorbeeld."

In bovenstaande quotes zijn verschillen in ervaringen tussen vrouwelijke en mannelijke respondenten zichtbaar. Dit komt overeen met de resultaten uit de enquête, waar naar voren kwam dat slechts 2% van de vrouwelijke respondenten aangeeft dat grappen of negatieve opmerkingen over LHBT-personen worden gemaakt, tegenover ruim 38% van de jongens.

Hockey voor iedereen?

5.6 Uit de kast?

In deze paragraaf wordt de keuze besproken om uit de kast te komen en de invloed daarvan op de LHB-personen. Daarnaast worden ervaringen van de respondenten beschreven nádat zij uit de kast zijn gekomen op de vereniging. Van de tien geïnterviewde personen zijn er vijf uit de kast gekomen toen zij hockeyden, drie vrouwen en twee mannen. In deze paragraaf worden de ervaringen van alle respondenten meegenomen, ook de respondenten die niet uit de kast zijn gekomen op de vereniging.

Stoppen of doorgaan

Vier van de tien geïnterviewden hebben ervoor gekozen om te stoppen met hockeyen. Het stoppen met hockeyen had uiteenlopende redenen, namelijk; het volgen van een studie in een andere stad, focussen op een baan en de invloed van seksuele voorkeur. Dat jeugdleden de keuze maken om te stoppen vanwege studie of werk is vanwege externe factoren; hierop heeft de vereniging geen invloed. Het stoppen met hockey doordat LHB-sporters het gevoel hebben niet uit te kunnen komen voor hun seksuele voorkeur is daarentegen een gevolg van ervaringen en factoren binnen de vereniging. Oftewel, de keuze om te stoppen met hockeyen vanwege iemand seksuele voorkeur is daarmee een gevolg van de verenigingscultuur, die van invloed is op LHB-sporters. Hierdoor wordt de toegankelijkheid van de sport voor deze groep belemmerd. Dit komt terug in onderstaande quote, waarin respondent 8 beschrijft hoe hij voor zijn gevoel geen andere keus had dan te stoppen met hockey. Hier komt heel duidelijk naar voren dat blijven hockeyen én uit de kast komen geen mogelijkheid was, oftewel zijn ervaringen op de vereniging waren zodoende dat hij het gevoel had niet uit de kast te kunnen komen.

Respondent 8 (man): "[Had jij het idee dat je voor je seksuele voorkeur uit had kunnen komen op de vereniging?] Nee, want anders was ik ook niet gestopt denk ik. Het uit de kast willen komen had voor mij uiteindelijk een grotere overhand dan dat ik hockey leuk vond. Dus toen dacht ik: dan stop ik er maar mee, want ik wilde toch liever uit de kast komen, dan dat ik doorging met hockey."

Ook respondent 9 heeft ervaring met een minder toegankelijke sport voor LHB-personen. Bij haar heeft dit niet geleid tot het stoppen met hockey, maar wel tot het wisselen van team. In onderstaande quote beschrijft zij hoe haar teamgenoten haar als het ware buitensloten door het vermoeden van een lesbische of biseksuele voorkeur. Respondent 9 is weliswaar niet gestopt met hockey, maar uitkomen voor haar seksuele geaardheid heeft ze binnen de vereniging ook niet gedaan. Of deze ervaring daar invloed op had is onbekend, echter komt duidelijk naar voren dat zij dit niet als prettig heeft ervaren.

Respondent 9 (vrouw): "Ja uiteindelijk dachten een paar van die meiden dat ik gay was, dus die gingen dat ook met z'n allen bespreken. En ik zo: nee ik ben echt niet gay hoor, ik ben echt niet gay. Dus ja, toen had ik uiteindelijk ruzie met hun allemaal, omdat ze allemaal achter mijn rug om dat soort dingen gingen zeggen. Dat was niet zo chill."

Ervaring na coming-out

Zoals beschreven zijn vijf van de tien geïnterviewden uit de kast gekomen toen zij lid waren van de vereniging. Deze vijf respondenten hebben het uit de kast komen als positief ervaren. Respondent 5 en 7 geven beide aan dat ze van het uit de kast komen een te groot ding hebben gemaakt in hun hoofd. Hierdoor viel het achteraf mee. Respondent 2 heeft ook positieve ervaringen, echter hebben er bij

Hockey voor iedereen?

hem wel veranderingen plaatsgevonden binnen vriendschappen, zo is er binnen zijn vriendengroep meer afstand ontstaan. Deze afstand heeft geen invloed gehad op de ervaringen van respondent 2 met betrekking tot zijn coming-out.

Respondent 2: "Daar werd best wel goed op gereageerd, ondanks dat twee jongens het totaal niet zagen aankomen. Maar ik heb daarna binnen die vriendengroep [het team] wel gemerkt dat het contact wel heel anders werd. Dus ze accepteerden het wel, maar de vriendschappen die zijn daardoor wel anders geworden. [En hoe bedoel je anders?] Ja, toch iets meer afstand denk ik."

Zoals beschreven hebben alle geïnterviewden die uit de kast zijn gekomen positieve ervaringen. Dit komt overeen met de resultaten van de enquête; jeugdleden accepteren het wanneer een teamgenoot aangeeft lesbisch, homo- of biseksueel te zijn. Echter komt ook de ervaring van respondent 2 overeen met de enquête; jongens beoordelen hun eigen acceptatie van LHB-personen als hoog, terwijl in hun gedrag (in bovenstaand voorbeeld het nemen van afstand) deze hoge mate van acceptatie minder merkbaar is.

5.7 Rol trainer/coach

Bij jeugdteams speelt de begeleiding van de teams een belangrijke rol op en rondom het hockeyveld. De rol van de trainer/coach heeft uiteraard betrekking op de sport zelf, maar kan ook breder zijn dan dat. Zo geven negen van de tien geïnterviewden aan dat de trainer/coach een rol heeft in het bespreekbaar maken van seksualiteit. Doordat een trainer/coach dit bespreekbaar maakt, kan de drempel om uit de kast te komen voor een LHB-persoon in het team een stuk kleiner worden. Eén van de tien respondenten heeft hier zelf ervaring mee; zij heeft haar seksuele voorkeur besproken met haar trainer/coach. Hierdoor durfde ze uiteindelijk de stap te zetten om uit de kast te komen. In onderstaande quote beschrijft ze hoe haar coach haar heeft geholpen. Ogenschijnlijk kleine steunmomenten zijn voor haar van grote invloed geweest.

Respondent 7 (vrouw): "Op een geven moment heb ik het wel aan mijn coach verteld, en hij heeft me toen daar wel echt heel erg in geholpen. [...] Hij heeft me wel zeg maar een duwtje en steuntje in de rug gegeven wat ik nodig had. [...] Hij ging ook gewoon een beetje onderzoeken van; 'wat houdt je tegen?', 'waarom zou je het niet vertellen?', 'waar ben je bang voor?'. En dat hij ook soms vroeg van; 'heb je het al verteld?'. Hij heeft me wel echt heel erg geholpen daarin. Dus dat vond ik wel echt heel fijn."

Het opleiden van trainers/coaches op het gebied van seksuele voorkeur werd door jeugdleden in de enquête ook benoemd als punt waardoor de LHBT-acceptatie in het hockey (verder) kan toenemen. Op die manier hebben trainers/coaches meer kennis over het onderwerp, waardoor verwacht kan worden dat zij hierover beter in gesprek kunnen gaan met hun jeugdspelers. In ieder geval is een trainer/coach waarbij seksuele voorkeur bespreekbaar is van grote toegevoegde waarde voor LHB-sporters. Zo kan, zoals in het voorbeeld van respondent 7, de drempel tot uit de kast komen kleiner worden maken.

5.8 Wat helpt LHB'ers in de toekomst?

In de vorige paragraaf is het opleiden van trainers/coaches, en daarmee de bespreekbaarheid van seksuele voorkeur binnen teams vergroten, genoemd als punt wat LHB-personen in de toekomst kan

Hockey voor iedereen?

helpen om uit de kast te komen. Naast deze suggestie op teamniveau hebben de geïnterviewden nog twee suggesties gegeven die op verenigingsniveau kunnen worden doorgevoerd, om de acceptatie van LHB-personen in de hockeysport te vergroten. Namelijk de aanwezigheid van rolmodellen op verenigingen en het zichtbaar maken van seksuele voorkeur binnen de vereniging als geheel.

Rolmodellen

Als LHB-jeugdlid is het op hockeyverenigingen nog niet vanzelfsprekend dat er rolmodellen aanwezig zijn, aangezien niet op elke vereniging LHB-personen uit de kast zijn. De geïnterviewden geven aan dat het als LHB-jeugdlid in sommige situaties moeilijk is zichzelf te herkennen in de hetero ledenpopulatie, bijvoorbeeld op feestjes of tijdens gesprekken over relaties. Op dit soort momenten hebben ze een rolmodel gemist. Respondent 7 beschrijft in onderstaande quote dat ze hoopt dat jeugdleden die nu 16-18 jaar oud zijn wel een rolmodel op de vereniging hebben. In haar uitspraak komt naar voren dat zij verwacht dat doordat er rolmodellen aanwezig zijn, het worstelen door jeugdleden over seksuele voorkeur minder kan worden. Oftewel, een LHB-sporter die uitkomt voor zijn of haar seksuele voorkeur kan als rolmodel voor LHB-jeugdleden dienen en daarmee de worsteling rondom seksuele voorkeur verkleinen.

Respondent 7 (vrouw): "De kans is zeer aannemelijk dat er nu ook meisjes in de A- of B-jeugd zitten die ermee struggelen. En ja, het is best fijn als zij toch iets minder kunnen struggelen. [...] Ik denk oprecht dat het wel gewoon scheelt als er meerdere mensen zijn binnen de vereniging die er ook open over zijn, dat je ook ziet dat het gewoon de normaalste zaak van de wereld is."

Aandacht voor seksuele voorkeur; bespreekbaarheid en zichtbaarheid

Dat seksuele voorkeur als onderwerp nauwelijks bespreekbaar is op de hockeyvereniging is in vorige paragrafen reeds naar voren gekomen. De respondenten geven hierbij aan dat een belangrijke rol voor de trainer/coach kan worden weggelegd. Daarnaast geven ze ook aan dat het bespreken van seksuele voorkeur op de vereniging in zijn geheel meer moet plaatsvinden. Dit kan voor toekomstige LHB-sporters verschil maken. Respondent 5 geeft dan ook aan dat wanneer seksuele voorkeur een gespreksonderwerp was geweest op de vereniging, dit haar had kunnen helpen. Oftewel de bespreekbaarheid van het onderwerp, zowel op team- als verenigingsniveau, vermindert voor LHB-sporters de drempel om uit de kast te komen.

Respondent 5 (vrouw): "Als het meer een gespreksonderwerp was geweest in het algemeen. [...] Of dat ik het ergens een keer had opgepikt ofzo tijdens een gesprek. Of dat iemand een keer had verteld dat een vriendin lesbisch is, weet je wel zo iets kleins, dat had misschien wel geholpen ja."

De manier waarop seksuele voorkeur onder de aandacht zou moeten worden gebracht, wordt door respondenten beschreven als: maak het niet te groot. Ze willen dus graag aandacht voor het onderwerp, maar het moet niet overdreven worden. Juist het onderwerp subtiel onder de aandacht brengen, werkt het beste. Voorbeelden die respondenten geven zijn; het onderwerp bespreken in kleine groepen met gespreksleiders, een regenboogvlag hijsen, meedoen aan parse vrijdag en posters ophangen over inclusie in de sport. Het eerste punt komt overeen met de resultaten van de enquête, daar werd 'binnen de hockeyverenigingen praten over LHBT-acceptatie onder begeleiding van een buitenstaander' door 30% van de jeugdleden gezien als maatregel die kan bijdragen aan het vergroten van de LHBT-acceptatie in het hockey.

Hockey voor iedereen?

Tot slot wordt benoemd dat het onderwerp samen met andere thema's rondom inclusie kan worden besproken, zodat het thema seksuele voorkeur niet losstaand is, maar in het geheel van inclusie in de sport wordt opgenomen. Respondent 6 beschrijft in onderstaande quote hoe hij denkt dat het onderwerp seksuele voorkeur meer aandacht zou moeten krijgen op de hockeyvereniging. Hierin komt naar voren dat verschillende acties van invloed kunnen zijn op LHB-sporters, waardoor ze er telkens aan herinnerd worden dat de vereniging open staat voor iedereen.

Respondent 6 (man): "Meer zichtbaarheid, zo'n vlag uithangen op pride day, of posters. Ik denk een beetje van die subtiele hints; reminders van 'oh ja inclusiviteit'. [...] Ja zulke acties zouden mensen van mijn leeftijd een beetje herinnering kunnen geven van: oh ja, het is oké om hierover te twijfelen en deze club support je wel."

Naast de manier waarop het onderwerp besproken wordt, geven respondenten ook aan dat het belangrijk is om het thema het gehele jaar door aandacht te geven. Dat zorgt er juist voor dat mensen zich er bewust van blijven. Oftewel, alleen aandacht op coming-out day en paarse vrijdag zorgt niet voor de zichtbaarheid die LHB-jeugdleden nodig hebben. Zo geeft een respondent aan dat teams de regenboogaanvoerdersband dragen, omdat de club dat graag wil. Maar juist het gesprek over wáárom de regenboogband wordt gedragen, wordt niet gevoerd. Dat is een gemiste kans. Respondent 10 noemt als alternatief een bidonhouder in regenboogkleuren, als symbool voor inclusie. Via dergelijke symbolen zou het thema min of meer vanzelfsprekend elke wedstrijd onder de aandacht zijn.

Hoofdstuk 6 – Analyse

Dit hoofdstuk beschrijft de analyse van de resultaten van dit onderzoek door middel van de literatuurstudie en het theoretisch kader.

In het theoretisch kader van dit onderzoek zijn theorieën van Bourdieu en Puwar besproken. Daarin staat beschreven dat een sportvereniging kan worden gezien als een veld (in Calhoun et al., 2012). Bij het betreden van het veld (de sportvereniging) nemen leden kapitaal mee (in Calhoun et al., 2012). Op basis van én door middel van dit kapitaal positioneren leden van een sportvereniging zich binnen de verschillende sub-velden van de vereniging. Puwar (2004) beschrijft hierbij dat er een bepaalde norm heest binnen een veld, deze norm wordt bepaald door de ‘unmarked bodies’ die zich daar begeven. Zodra een LHB-sporter het veld van de sportvereniging betreedt is diegene een ‘space invader’.

De KNHB zet in op ‘hockey voor iedereen’ (KNHB, 2017). Toch voelt dit voor LHB-sporters nog niet vanzelfsprekend. Uit dit onderzoek blijkt dan ook dat LHB-sporters niet altijd kunnen inschatten hoe er gereageerd gaat worden door andere leden van de vereniging wanneer zij uit de kast komen. Deze andere leden zijn de ‘unmarked bodies’, oftewel de heersende norm (Puwar, 2004). Dat LHB-sporters niet kunnen inschatten hoe er gereageerd wordt, heeft te maken met de onzichtbaarheid van het onderwerp seksuele voorkeur op de hockeyvereniging, oftewel er wordt niet of nauwelijks over gesproken. Dit kan tot gevolg hebben dat de ‘unmarked bodies’ er vanuit gaan dat leden van de hockeyvereniging hetzelfde zijn als zij. En aangezien seksuele voorkeur niet zichtbaar is, wordt er bij LHB-sporters doorgaans vanuit gegaan dat ze heteroseksueel zijn, totdat zij uitspreken dat ze een andere seksuele voorkeur hebben.

6.1 Habitus

Verenigingshabitus

Leden van een hockeyvereniging houden zich, al dan niet bewust, aan normen en waarden die gelden binnen de vereniging en het team. Nieuwe leden worden hierin als het ware vanzelf meegenomen door de huidige leden. Voor de huidige leden zijn dit immers gewoontes geworden. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) omschrijft deze waarden en normen als de habitus van de vereniging. Deze verenigingshabitus is door de jaren heen gevormd en deze is niet van de ene op de andere dag te veranderen. Voor jongeren die de vereniging betreden, betekent dit dat zij een proces doormaken op basis van die verenigingshabitus, zoals gezegd worden ze hierin meegenomen. Dit proces vindt plaats tijdens verschillende fases van de jeugdleef tijd.

Allereerst speelt niveau geen rol in de jaren dat jeugdleden jonger zijn dan 12 jaar, het draait dan voornamelijk om samen sporten en plezier hebben. Pas in de jaren daarna (vanaf 12 jaar oud) worden er selecties gehouden en wordt er dus onderscheid gemaakt in wie goed is en wie minder goed. Naast de indeling van jeugdleden op niveau, worden er vanaf dat moment als het ware ook ruimtes en symbolen op de vereniging verdeeld. De hogere teams, en dus de betere sporters, mogen gebruik maken van de kleedkamers om te douchen na de wedstrijd. Daarnaast krijgen de hogere teams betere spullen, wat gezien kan worden als symbool van status.

Daarnaast hebben Cremers en Elling (2020) geconcludeerd dat een heterocultuur heerst op hockeyvereniging. Dit wordt ook in dit onderzoek bevestigd: seksuele voorkeur gaat een grotere rol spelen naarmate jeugdleden ouder worden. Voor jongens is het versieren van een meisje tijdens een feestje een verovering en meisjes vragen aan elkaar welke jongen iemand knap vindt. Hierbij hebben geïnterviewden geen enkele niet-hetero ervaring. Als LHB-sporters elkaar tegenkomen, is het

Hockey voor iedereen?

doorgaans buiten het zicht van de verenigingsleden (bijvoorbeeld op datingsapps). In een interview beschreef een respondent dat nadat het feestje op de vereniging was afgelopen, twee jongens samen moesten opruimen. Pas op dat moment durfden zij elkaar te versieren. Dit laat zien dat er op de hockeyvereniging een vanzelfsprekendheid heerst over wie zich in de ruimte begeeft, namelijk heteroseksuele personen. Oftewel, LHB-personen vallen erbuiten als het gaat over hoe het er op de vereniging aan toe gaat wat betreft seksuele voorkeur.

Teamhabitus

Een jeugdteam binnen een hockeyvereniging kan gezien worden als een sub-veld. Binnen dit veld bepaalt de trainer/coach voor een groot deel de geldende normen en waarden van het team (Knoppers, 2006), oftewel de teamhabitus. De trainer/coach heeft dan ook een leidende rol binnen een team, het is een functie waarin men autoriteit heeft. Wanneer een persoon in een autoritaire functie inspeelt op gedragingen van het team, kunnen de omgangsnormen in de groep worden bepaald. Knoppers (2006) beschreef ook dat het wel of niet kunnen bespreken van normen en cultuur binnen het team onder andere afhankelijk is van de trainer. Negen van de tien respondenten in dit onderzoek geven ook aan dat zij een rol voor de trainer/coach zien weggelegd in het bespreekbaar maken van seksuele voorkeur. Dat de trainer/coach de normen in het team bespreekbaar moet maken, heeft ook te maken met het feit dat jeugdleden onderling niet alles willen bespreken; ze ervaren angst om afgewezen te worden door hun teamgenoten. Dit heeft te maken met de teamhabitus; er vindt een bepaalde in- en uitsluiting plaats op basis van de rangorde in het team. LHB-personen willen niet op basis van hun seksuele voorkeur ingedeeld worden binnen deze rangorde. Uit de resultaten blijkt dat één van de respondenten op zo'n moment door haar coach werd geholpen om toe te treden tot de ruimte. In termen van Puwar (2004) heeft de trainer/coach op dat moment een rol als 'mentor' op zich genomen, waardoor zij 'insider' kon worden binnen het team.

6.2 Space invaders

De sportvereniging is, in termen van Puwar (2004), historisch gezien een heteroseksuele omgeving. Een LHB-sporter voelt zich op een vereniging met een heterocultuur al snel een outsider of 'space invader'. Deze ervaringen komen ook terug in dit onderzoek. Respondenten gedragen zich naar de heterocultuur van de vereniging, ook al voelen zij zich daar niet prettig bij. Oftewel de LHB-sporters ervaren een 'ill fitting suit': er wordt verwacht dat zij zich volgens een geldende norm gedragen, ook al passen die niet geheel bij de voor diegene geldende norm. Zo versieren homo- en biseksuele jongens op feestjes meisjes, omdat dat hoort. Ook kijken respondenten naar wedstrijden van over het andere geslacht, terwijl zij daar geen interesse in hebben. Hieruit blijkt dat het voor LHB-sporters niet makkelijk is om buiten de verwachte rol, het hetero normatieve keurslijf dat hen in de club wordt opgelegd, te stappen en uit de kast te komen.

Een andere manier hoe LHB-sporters omgaan met het ongemak van het 'ill fitting suit' is zichzelf terugtrekken en niet opvallen. Deze strategie wordt door veel respondenten ingezet. Zo gaan zij niet mee naar borrels en feestjes, of mengen ze zich bewust niet in het gesprek. Dit is echter ook geen echte oplossing voor hen, aangezien ze hier veel ongemak van ondervinden.

6.3 Kapitaal

De gedragingen in het veld, oftewel de habitus die er geldt, wordt ook beïnvloed door het kapitaal wat leden meenemen naar de vereniging. Bourdieu (in Calhoun et al., 2012) beschrijft verschillende vormen van kapitaal, onder andere sociaal kapitaal en symbolisch kapitaal. Sporters gebruiken hun

kapitaal om zich in en tussen de sub-velden te bewegen. Symbolisch kapitaal wordt hieronder eerst toegelicht, daarna wordt ingegaan op sociaal kapitaal.

Allereerst het symbolisch kapitaal; de waarde die andere leden van de vereniging hechten aan jouw kapitaal. Dit komt vooral terug in de verschillen tussen hogere en lagere teams binnen de vereniging. Uit de resultaten blijkt dat goed kunnen hockeyen, uiterlijk en sociale vaardigheden, bijdragen aan hoe iemand wordt beoordeeld door andere leden van de vereniging. Dit kan worden gezien als symbolisch kapitaal. Oftewel, hockeykwaliteiten worden door andere leden van de vereniging beoordeeld en aan de hand daarvan wordt aan spelers symbolisch kapitaal toegekend. In de resultaten komt naar voren dat deze vorm van kapitaal als compensatie kan werken wanneer iemand een andere seksuele voorkeur heeft. Hierdoor wordt de indruk gewekt dat spelers in hoge teams (die dus hockeykwaliteiten bezitten), met goede sociale vaardigheden en een mooi uiterlijk meer kans hebben om geaccepteerd te worden als LHB-persoon binnen de vereniging.

Symbolisch kapitaal komt ook voor in de vorm van status binnen teams. Voornamelijk binnen jongens- en mannenteams gaat het dan om een machocultuur in het team. Mannen en jongens boksen onderling tegen elkaar op om zo hoog mogelijk in de rangorde van het team te komen, onder andere weer op basis van hockeykwaliteiten. Deze hockeykwaliteiten zijn symbolisch kapitaal, wat deze jongens en mannen onderling verkrijgen. Cremers en Elling (2020) hadden in hun onderzoek naar homoacceptatie binnen het mannentophockey ook geconcludeerd dat er sprake is van een machocultuur binnen deze teams. Naast de machocultuur bij jongens- en mannenteams speelt bij meisjes- en vrouwenteams rangorde binnen het team een rol: als je hockeykwaliteiten goed genoeg zijn, word je geaccepteerd binnen het team. Hierin is, net als bij de jongens en mannen, symbolisch kapitaal terug te zien wat de meisjes en vrouwen elkaar onderling toebedelen.

Waar symbolisch kapitaal als een soort compensatie lijkt te werken wanneer een LHB-sporter over goede hockeykwaliteiten beschikt, is bij sociaal kapitaal juist het tegenovergestelde het geval. Opvallend is namelijk dat LHB-sporters hun sociaal kapitaal soms niet meer kunnen inzetten, juist wanneer ze erachter komen dat ze LHB'er zijn. Het inzetten van sociaal kapitaal wordt toegelicht aan de hand van het improvisatievermogen en 'social learning'.

Veel respondenten zijn lid geworden bij de vereniging toen ze jong waren, zo leren jeugdleden van jongs af aan verenigingsgenoten kennen. Hierdoor leren LHB-personen het sociale interactiespel te spelen op de vereniging: ze positioneren zich op zo'n manier in het veld (de hockeyvereniging) dat ze net als de andere leden onderdeel worden van het veld. En wanneer ze niet weten welk gedrag ze moeten vertonen, maken ze gebruik van hun improvisatievermogen. Uit de resultaten bleek dat de groep jeugdleden hoogopgeleid is, waardoor ervanuit kan worden gegaan dat jeugdleden op hockeyverenigingen hun improvisatievermogen gemakkelijk kunnen inzetten. Er is echter ook een andere kant, namelijk zodra LHB-sporters er voor uit komen dat ze een andere seksuele voorkeur hebben dan de heteroseksuele verenigingsgenoten. Op zo'n moment kan een deel van het sociaal kapitaal verloren gaan. Dit komt terug in de resultaten wanneer een respondent uit de kast komt en daarmee zijn vriendschappen binnen het team veranderen. Daarnaast blijkt ook uit de resultaten dat LHB-sporters die al lang lid waren van de vereniging, er toch voor kiezen om te stoppen met hockey. Hieruit blijkt dat LHB-sporters op een bepaald punt hun sociaal kapitaal niet meer kunnen inzetten zoals andere verenigingsleden. Deze bevindingen komen overeen met de literatuur, waarin naar voren komt dat zowel homoseksuele mannen als lesbische vrouwen minder in verenigingsverband sporten dan heteroseksuele personen (Kuyper, 2016; Elling & Janssens, 2009). En in het onderzoek van

Hockey voor iedereen?

Keuzenkamp (2010) kwam naar voren dat vriendschappen van LHB-personen met andere jongeren kunnen veranderen nadat zij uit de kast komen.

Naast het improvisatievermogen, maken LHB-personen ook gebruik van 'social learning'. Alle leden zijn namelijk op de hoogte van de geldende normen en waarden op de vereniging. Het verschil hierbij is echter dat de 'marked bodies' (LHB-sporters) bij de naleving van deze waarden en normen gebruik maken van 'social learning'. Zo wordt op de vereniging niet over seksuele voorkeur gesproken, waardoor zij hier zelf ook niet over praten. Een ander voorbeeld van 'social learning' wordt toegelicht aan de hand van een quote van respondent 8. Hij hoorde namelijk hoe er op de hockeyvereniging over een LHB-sporter werd geroddeld, hierdoor maakte hij de keuze zelf niet uit te komen voor zijn seksuele voorkeur. *'En er was een jongen waarvan veel mensen dachten dat die homo was en daar werd altijd wel flink over geroddeld. Dus ik weet ook wel dat ik op een gegeven moment ook wel zoiets had van; dat ga ik ook maar niet zeggen, want dan gaan mensen ook zo over mij praten.'* LHB-sporters schikken zich dus naar de norm die heerst op de vereniging, waarbij ze enerzijds gebruik maken van hun kapitaal en anderzijds een deel van hun kapitaal niet kunnen inzetten.

6.4 De norm bespreken

Het onderwerp seksuele voorkeur wordt op hockeyverenigingen niet besproken. Hierdoor ervaren LHB-sporters niet altijd ruimte om hun seksuele voorkeur te uiten. Daarnaast ervaren zij de heteronormativiteit op de vereniging als een keurslijf. De LHB-sporters blijven hierdoor onzichtbaar. Dit resulteert erin dat LHB-sporters het idee hebben dat er op de vereniging geen andere LHB-sporters aanwezig zijn, waardoor de norm als het ware in stand wordt gehouden. Hierdoor weten LHB-sporters niet; of het wel of niet geaccepteerd wordt en of er bewust niet over wordt gepraat. Om dit te doorbreken is het openen van het gesprek over dit onderwerp noodzakelijk. Dit blijkt echter niet makkelijk. Zo concludeerden Cremers en Elling (2020) dat de leden van een vereniging zichzelf niet zien als onderdeel van het probleem. Hieruit blijkt dat ze hun hetero normativiteit niet zien, laat staan ter discussie stellen. Dit komt overeen met de resultaten uit dit onderzoek, waarin jeugdleden zichzelf het rapportcijfer 9,1 geven op het gebied van LHB-acceptatie, terwijl er nog altijd negatieve opmerkingen en grappen worden gemaakt over homoseksualiteit.

Hoofdstuk 7 – Conclusie en Discussie

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvragen en de hoofdvraag (paragraaf 7.1). Tot slot worden in de discussie de beperkingen van dit onderzoek besproken en suggesties gedaan voor vervolgonderzoek (paragraaf 7.2).

7.1 Conclusie

Kwantitatief onderzoek

Hoe is de LHB-acceptatie bij jeugdleden van hockeyverenigingen?

Uit de resultaten van de enquête blijkt dat de jeugdleden de eigen acceptatie van LHB-personen een hoog rapportcijfer geven, namelijk een 9,1. Dit geeft een positief beeld, evenals de antwoorden die worden gegeven op de vraag of respondenten er een probleem mee zouden hebben wanneer een teamgenoot aangeeft lesbisch, homo- of biseksueel te zijn. Daar antwoordt ruim 90% van de respondenten dat ze er geen enkel probleem mee zouden hebben. Deze resultaten worden echter vertroebeld door een aantal antwoorden die op andere vragen in de enquête worden gegeven. Zo geeft ruim 38% van de jongens aan dat er in hun team nog regelmatig grappen of negatieve opmerkingen over LHBT-personen worden gemaakt. Dit percentage ligt bij de meisjes op slechts 2%. Bovendien geeft slechts 41% van de jongens aan dat ze geen probleem zouden hebben met het douchen met een LHB-sporter, tegenover 76% van de meisjes. Kortom, jeugdleden schatten hun eigen acceptatie tegenover LHB-personen hoger in dan deze daadwerkelijk is. Dit heeft ook met sociaal wenselijke antwoorden te maken, of dat men zich niet realiseert dat ze nog steeds discrimineren. Uitingen zoals grappen en negatieve opmerkingen én de houding tegenover de aanwezigheid van LHB-personen in de kleedkamer geeft redenen om er vanuit te gaan dat de acceptatie van LHB-personen nog lang niet volledig is. Daarbij is tussen jongens en meisjes een verschil op te merken; de acceptatie onder meisjes ligt hoger dan die van de jongens. Dit komt overeen met het onderzoek 'Seks onder je 25^e', waarin ook naar voren kwam dat jongens negatiever denken over LHB-personen dan meisjes (de Graaf et al., 2017).

Hoe zijn trainers en coaches van invloed op de ervaringen van jongens en meisjes over LHB-acceptatie?

In dit onderzoek zijn de trainers/coaches door de respondenten in de enquête op een aantal punten beoordeeld met betrekking tot de LHB-acceptatie. Ruim 17% van de respondenten geeft aan dat de houding van trainers en coaches de (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg staat. Daarnaast wordt op de stelling 'heeft je trainer/coach aandacht voor het bespreekbaar maken van seksualiteit' slechts door 24% van de respondenten het antwoord 'heel erg' of 'enigszins' gegeven. Tot slot denkt 52% van de respondenten dat het aandacht besteden aan LHBT-acceptatie bij trainersopleidingen bijdraagt aan de LHBT-acceptatie in het hockey. Uit deze drie punten blijkt dat jeugdleden verwachten dat trainers/coaches kunnen bijdragen aan de LHB-acceptatie in het hockey.

Kwalitatief onderzoek

Op welke wijze wordt er door trainers/coaches nu aandacht besteed aan inclusie in de sport?

Uit dit onderzoek blijkt dat het thema inclusie in de sport door trainers/coaches deels wordt uitgedragen. Het hangt dus af van de ideeën van de individuele trainer/coach of dit wel of niet gebeurt, maar hier wordt niet beleidsmatig en/of vanuit het bestuur op aangedrongen. Daardoor wordt het thema inclusie in de sport niet standaard meegegeven aan de jeugdleden. Dit terwijl de trainer/coach

Hockey voor iedereen?

vanuit zijn functie een zekere autoriteit heeft en daarmee de jeugdleden ook lessen kan bijbrengen over sociale kwesties.

Wat hebben jeugdleden die uit de kast wilden komen of zijn gekomen nodig van hun trainer/coach om LHB-acceptatie bespreekbaar te maken?

De LHB-personen in dit onderzoek geven heel duidelijk aan dat ze een sfeer nodig hebben in het team waarin ze het gevoel hebben dat seksuele voorkeur besproken kan worden. Op dit moment is het zo dat er over dit thema wordt gezwegen op verenigingen. En ook in teams wordt dit onderwerp niet besproken, terwijl de A- en B-jeugd juist in een leeftijd zit waarin seksuele ontwikkeling plaatsvindt. Oftewel, jeugdleden hebben een open cultuur nodig in hun team, waardoor ze het idee hebben dat verschillen qua seksuele voorkeur in ieder geval aanwezig kunnen zijn en dat is dan ook wat ze nodig hebben om dit bespreekbaar te maken.

Hoe ervaren jeugdleden hun coming-out en hoe ervaren ze het klimaat voor wat betreft de acceptatie van LHB-personen op de vereniging?

De respondenten die in dit onderzoek bij hun team uit de kast zijn gekomen ervaren hun coming-out als een spannend moment; ze ervaren angst en zenuwen. Dit hangt ermee samen dat zij het lastig vinden om in te schatten hoe er gereageerd gaat worden, aangezien zij slechts enkele of zelfs geen andere LHB-sporters op de vereniging kennen. Ook wordt de coming-out als een soort bevrijding ervaren, waardoor jeugdleden daarna meer zichzelf kunnen zijn op de vereniging en in het team. Daarnaast worden de reacties van team- en verenigingsgenoten bij een coming-out als positief ervaren. Hierdoor ontstaat opnieuw een soort opluchting bij de LHB-sporters. Tot slot wordt het klimaat voor wat betreft de acceptatie van LHB-personen op de vereniging niet als optimaal ervaren. Er zijn veel impliciete omgangsvormen, zoals tijdens gesprekken en feestjes, waardoor het voor LHB-sporters moeilijk is zichzelf hierbuiten te plaatsen en uit de kast te komen. Dit aangezien deze omgangsvormen vaak een hetero normatief karakter hebben. Deze omgangsvormen in het hockey en de heterocultuur op verenigingen kwamen ook in de enquête naar voren als de twee belangrijkste punten die (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg staan.

Op welke wijze wordt er binnen de verenigingen nu aandacht besteed aan inclusie in de sport?

Uit dit onderzoek blijkt dat het afhankelijk is van het onderwerp of de verenigingen aandacht besteden aan inclusie in de sport. Hockey voor gehandicapten of mensen met een beperking wordt door veel verenigingen aangeboden. Met deze thema's zijn verenigingen aanzienlijk verder dan met andere thema's van inclusie in de sport, zoals LHB-acceptatie en discriminatie op basis van huidskleur. Zo wordt aan het thema LHB-acceptatie slechts aandacht besteed gedurende bepaalde momenten in het jaar, zoals coming-out day. Een enkele vereniging heeft gedurende het hele jaar een regenboogvlag hangen. Tot slot wordt aandacht voor discriminatie op basis van huidskleur slechts door één respondent benoemd.

Antwoord op de hoofdvraag

Tot slot wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek: 'Hoe ervaren jeugdleden in de leeftijdscategorie van 16-18 jaar de LHB-acceptatie binnen hun vereniging en hoe speelt de verenigingscontext hierbij een rol?'

Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van drie aspecten, namelijk; de zichtbaarheid van LHB-personen, de bespreekbaarheid van het onderwerp en de verenigingscontext.

Allereerst de zichtbaarheid van LHB-personen op de vereniging; deze is met name voor mannen extreem laag. Slechts twee van de tien geïnterviewden kennen een homo- of biseksuele sporter op de vereniging. Voor vrouwen is de zichtbaarheid iets minder laag; de helft van de geïnterviewden kent een lesbische of biseksuele sporter op de vereniging. Dit beeld komt ook terug in de resultaten van de enquête; meer respondenten kennen een lesbische of biseksuele sporter dan een homo- of biseksuele sporter. En daarnaast blijkt uit de resultaten van de enquête dat jongeren buiten de vereniging beduidend meer LHB-personen kennen dan binnen de vereniging. Jeugdleden die worstelen met hun seksuele voorkeur ervaren dan ook een gevoel dat zij 'anders' zijn dan de rest van de leden van de hockeyvereniging.

Naast de directe zichtbaarheid van LHB-personen is ook de 'zichtbaarheid' van dit onderwerp in de vereniging erg laag, omdat er nauwelijks aandacht aan wordt besteed. Er wordt enkel aandacht besteed aan LHB-acceptatie op coming-out day. Op deze dag wordt door hogere teams tijdens de wedstrijd een regenboogaanvoedersband gedragen. Deze aanvoedersband wordt aan het eind van de dag weer opgeborgen en komt een jaar later weer tevoorschijn. Na afloop van coming-out day wordt er op de vereniging dan ook geen gesprek gevoerd over waarom die regenboogaanvoedersband gedragen wordt. De bespreekbaarheid van dit onderwerp op verenigingen is dan ook laag.

Tot slot de verenigingscontext, oftewel verenigingshabitus. Deze is van invloed op de ervaren LHB-acceptatie van jeugdleden. De heterocultuur op de hockeyvereniging komt zowel in de enquête als in de interviews naar voren als punt wat de verdere LHBT-acceptatie in het hockey in de weg staat. Ook de gewoontes die onderdeel zijn van de verenigingshabitus beïnvloeden het gevoel van LHB-acceptatie. Doordat tijdens gesprekken gesproken wordt over het andere geslacht en op feestjes de focus ligt op het versieren van het andere geslacht, hebben jeugdleden van jongs af aan de indruk dat dit binnen de vereniging zo hoort. Daardoor gaan LHB-sporters mee in dit gedrag, waardoor uit deze rol stappen en uitkomen voor hun seksuele voorkeur op de hockeyvereniging vaak moeizaam is.

7.2 Discussie

Binnen dit onderzoek zijn enkel sporters onderzocht. Voor een compleet beeld van de LHB-acceptatie binnen teams is het waardevol om ook trainers/coaches te spreken. In de resultaten komt namelijk naar voren dat een belangrijke rol is weggelegd voor trainers/coaches in het bespreekbaar maken van seksuele voorkeur binnen teams. Om hier goed op in te kunnen spelen, kan door middel van vervolgonderzoek gekeken worden hoe trainers/coaches hier tegenaan kijken en wat zij nodig hebben om dit ook daadwerkelijk bespreekbaar te maken. Daarbij kunnen ook bestuurders van verenigingen hun kijk op dit onderwerp geven in vervolgonderzoek. Op basis van dergelijk onderzoek zou de KNHB de trainers/coaches én de verenigingen de juiste handvatten kunnen geven om het gesprek over seksuele voorkeur met elkaar te voeren.

Hoofdstuk 8 – Aanbevelingen

Uit de resultaten van dit onderzoek en de interviews die zijn afgenomen, zijn een aantal aanbevelingen voor verenigingen en de KNHB naar voren gekomen. Deze worden hieronder toegelicht.

Verenigingen kunnen meer zichtbaarheid creëren

Tijdens de interviews met LHB-sporters is opgevallen dat respondenten op de vereniging weinig tot geen zichtbaarheid voor een inclusieve sport waarnemen. Zoals ook besproken in het resultaten hoofdstuk wappert op één van de acht verenigingen het hele jaar door een regenboogvlag. Verder spelen sommige verenigingen op coming-out day met de hoogste teams met een regenboogaanvoerdersband. Toch ervaren de respondenten dit niet als voldoende zichtbaarheid van het onderwerp. Doordat het slechts bij één weekend per jaar blijft, verdwijnt deze aandacht en zichtbaarheid snel naar de achtergrond. Oftewel de continue aandacht ontbreekt. Daarom is het advies voor hockeyverenigingen om het hele jaar door de regenboogvlag te hijsen.

Een inclusieve sport gaat echter verder dan alleen de acceptatie van LHB-sporters, dit wordt ook door de respondenten aangegeven. Zij geven aan niet als groep specifiek aandacht op te willen eisen, ze zien graag dat de hockeysport inclusie als geheel groter aanpakt. Vandaar een extra toevoeging bij deze aanbeveling, namelijk het hijsen van een inclusievlag op hockeyverenigingen (Bijlage 5). Op die manier zien buitenstaanders én leden van de vereniging dat iedereen welkom is op de club. Dus de zichtbaarheid voor de doelgroep uit dit onderwerp wordt vergoot, inclusief andere minderheidsgroepen.

Rolmodellen

De tweede aanbeveling geldt voor zowel de hockeyverenigingen als de KNHB. Uit de interviews en de enquête komt namelijk naar voren dat jeugdleden graag een rolmodel hebben, op de vereniging of daarbuiten. Als er geen andere LHB-sporters aanwezig zijn, is het voor jeugdleden moeilijker om zichzelf te identificeren met de andere leden op de hockeyvereniging. Het advies voor verenigingen is dan ook om ervoor te zorgen dat belangrijke posities op de vereniging bekleed zijn door een diverse groep mensen. Mensen op belangrijke posities worden binnen de vereniging vaak door veel leden gekend, waardoor de diverse samenstelling van de vereniging voor jeugdleden meer zichtbaar wordt. Daarnaast een aanbeveling voor de KNHB op dit punt: namelijk bekende (oud-)hockeyers en (oud)-hockeysters inzetten om als rolmodel in de media te fungeren. In de enquête wordt aangegeven dat het delen van verhalen en ervaringen door (oud-)hockeyers en (oud)-hockeysters die tot de LHBT-groep behoren kan bijdragen aan de LHBT-acceptatie in het hockey.

De rol van trainers/coaches

De derde aanbeveling is wederom een aanbeveling voor zowel de hockeyverenigingen als de KNHB. Daarmee komt ook direct de lastigheid van deze aanbeveling naar voren. Het betreft namelijk de rol van trainers/coaches in het bespreekbaar maken van het welbevinden van de sporters. Meer specifiek het bespreekbaar maken van seksuele voorkeur en inclusie. Voor de KNHB is de aanbeveling op het gebied van de opleiding tot hockeytrainer. Als zij een module toevoegen welke betrekking heeft op inclusie in de sport en de focus op welbevinden van sporters, wordt een trainer meer volledig opgeleid; ook buiten spelinzicht en hockeykwaliteiten om. Op dit moment wordt hier bij de opleiding tot Hockeytrainer 2 (HT2 – Elftal) geen aandacht aan besteed (KNHB, z.d.-b). Een extra module is daarmee een goede aanvulling op de huidige basisopleiding tot trainer/coach.

Hockey voor iedereen?

De aanbeveling voor hockeyverenigingen is lastiger, aangezien hockeyverenigingen afhankelijk zijn van vrijwilligers. Trainers/coaches kunnen dan ook als vrijwilliger actief zijn en hoeven hiervoor geen opleiding te hebben gevolgd. Om ook deze trainers/coaches de juiste kennis over de begeleiding van teams mee te geven, is de aanbeveling voor verenigingen om voor deze trainers/coaches een informatieavond te organiseren waarop zij worden meegenomen in het thema inclusie in de sport.

Ingrijpen bij discriminatie

Tot slot de vierde aanbeveling, deze richt zich op het ingrijpen bij discriminatie van LHB-personen. Respondenten van de enquête geven aan dat zij het bestraffen van negatief gedrag gericht op LHBT-personen op en rondom de hockeyvelden zien als belangrijkste maatregel om de LHBT-acceptatie in het hockey te laten toenemen. Om dit punt tot uitvoering te brengen is het belangrijk dat de verenigingen anti-discriminatiecodes opnemen in de gedragsregels, zodat duidelijk vermeld staat welke sancties gelden bij het overtreden van de regels. Het advies om deze maatregel door te voeren geldt ook voor de KNHB. Om deze aanbeveling te doen slagen, is het voor zowel de verenigingen als de KNHB zaak om een meldpunt in te richten voor incidenten over discriminatie. Dit meldpunt moet makkelijk te vinden zijn.

Hoofdstuk 9 – Reflectie

In dit hoofdstuk reflecteer ik op het onderzoeksproces en op mijn rol als onderzoeker daarin.

Dit onderzoek heb ik uitgevoerd namens de KNHB, de geïnterviewden zagen mij dan ook als medewerker van de KNHB die dit onderzoek uitvoerde. Naar mijn idee heeft dit echter geen invloed gehad op de resultaten, doordat ik van tevoren heb aangegeven dat de respondenten en verenigingen volledig anoniem zouden blijven.

Daarnaast heb ik als onderzoeker geprobeerd om bij elk interview dezelfde sfeer en houding aan te nemen, zodat de omstandigheden bij elke respondent gelijk waren. Doordat ik een aantal van de respondenten persoonlijk kende was voorafgaand aan het interview niet elke situatie gelijk. Zo vond er bijvoorbeeld eerst een korte bijpraatsessie plaats. Ik heb echter wel duidelijk aangegeven wanneer het interview ging starten. Hierbij heb ik bij elke respondent dezelfde introductie van het onderzoek en mezelf gegeven. Op deze manier denk ik dat het persoonlijk kennen van respondenten geen invloed had op de uitkomsten van de interviews zelf. Wat wel het geval kan zijn, is dat de respondenten die ik persoonlijk kende meer vertrouwen hebben ervaren tijdens het gesprek, waardoor zij meer open waren in het delen van ervaringen.

Een voordeel aan het doen van onderzoek namens een organisatie als de KNHB is dat respondenten welwillend zijn om mee te werken. Voor de respondenten is het immers belangrijk dat de KNHB achter dit thema staat. Ik denk dat respondenten hierdoor sneller hebben toegestemd met deelname, waardoor de respondenten die ik heb benaderd allemaal graag wilden deelnemen aan het onderzoek.

Alle interviews zijn afgenomen door middel van een vergadering in Microsoft Teams. Deze keuze is gemaakt in verband met de Coronamaatregelen. Zo was - op het moment van het afnemen van de interviews - het reizen met het openbaar vervoer niet wenselijk, tenzij noodzakelijk. En daarnaast gold de maatregel om thuis te werken waar nodig. Hierdoor is in overleg met de respondenten de keuze gemaakt om alle interviews online af te nemen. Ik denk dat dit heeft bijgedragen aan het makkelijk kunnen plannen van alle interviews, aangezien de respondenten en ikzelf geen rekening hoefden te houden met reistijd. Echter komt via een beeldscherm intonatie en emotie minder goed naar voren, waardoor wellicht op bepaalde antwoorden van respondenten verder was doorgevraagd in een face to face interview. Tot slot heeft de internetverbinding in een enkel geval voor een aantal interrupties gezorgd tijdens het interview, wat ook minder wenselijk is.

Tot slot heeft mijn persoonlijke interesse in dit onderwerp wellicht invloed gehad op het onderzoek. Bij het opstellen van het onderzoeksvoorstel was het vaststellen van de onderzoeksgroep een hersenkraker. Uiteindelijk heb ik gekozen om met de LHB-sporters in gesprek te gaan door middel van interviews, aangezien op deze manier de eigen ervaringen van LHB-sporters onderzocht konden worden. Ik denk namelijk dat er te vaak wordt gedacht namens een bepaalde groep bij het opstellen van beleid, in plaats van in samenspraak met de groep waarover wordt gepraat. Op basis hiervan heb ik de keuze om met LHB-sporters in gesprek te gaan wellicht verkozen boven het gesprek met trainers/coaches of bestuurders.

Literatuurlijst

- Bos, D., Keuzenkamp, S., Duyvendak, J. W., & Hekma, G. (2006). Omdat ze zo ontzettend hetero zijn. Ervaringen van homoseksuele hockeyers en fitnessers. Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland, 111-40.
- Bouwknegt, M. C. (2009). *Jeugd en de sportvereniging* (Master's thesis).
- Bruins, B., Bolsius, L., Van Zanen, J., & Bolhuis, A. (2018). Nationaal sportakkoord, sport verenigt Nederland. Geraadpleegd van: <https://www.allesoversport.nl/wp-content/uploads/2019/10/Nationaal-Sportakkoord.pdf>
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4e ed.). New York, Verenigde Staten: Oxford University Press.
- Bucx, F., Jalvingh, C., & Sman-de Beer, F. (2015). Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school. *Pedagogiek*, 35(2), 182-192.
- Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J., Pfaff, S., & Virk, I. (2012). *Contemporary sociological theory*. John Wiley & Sons.
- Claringbould, I., & Adriaanse, J. (2015). 'Silver Cups Versus Ice Creams': Parental Involvement With the Construction of Gender in the Field of Their Son's Soccer. *Sociology of Sport Journal*, 32(2), 201-219.
- Collewijn, S. (2020, 22 september). Onderzoek: 'Acceptatie homoseksualiteit binnen mannen tophockey onvoldoende'. Geraadpleegd van: <https://hockey.nl/artikel/de-sport/onderzoek-acceptatie-homoseksualiteit-binnen-mannentophockey-onvoldoende/>
- Cremers, R., & Elling, A. (2020). *Homo-acceptatie in het mannentophockey*. Utrecht: Mulier Instituut.
- Dallinga, M. (2018, 20 maart). 'Verliezers zijn homo's, dacht ik'. Geraadpleegd van: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/03/20/verliezers-zijn-homos-dacht-ik-a1596404>
- de Boer, F. (2016). Mixed Methods: een nieuwe methodologische benadering?. *Tijdschrift Kwalon*, 11(2).
- de Graaf, H., van den Borne, M., Nikkelen, S., Twisk, D., & Meijer, S. (2017). Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017. *Delft, The Netherlands: Rutgers and Soa Aids Nederland*.
- Denison, E. (2015). Out on the fields: The first international study on homophobia in sport.
- Duijf, M., van den Berg, S., van Houten, J., Wendel-Vos, W., Hiemstra, A., & Duijvesteyn, M. (2019, 25 april). Een leven lang bewegen en sporten. Geraadpleegd van: <https://www.allesoversport.nl/artikel/een-leven-lang-bewegen-en-sporten/>
- Hockey voor iedereen?*

- Elling, A. (2005). 'We zijn vrienden in het veld'. Grenzen aan sociale binding en 'verbroedering' door sport. *Pedagogiek*, 24(4), 342-360.
- Elling, A. (2018). De kracht van sport voor LHBTI-stigmatisering en emancipatie: Riek Stienstra Lezing 2018. Utrecht: Mulier Instituut.
- Elling, A., & Janssens, J. (2009). Sexuality as a structural principle in sport participation: Negotiating sports spaces. *International review for the sociology of sport*, 44(1), 71-86.
- Elling, A., Smits, F., Hover, P., & van Kalmthout, J. (2011). Seksuele diversiteit in de sport. Sportdeelname en acceptatie. Utrecht: Mulier Instituut.
- Graat, J. (2020, 6 augustus). Terrance Pieters: 'Meer diversiteit in hockey is niet het medicijn tegen racisme'. Geraadpleegd van: <https://www.trouw.nl/sport/terrance-pieters-meer-diversiteit-in-hockey-is-niet-het-medicijn-tegen-racisme~b3b1eb83/>
- Gratton, C., Jones, I., & Robinson, T. (2011). *Onderzoeksmethoden voor sportstudies*. Routledge.
- Hoeijmakers, R., & Elling, A. (2018). LHBTI in de breedtesport; De acceptatie van seksuele diversiteit in de sportvereniging. Utrecht: Mulier Instituut.
- Hoeijmakers, R., & Elling, A. (2019). Diversiteit in kaderfuncties. Utrecht: Mulier Instituut.
- John Blankenstein Foundation. (2020a). Alliantie Gelijkspelen 4.0. Geraadpleegd van: <https://www.johnblankensteinfoundation.nl/alliantie-gelijkspelen/>
- John Blankenstein Foundation. (2020b). Vraag kosteloos een workshop aan. Geraadpleegd van: <https://www.johnblankensteinfoundation.nl/vraag-een-gratis-workshop-aan/>
- Kennisbanksportenbewegen. (2011). *Uitwerking actieplan "naar een veiliger sportklimaat"*. Geraadpleegd van: <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=1866&m=1422882960&action=file.download>
- Keuzenkamp, S. (2010). Steeds gewoner, nooit gewoon. *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kloosterman, R., & Coumans, M. (2014). Lidmaatschap en deelname verenigingen. *Statistics Netherlands (CBS)*, 4.
- KNHB. (2016). *Leeftijdscategorieën en peildata*. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/app/uploads/2016/12/Procedure-leeftijdscategorie%C3%ABn-en-peildata.pdf>

- KNHB. (2017, 20 december). Alles over de campagne: Hockey voor iedereen. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/kenniscentrum/artikel/alles-over-de-campagne-hockey-voor-iedereen>
- KNHB. (2019, 21 maart). Behoefteteonderzoek A-, B- en C-jeugd. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/kenniscentrum/artikel/behoefteteonderzoekabcjeugd>
- KNHB. (2020a, 24 september). Onderzoek naar homoacceptatie in tophockey. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/nieuws/onderzoek-naar-homoacceptatie-in-tophockey>
- KNHB. (2020b). *Ledenaantallen KNHB per 31 oktober 2020*. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/app/uploads/2021/04/Ledenstatistieken-31-oktober-2020.pdf>
- KNHB. (2020c, 24 juli). *Indeling landelijke topklassen en subtopklasse A en B 2020-2021*. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/app/uploads/2020/07/Indeling-Landelijke-Topklasse-en-Subtopklasse-A-en-B-2020-2021.pdf>
- KNHB. (z.d.-a). Organisatie. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/over-knhb/organisatie>
- KNHB (z.d.-b). Hockeytrainer 2 (HT2) – Elftal. Geraadpleegd van: <https://www.knhb.nl/kenniscentrum/opleiding/hockeytrainer-2-ht2-elftal>
- Knoppers, A. E. (2006). Wat brengt sport teweeg?!
- Kuyper, L. (2015). Wel trouwen, niet zoenen. *De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015*.
- Kuyper, L. (2016). LHBT-monitor 2016. *Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mensenrechten. (z.d.) LHBTI. Geraadpleegd van: <https://mensenrechten.nl/en/node/1005>
- Nu.nl. (2012, 28 september). Scholen moeten vanaf december verplicht voorlichting geven over homoseksualiteit. Geraadpleegd van: <https://www.nu.nl/politiek/2921562/homovoorlichting-school-december-verplicht.html>
- Pulles, I., Reitsma, M., Hoogendam, A., Brus, J., Hoekman, R. H. A., & van der Poel, H. J. J. (2020). Monitor Sportakkoord 'Sport verenigt Nederland': Voortgangsrapportage juni 2020.
- Puwar, N. (2004). Space invaders: Race, gender and bodies out of place.
- Reijs, C. (2018, 18 oktober). Regenboogbanden groot succes op de hockeyvelden. Geraadpleegd van: <https://hockey.nl/nieuws/de-sport/4573-hockeyers-met-regenboogband/>
- Romijn, D., Kalmthout, J. V., & Breedveld, K. (2015). VSK monitor 2015: Voortgangsrapportage Actieplan 'Naar een veiliger sportklimaat'.

- Schipper-van Veldhoven, N. (2016). Sport en lichamelijke opvoeding in pedagogisch perspectief, een gouden kans. *Windesheimreeks kennis en onderzoek*, 60, 1-93.
- Schipper-van Veldhoven, N., Steenbergen, J. & Bronkhorst, A. (2019). Op weg naar een positieve sportcultuur, een pedagogisch sportklimaat. Windesheim University.
- Scholte, J. (2017, 29 maart). 'Op m'n 18de de keuze: stoppen of uit de kast komen? Dan was ik gestopt'. Geraadpleegd van: <https://hockey.nl/artikel/de-sport/op-mn-18de-keuze-stoppen-kast-komen-dan-was-gestopt/>
- Sociaal Cultureel Planbureau. (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Geraadpleegd van: <https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii/Ervaren+discriminatie+in+Nederland+II.pdf>
- Spaaij, R. F. J. (2014). *Samen spelen, samenleven?: De sociale betekenis van sport in tijden van superdiversiteit*. Arko Sports Media.
- Stokvis, R. (n.p.). Naar een sociologische theorie van de club.
- Van Bottenburg, M. (2004). *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Arko Media Sports.
- Van den Dool, R. (2019). Sportdeelname & lidmaatschap sportclubs jeugd: vergelijking 2003 met 2017, factsheet 2019/10. Utrecht: Mulier Instituut.
- Van der Meer, P., & Westerhof, W. (2016, 2 december). Landelijk actieplan: naar een veiliger sportklimaat. Geraadpleegd van: <https://www.allesoversport.nl/artikel/landelijk-actieplan-naar-een-veiliger-sportklimaat/#:~:text=Om%20dat%20voor%20elkaar%20te,bestrafen%20voor%20een%20veilig%20sportklimaat.>
- Van der Roest, J. (2018). *Sportverenigingen in Nederland: Veerkrachtige verbanden voor sport* (Vol. 480). Mulier Instituut.
- van Lisdonk, J. (2017). Uncomfortable encounters. Dutch same-sex oriented young people's experiences and the relation with gender nonconformity in a heteronormative, tolerant society.
- van Lisdonk, J., Nencel, L., & Keuzenkamp, S. (2018). Labeling same-sex sexuality in a tolerant society that values normality: the Dutch case. *Journal of homosexuality*, 65(13), 1892-1915.
- van Lisdonk, J., Schelfhout, J., Bilajbegovic, A., & Bakker, B. (2018). Sexual and gender diversity in SRHR.
- Vertommen, T., Schipper-van Veldhoven, N., Wouters, K., Kampen, J. K., Brackenridge, C. H., Rhind, D. J., Neels, K., & Van den Eede, F. (2016). Interpersonal violence against children in sport in the Netherlands and Belgium. *Child abuse & neglect*, 51, 223-236.

Bijlage 1 – Enquête

Welkom bij de enquête over LHBT-acceptatie in het hockey!

Wil je ons helpen?

De KNHB houdt met de Alliantie Gelijkspele een onderzoek over LHBT-acceptatie in de sport. We zijn op zoek naar spelers en speelsters van jeugdteams (A- en B-jeugd) uit de (sub)topklasse om onze korte online vragenlijst in te vullen.

Het is een anoniem onderzoek van maximaal 10 minuten. Dit betekent dat de antwoorden op geen enkele manier herleidbaar zijn tot individuen of tot clubs.

Mocht je vragen of opmerkingen hebben over de vragenlijst, neem dan contact op met Anne Keeris (anne.keeris@knhb.nl).

Alvast bedankt voor je medewerking!

Vraag vooraf

1) Hoe oud ben je?

- 14 jaar (ga door naar de laatste pagina)
- 15 jaar (ga door naar de laatste pagina)
- 16 jaar
- 17 jaar
- 18 jaar
- Anders
- Wil ik niet zeggen

LHBT-acceptatie in het hockey

2) In welke mate ben je het eens met de volgende stellingen?

	Zeer mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Zeer mee oneens	Weet niet/niet van toepassing
Om goed te kunnen presteren in het hockey is het belangrijk dat je volledig jezelf kunt zijn.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het is goed dat de KNHB acceptatie van LHBT-personeel* actief bespreekbaar maakt. *[LHBT-personeel staat voor lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuele personen en transgender personen]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
In onze sport is 'homo' of 'mietje' een scheldwoord als jongens/mannelijke sporters minder goed presteren.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Voor jongens/mannen is het moeilijk om in het hockey openlijk uit te komen voor hun homo- of biseksualiteit.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Voor meisjes/vrouwen is het moeilijk om in het hockey uit te komen voor hun lesbische of biseksualiteit.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Homo- of biseksuele jongens/mannen zijn niet geschikt voor hockey.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lesbische of biseksuele meisjes/vrouwen zijn niet geschikt voor hockey.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lesbische, homo- of biseksualiteit is prima bespreekbaar binnen mijn team (met mijn medespelers).	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Lesbische, homo- of biseksualiteit is prima bespreekbaar met mijn trainers en/of coach.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind dat scheidsrechters moeten ingrijpen wanneer sporters 'homo' of 'mietje' gebruiken als scheldwoord.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Trainers / coaches zouden moeten ingrijpen bij discriminatie van LHBT-sporters tijdens een training of wedstrijd.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

3) In welke mate ben je het eens met de volgende stellingen?

	Zeer mee eens	Mee eens	Neutraal	Mee oneens	Zeer mee oneens	Weet niet/niet van toepassing
In mijn team worden regelmatig grappen of negatieve opmerkingen gemaakt over LHBT-personen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
In mijn team worden regelmatig grappen of negatieve opmerkingen gemaakt over vrouwen en/of vrouwelijkheid.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik zou er geen enkel probleem mee hebben wanneer een teamgenoot aangeeft lesbisch, homo- of biseksueel te zijn.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik zou geen enkel probleem hebben met een transgender* teamgenoot. *[een transgender persoon is iemand die zich niet geheel thuis voelt in het geslacht dat diegene bij geboorte kreeg toegekend].	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het zou mij niets uitmaken om samen met een lesbische, homo- of biseksuele speler te douchen na een training of wedstrijd.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het zou mij niets uitmaken om samen met een transgender speler te douchen na een training of wedstrijd.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind het aanstootgevend* wanneer een jongen/man en meisje/vrouw elkaar op de hockeyvereniging of op hockeyfeesten zoenen. *[aanstootgevend: je ergert je eraan]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind het aanstootgevend wanneer twee jongens/mannen elkaar op de hockeyvereniging of op hockeyfeesten zoenen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ik vind het aanstootgevend wanneer twee meisjes/vrouwen elkaar op de hockeyvereniging of op hockeyfeesten zoenen.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

4) Hoe beoordeel jij de acceptatie van LHBT-personen binnen het hockey?

Cijfer omcirkelen wat van toepassing is. (1= zeer lage acceptatie, 5=neutraal, 10=zeer hoge acceptatie)

Door trainer/coach 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Door de KNHB 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Door jouw vereniging 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Door medespelers 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Door supporters 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Door jezelf 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5) Wil je je antwoorden bij vraag 4 eventueel toelichten?

.....
 .....
 .....

6) Laat je je zelf wel eens negatief uit over LHBT-personen op of rond het hockeyveld?

- Ja (ga naar vraag 7)
- Nee (ga naar vraag 8)

7) Wat zeg je dan weleens?

.....
 .....
 .....

8) Vind je het belangrijk dat LHBT-acceptatie in het hockey wordt vergroot?

- Ja, heel belangrijk
- Ja, belangrijk
- Neutraal
- Nee, niet belangrijk
- Nee, helemaal niet belangrijk

Hockey voor iedereen?

9) In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

	Heel erg	Enigszins	Een beetje	Nauwelijks	Niet	Weet niet
Maatschappelijke normen over seksuele voorkeur en genderidentiteit [genderidentiteit is de mate waarin iemand zich man, vrouw, beide of geen van beide voelt]	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De machocultuur en omgangsvormen in het hockey	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De heterocultuur op de hockeyvereniging	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De houding van trainers en coaches	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De sponsors van clubs	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De clubs zelf	☐	☐	☐	☐	☐	☐
(Negatieve) reacties van supporters	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De publieke opinie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De (hockey)journalistiek	☐	☐	☐	☐	☐	☐

10) Kruis aan welke maatregelen volgens jou bijdragen aan de LHBT-acceptatie in het hockey?
Meerdere antwoorden mogelijk.

- De aanvoerders laten spelen met een regenboogaanvoerdersband
- Meer bewustwording via een algemene mediacampagne
- Door binnen de hockeyverenigingen te praten over LHBT-acceptatie onder begeleiding van een buitenstaander
- Voorlichting en workshops bij clubs over seksuele voorkeur en genderidentiteit [genderidentiteit is de mate waarin iemand zich man, vrouw, beide of geen van beide voelt]
- Bij trainersopleidingen aandacht besteden aan LHBT-acceptatie
- Verhalen en ervaringen door (oud-)hockeyers en (oud)-hockeysters die tot de LHBT-groep behoren in de media delen
- Het bestraffen van negatief gedrag gericht op LHBT-personen op en rondom de hockeyvelden
- Anti-discriminatiecodes verplichten bij hockeyverenigingen
- Positieve aandacht en steun vanuit de sportjournalistiek en Hockey.nl
- Anders, namelijk .....
- Geen van bovenstaande
- Weet ik niet

LHBT-acceptatie op jouw club

11) Vind je dat jouw club meer zou kunnen doen voor LHBT-acceptatie?

- Ja
- Nee
- Weet niet

12) Vind je dat (jouw) trainers / coaches meer zouden kunnen doen voor LHBT-acceptatie?

- Ja
- Nee
- Weet niet

Hockey voor iedereen?

13) Heeft je trainer of coach aandacht voor:

	Heel erg	Enigszins	Een beetje	Nauwelijks	Niet	Weet niet
Omgaan met verschillen binnen het team	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Positief coachen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Pestgedrag	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Hoe het met je gaat als speler/speelster	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Respectvol met elkaar omgaan (bijvoorbeeld afspraken maken aan het begin van het seizoen over hoe onderling met elkaar wordt omgegaan)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het bespreekbaar maken van seksualiteit	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Het bespreekbaar maken van je thuissituatie	☐	☐	☐	☐	☐	☐

14) Wil je nog iets toevoegen over de LHBT-acceptatie op jouw vereniging?

.....

.....

Achtergrondgegevens

15) Hoe lang speel je al bij je huidige hockeyvereniging?

- Minder dan 1 jaar
- 1 – 4 jaar
- Meer dan 4 jaar
- Wil ik niet zeggen

16) Wat is je geslacht?

- Meisje / Vrouw
- Jongen / Man
- Anders
- Wil ik niet zeggen

Hockey voor iedereen?

17) Wat is de hoogste opleiding die je volgt of gevolgd hebt?

- Voortgezet onderwijs: mavo of vmbo
- Voortgezet onderwijs: havo of vwo
- Middelbaar beroepsonderwijs (MBO)
- Hoger beroepsonderwijs (HBO)
- Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
- Geen van bovenstaande

18) Wat is jouw land van herkomst?

- Nederland
- Overig
- Wil ik niet zeggen

19) Reken jij jezelf tot een religieuze groepering?

- Nee
- Ja, ik ben christen (o.a. katholiek, protestants, gereformeerd)
- Ja, ik ben moslim
- Ja, overig
- Wil ik niet zeggen

20) Ken jij binnen je familie/vrienden/kennissen:

	Ja	Nee	Wil ik niet zeggen
Openlijk homo-/biseksuele jongens/mannen	☐	☐	☐
Openlijk lesbische/biseksuele meisjes/vrouwen	☐	☐	☐
Transgender personen	☐	☐	☐

Hockey voor iedereen?

21) Ken jij binnen je hockeyvereniging spelers of speelsters die tot de LHBT-groep behoren?

	Ja	Nee	Wil ik niet zeggen
Openlijk homo-/biseksuele jongens/mannen	☐	☐	☐
Openlijk lesbische/biseksuele meisjes/vrouwen	☐	☐	☐
Transgender personen	☐	☐	☐

22) Ken jij binnen je hockeyvereniging begeleiding die tot de LHBT-groep behoort?
Onder begeleiding verstaan we onder andere trainers en coaches.

	Ja	Nee	Wil ik niet zeggen
Openlijk homo-/biseksuele jongens/mannen	☐	☐	☐
Openlijk lesbische/biseksuele meisjes/vrouwen	☐	☐	☐
Transgender personen	☐	☐	☐

Tot slot

23) Wil je verder nog iets kwijt over de vragenlijst of over dit onderwerp?

.....

.....

.....

Bedankt!

Hartelijk dank voor het invullen van deze vragenlijst!

Wil je nog wat kwijt over dit onderwerp?

Dan kun je contact opnemen (telefoon of WhatsApp) met Stephan Hakkers op 06-241 340 38 of per mail (stephan.hakkers@johnblankensteinfoundation.nl). Stephan is bestuurslid van de John Blankenstein Foundation. Deze stichting wil LHBT in de sport meer bespreekbaar maken. Wil je volledig anoniem blijven, zet dan je nummerherkenning uit!

Bijlage 2 – Topiclijst

Vereniging

- Hoe oud was je toen je begon met hockey?
- Hoelang heb je gespeeld bij je hockeyvereniging of hoelang speel je al bij je hockeyvereniging?
- Wat was toen je indruk van de vereniging? En hoe is de indruk in de loop der tijd veranderd?
- Voelde je je snel thuis op de hockeyvereniging toen je begon? Zo ja/nee, waar kwam dat door?

Verenigingshabitus

- Wat vind je van je vereniging? Hoe is de sfeer? (beschrijf die eens) Wat vind je minder prettig? Wat vind je prettig?

LHB-acceptatie op de vereniging

- Had/heeft jouw hockeyvereniging aandacht voor de acceptatie van LHB-personen?
  - ➔ Zo ja, wat merkte je? Hoe doen ze dat?
  - ➔ Zo nee, had je dat graag gewild? Waarom denk je dat hier geen aandacht voor was? **(Als je nu nog lid bent):** Is de aandacht vanuit de vereniging voor de acceptatie van LHB-personen de afgelopen jaren veranderd?
  - ➔ Zo ja, hoe?
- Hoe vind jij dat een vereniging aandacht zou moeten besteden aan de acceptatie van LHB-personen? Hoe zou jij aandacht aan dit thema besteden als je bestuurslid was?
- Hoe belangrijk vind je het op een schaal van 1-10 dat een vereniging aandacht besteed aan de acceptatie van LHB-personen?
- Wat zou er naar jouw idee verbeterd kunnen worden in de aandacht voor de acceptatie van LHB-personen binnen jouw club? En wie is daar naar jouw idee verantwoordelijk voor? Bestaat er voor zover jij weet hier overleg of samenwerking tussen met andere partijen of verenigingen?
- Had/heeft je vereniging aandacht voor het bredere thema 'inclusiviteit' binnen de sport? Hoe? Wat merkte je daarvan?
- Kende/ken je mannen of vrouwen die tot de LHB-groep behoorden binnen de vereniging?
- Vind je jouw hockeyvereniging erg hetero? Waarom?
- 'Homo' of een afgeleide hiervan zoals flikker en mietje wordt binnen de hockeysport veel als scheldwoord gebruikt. Wat is jouw ervaring hiermee?
- Heb je wel eens negatief gedrag over of met LHB-personen meegemaakt op de vereniging?
  - ➔ Zo ja, vertel daar eens wat meer over?
- Was/is seksuele voorkeur een 'gewoon' onderwerp van gesprek op de vereniging?
  - ➔ Zo ja, hoe merk je dat?
- Had je het idee dat je binnen de vereniging voor je seksuele geaardheid uit kon komen als je dat wilde? Heb je dat ook gedaan?
  - ➔ Zo ja, vertel eens hoe dat ging?
- Voelde je je weleens 'anders' op de vereniging?
  - ➔ Zo ja, waardoor kwam dat? En hoe vond je dat?
- Heb je weleens het gevoel gehad dat je je anders ging gedragen als je op de vereniging was dan dat je zou willen?

- Wat denk jij dat eraan bij kan dragen dat een LHB-sporter zich meer thuis voelt op de vereniging?
- Hoe heb jij de LHB-acceptatie op de vereniging ervaren?

Team

- In wat voor soort team speelde je? (Vriendenteam, prestatieteam enz)
- Beschrijf de sfeer eens in je team?
- Ondernamen jullie buiten de hockeycontext vaak dingen als team? Zo ja, wat dan?
- Wisselde de samenstelling van je team elk jaar of bleef deze grotendeels gelijk?
- Hoe werden de trainers en coaches toegewezen aan de teams? Gingen deze mee met een team of elk jaar wisselingen?

Medespelers

- Hoe ervaarde je de acceptatie van LHB-personen binnen je team?
- Hoe stonden trainers/coaches hier tegenover?
- Maakte je trainer hier wel eens opmerkingen/grappen over? (hoe?)
- Voelde je ruimte om uit de kast te komen binnen je team? Of heb je dit niet gedaan?
  - ➔ Zo ja, vertel eens hoe dat ging?
  - ➔ Zo nee, was je binnen andere vriendengroepen of bij ouders of familie wel uit de kast?
- Heb je binnen je team weleens negatief gedrag over of met LHB-personen meegemaakt?
  - ➔ Zo ja, vertel eens wat meer daarover
- Heb je binnen je team weleens positief gedrag over of met LHB-personen meegemaakt?
  - ➔ Zo ja, vertel eens wat meer daarover
- Heb je tijdens wedstrijden weleens negatief gedrag over of met LHB-personen meegemaakt?
  - ➔ Zo ja, vertel eens wat meer daarover
- Heb je tijdens wedstrijden weleens positief gedrag over of met LHB-personen meegemaakt?
  - ➔ Zo ja, vertel eens wat meer daarover
- Deden jullie als team aan een derde helft?
  - ➔ Zo ja, ging het na de wedstrijd vaak over daten/met de andere sekse flirten/wie knap is enz?
  - ➔ Hoe ging jij daarmee om?
- Wat denk je dat eraan bijdraagt dat een LHB-sporter zich meer thuis voelt in een team?
- Hoe maak je als sporter een inschatting van hoe LHB-vriendelijk je team is?
  - ➔ Heb je hier je keuze om wel/niet uit de kast te komen op gebaseerd?
  - ➔ Heb je hierdoor je gedrag binnen het team aangepast?
- Wat vind je ervan dat hockey een van de weinige sporten is waar mannen en vrouwen een verschillend tenue hebben? (broekje vs rokje) Zou dat anders moeten, bijvoorbeeld voor beide hetzelfde?
- **(Als niet uit de kast in hockeyteam):** Wat had je nodig gehad van je medespelers om uit te kunnen of willen komen voor je seksuele voorkeur? Hoe voelde dat voor jou? En hoe kijk je hierop terug?
- **(Als wel uit de kast in hockeyteam):** Hoe heb je je coming-out ervaren bij je medespelers? En hoe reageerde je medespelers erop? Hoe voelde dat voor jou? En hoe kijk je hierop terug?
- Waren er meer LHB'ers in je team? Hoe vond je dat? Ga je met hen anders om dan met andere teamgenoten? Hoe dan?

Trainer/coach

- Welke rol heeft een trainer/coach volgens jou bij de aandacht voor LHB-acceptatie binnen een team?
- Had je het idee dat jouw trainer/coach dit goed aanpakte?
  - ➔ Zo ja, hoe deed hij/zij dat?
  - ➔ Zo nee, wat denk je dat eraan kan bijdragen dat trainers/coaches de juiste aandacht aan dit thema besteden?
- Hoe had de rol van jouw trainer/coach invloed op hoe jij je geaccepteerd voelde in het team?
- **(Als niet uit de kast in hockeyteam):** Wat had je nodig gehad van je trainer/coach om uit te kunnen of willen komen voor je seksuele voorkeur? Hoe voelde dat voor jou? En hoe kijk je hierop terug?
- **(Als wel uit de kast in hockeyteam):** Hoe heb je je coming-out ervaren bij je trainers/coaches? En hoe reageerde je trainer/coach erop? Hoe voelde dat voor jou? En hoe kijk je hierop terug?

Tot slot

- Als je nu niet meer hockeyt, welke reden had het dat je bent gestopt?
- Hoe zag de ledenpopulatie van de vereniging eruit? (toelichten) Was deze homogeen of juist divers? Waaruit blijkt dat of waarop baseer je dit?
- Welke dingen (waarden en normen) gelden er binnen jouw vereniging? En binnen jouw team?
- Wat vond/vindt je van die waarden en normen? Wat vond je fijn? Wat vond je minder fijn/prettig? Hield je je eraan? Waarom?
- Heb jij je wel eens actief ingezet voor de acceptatie van LHB-ers binnen je club?
  - ➔ Zo ja, hoe en waarom?
- Wat vind je nog belangrijk om over dit thema met mij te delen/aan me te vertellen?
- Mocht ik een vraag vergeten zijn, of aanvullende info willen hebben mag ik je dan evt nog een keer benaderen?

Bijlage 3 – Codeboom

Hoofdcode	Sub-code
Vereniging	
	Ledenpopulatie
	Eerste indruk
	Gewoontes
	Heterocultuur
	Status hoge teams
	Gendernormen
	Habitus
	Normen/waarden
	LHB'ers uit de kast op vereniging
	Rolmodel
Innemen van positie	
	Insider worden
	Onzichtbaar
	Terugtrekken
	Meedoen met de rest
	Niet opvallen
	Improvisatievermogen
Rol trainer/coach	
	Bespreekbaar maken LHB
	Teamhabitus
	Mentor
	Aandacht welbevinden speler
Social learning	
	Ervaringen op het hockeyveld
	Ervaringen buiten het hockeyveld
Inclusie sport	
	Aandacht voor LHB
	LHB bespreekbaar maken
	Onderwerp niet te groot maken
	Subtiele aandacht
	Zichtbaarheid LHB
Ervaring coming-out	
	Geen coming-out
	Reactie teamgenoten
	Reactie trainer/coach
	Angst coming-out
	Stoppen met hockey

Hockey voor iedereen?

Sub-velden	
	Hockeyveld
	Derde helft
	Feestjes
	Kleedkamer
	Wedstrijd
	Training
Persoonlijk	
	Twijfels seksuele voorkeur
	In- en uitsluiting
	Rol ouders
Team	
	Habitus
	Machocultuur
	Normen/waarden
	Uitjes
	Status
	LHB'ers uit de kast binnen team
	Douchen
Overige	
	Onderscheid man/vrouw
	Onderscheid jeugd/senioren
	Vertrouwenspersoon

Bijlage 4 – Tabellen SPSS

De machocultuur en omgangsvormen in het hockey: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	18	18,8	18,8	18,8
	Enigszins	20	20,8	20,8	39,6
	Een beetje	15	15,6	15,6	55,2
	Nauwelijks	12	12,5	12,5	67,7
	Niet	12	12,5	12,5	80,2
	Weet niet	19	19,8	19,8	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De heterocultuur op de hockeyvereniging: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	12	12,5	12,5	12,5
	Enigszins	22	22,9	22,9	35,4
	Een beetje	14	14,6	14,6	50,0
	Nauwelijks	12	12,5	12,5	62,5
	Niet	23	24,0	24,0	86,5
	Weet niet	13	13,5	13,5	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

(Negatieve) reacties van supporters: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	6	6,3	6,3	6,3
	Enigszins	23	24,0	24,0	30,2
	Een beetje	19	19,8	19,8	50,0
	Nauwelijks	20	20,8	20,8	70,8
	Niet	12	12,5	12,5	83,3
	Weet niet	16	16,7	16,7	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De publieke opinie: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	12	12,5	12,5	12,5
	Enigszins	16	16,7	16,7	29,2
	Een beetje	23	24,0	24,0	53,1
	Nauwelijks	14	14,6	14,6	67,7
	Niet	8	8,3	8,3	76,0
	Weet niet	23	24,0	24,0	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De houding van trainers en coaches: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	4	4,2	4,2	4,2
	Enigszins	13	13,5	13,5	17,7
	Een beetje	11	11,5	11,5	29,2
	Nauwelijks	27	28,1	28,1	57,3
	Niet	32	33,3	33,3	90,6
	Weet niet	9	9,4	9,4	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

Maatschappelijke normen over seksuele voorkeur en genderidentiteit [genderidentiteit is de mate waarin iemand zich man, vrouw, beide of geen van beide voelt]: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	5	5,2	5,2	5,2
	Enigszins	11	11,5	11,5	16,7
	Een beetje	23	24,0	24,0	40,6
	Nauwelijks	14	14,6	14,6	55,2
	Niet	13	13,5	13,5	68,8
	Weet niet	30	31,3	31,3	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De (hockey)journalistiek: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	4	4,2	4,2	4,2
	Enigszins	7	7,3	7,3	11,5
	Een beetje	11	11,5	11,5	22,9
	Nauwelijks	20	20,8	20,8	43,8
	Niet	29	30,2	30,2	74,0
	Weet niet	25	26,0	26,0	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De clubs zelf: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	4	4,2	4,2	4,2
	Enigszins	5	5,2	5,2	9,4
	Een beetje	6	6,3	6,3	15,6
	Nauwelijks	20	20,8	20,8	36,5
	Niet	45	46,9	46,9	83,3
	Weet niet	16	16,7	16,7	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

De sponsors van clubs: In hoeverre staan ondergenoemde punten (verdere) LHBT-acceptatie in het hockey in de weg?

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Heel erg	3	3,1	3,1	3,1
	Enigszins	2	2,1	2,1	5,2
	Een beetje	9	9,4	9,4	14,6
	Nauwelijks	13	13,5	13,5	28,1
	Niet	48	50,0	50,0	78,1
	Weet niet	21	21,9	21,9	100,0
	Total	96	100,0	100,0	

Bijlage 5 – Vlag

